

**Віталій Разік
Олег Сорочкін
Андрій Бурий**

**ВІДПОВІДНІСТЬ
ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ
СТАТТІ 6 КОНВЕНЦІЇ
ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ
ТА ОСНОВНИХ СВОБОД**

Репорт з моніторингу

**ГРОМАДСЬКИЙ ФОНД ПРАВ ЛЮДИНИ
«ПРАВО І ДЕМОКРАТІЯ»
2003**

Видано в рамках проекту “Моніторинг відповідності законодавства України статті 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод”. Проект здійснено за підтримки “Фонду сприяння демократії” Посольства США, Київ. Погляди авторів не обов’язково збігаються з офіційною позицією уряду США.

This project was supported by the Democracy Fund of the U.S Embassy, Kiev. The views of the authors do not necessarily reflect the official position of the U.S. Government.

Над репортом працювали:

Автори — Віталій Разік, Олег Сорочкін, Андрій Бурий.

Соціолог — Андрій Лоза.

Редагування текстів — Ірина Гнатишак.

Рецензенти:

Левицький Тарас Іванович, кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного права ЛНУ ім. Франка;

Раданович Наталія Миколаївна, кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права ЛНУ ім. Франка.

Віталій Разік, Олег Сорочкін, Андрій Бурий

Відповідність законодавства України статті 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод. – Львів, 2003. – 84 с.

Дане видання містить моніторинг відповідності законодавства України статті 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод. Перша частина присвячена аналізу принципів судочинства, закріплених у ст. 6 Європейської Конвенції, з точки зору прецедентного права Європейського Суду з прав людини. Тому значна увага приділена дослідженню рішень Європейського Суду, з метою виявлення тих фактичних обставин, які Європейський Суд вважає порушенням ст.6 Європейської Конвенції. Наводиться коментар положень законодавства України, що стосуються ст. 6 Європейської Конвенції, особлива увага приділяється положенням, які не відповідають Конвенції, та найбільш дискусійним положенням українського законодавства. Друга частина присвячена дослідженню думки суддів щодо найбільш дискусійних положень законодавства та судової практики України. В даному виданні наведено результати та коментарі опитування суддів що проводилось у 5 районах Львівської області, а також у Чернігові та Севастополі.

*Будемо вдячні за Ваші відгуки та пропозиції,
котрі просимо надсилати за адресою:
79000, м. Львів, проїзд Крива Липа, 6;
e-mail:lawdeto@nw.lviv.net*

ЗМІСТ

Резюме	5
Конвенція про захист прав людини та основних свобод	22
Розділ I. Права і свободи	23
Розділ II. Європейський суд з прав людини	30
Розділ III. Інші положення	39
Протокол до Конвенції про захист прав людини та основних свобод	43
Протокол № 4 до Конвенції про захист прав людини та основних свобод, який гарантує деякі права і свободи, що не включені до Конвенції та Першого протоколу до неї	45
Протокол № 6 до Конвенції про захист прав людини та основних свобод щодо скасування смертної кари	48
Протокол № 7 до Конвенції про захист прав людини та основних свобод	51
Аналіз відповідності законодавства України статті 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод	56
Вступ	56
Доступність до суду	60
Коментар	65
Публічність розгляду справ	68
Коментар	73
Розгляд справи упродовж розумного строку	75
Коментар	83
Суд незалежний і безсторонній	92
Коментар	101
Здійснення правосуддя виключно судом	109
Коментар	109
Рівність сторін і право на змагальність судового розгляду	113
Коментар	118
Право на захист та правову допомогу	122
Коментар	123

Презумпція невинуватості	131
Коментар	131
Звіт за результатами експертного опитування	135
Одномірний розподіл результатів дослідження	144
Анкета	152
Інструкція інтерв'юєрові	156

РЕЗЮМЕ

17 липня 1997 року Верховна Рада України ратифікувала Європейську Конвенцію про захист прав людини та основних свобод 1950 року (далі Євроконвенція) і, тим самим, виконала одне із зобов'язань перед Радою Європи. Одночасно було визнано юрисдикцію Європейського суду з прав людини. Таким чином, розпочались суттєві зрушення щодо вивчення та застосування міжнародно-правових норм з питань захисту прав людини. Актуальність застосування міжнародно-правових норм судами України є очевидною, оскільки це значно розширює нормативно-правову базу з точки зору її тлумачення та безпосереднього застосування щодо конкретних правовідносин при підготовці та вирішенні конкретних справ у сфері прав людини. Всі особи в Україні наділені правами та обов'язками, закріпленими в Євроконвенції, тому вони можуть безпосередньо вимагати застосування її положень в рамках внутрішньої судової процедури, враховуючи, що згідно з Конституцією України міжнародні правові норми є частиною внутрішнього законодавства. Євроконвенцію неможливо розглядати окремо від її прецедентного права, оскільки пояснення та інтерпретація її тексту міститься в рішеннях Європейського суду з прав людини (далі Євросуд). Рішення Євросуду є прецедентами, що мають обов'язкову юридичну силу, їх юридичний статус рівноцінний статусу обов'язкових юридичних норм. Таким чином, широке використання українськими судами практики Євросуду є необхідними для правильного розуміння та застосування конвенції.

Виходячи з цього, громадський правозахисний фонд "Право і Демократія" поставив за мету дослідити стан впровадження принципів судочинства закріплених ст. 6 Євроконвенції у законодавство та судову практику України. Нами було визначено вісім напрямків, по яких проводилось дослідження: доступність до суду; публічність розгляду справ; розгляд справи упродовж розумного строку; незалежність та безсторонність суду; здійснення правосуддя виключно судом; рівність сторін та змагальність судового розгляду; права на захист та правову допомогу; презумція невинуватості. Спершу було проведено правовий аналіз Рішень Євросуду, що стосуються ст. 6 Євроконвенції, оскільки тлумачення та інтерпретація її тексту міститься саме в Рішеннях Євросуду, та проведено коментар українського законодавства, що стосується

визначених нами напрямків дослідження. В результаті було виявлено ряд положень українського законодавства, що є дискусійними з приводу їх відповідності ст.6 Євроконвенції та прицидентному праву Євросуду. Щоб мати картину впровадження принципів ст. 6 Євроконвенції у судову практику, необхідно з'ясувати думку фахівців, які у своїй професійній діяльності повинні застосовувати ці принципи, а саме суддів та працівників суду. Для з'ясування їх позицій щодо дискусійних положень українського законодавства було проведено експертне опитування, в якому взяли участь 80 суддів та працівників місцевих судів. Географічно моніторинг охопив п'ять міст Львівської області, а саме : міста Борислав, Дрогобич, Пустомити, Жовква, Сокаль, а також м. Чернігів та м. Севастополь. Соціологами було проведено обробку даних опитування та підготовлений звіт за результатами експертного опитування.

Проаналізувавши достатню прецедентну практику Європейського суду та відповідне законодавство України щодо **доступу до суду**, можна вказати наступне.

Європейський суд у досліджуваній сфері досить швидко реагує на різні справи, виходячи, в першу чергу, з духу Конвенції, яка детально не регламентує процедуру вільного доступу до правосуддя. Розглянуті справи можна класифікувати на дві групи. Перша пов'язана з оскарженням відмови у праві звернення до суду, та друга – з необґрунтовано високими фінансовими витратами та складними процедурами, які в дійсності роблять звернення до суду неможливим.

Також Суд визнає положення національного законодавства, згідно з якими може бути обмежено у доступі до суду через характер позивача. Ці обмеження стосуються неповнолітніх, душевнохворих та збанкрутілих осіб.

Українське законодавче регулювання доступу до суду носить загальнодозвільний характер, гарантує право на звернення у судові інстанції та оскарження рішень органів і посадових осіб. При цьому такі широкі конституційні положення неналежно підтверджені безпосереднім регулюванням. Тут, починаючи від звичайного фізичного доступу до судових органів: можливість увійти в приміщення суду, подання документів та додатків до них, не говорячи про людей з фізичними вадами та відхиленнями. Постає ряд питань, що не мають регулювання і у дійсності повністю ігноруються. Процесуально не врегульовано процедуру звернення до суду іноземних громадян та осіб без громадянства. Так, 60% опитаних суддів вважають, що в громадян України є реальний до-

ступ до судів, а 65% вважають, що реальний доступ до судів мають іноземні громадяни. З прийняттям Конституції було усунуто обов'язок за деякими справами застосувати досудове врегулювання відносин між сторонами.

Другий аспект – це фінансові передумови участі у справі. Законодавство врегульовує необхідну сплату державного мита та встановлює ряд пільгових категорій громадян та справ. Також фінансово є неможливим для звичайного пересічного громадянина оплатити кваліфіковану юридичну допомогу, щоб підготувати справу до суду, у зв'язку з низьким матеріальним статком населення.

Щодо обмеження доступу для певних категорій осіб, то законодавець процесуально визначив порядок звернення за захистом свого права через представників, що дозволяє реалізувати права вказаних осіб.

Виходячи з вищенаведеного порівняльного аналізу, ми схилиємося до того, що українське законодавство потребує більш детальної регламентації доступу до суду. У певних випадках необхідно встановити відповідальність осіб, які перешкоджають прямо чи опосередковано зверненню громадянина за захистом свого порушеного права. Також нагальною потребою є прийняття закону, що регулював би надання безоплатної правової допомоги малозабезпеченим громадянам, з чим погоджуються 77,5% опитаних суддів. Забезпечення фізичного доступу до судових приміщень мало би бути питанням для вирішення новоствореною судовою адміністрацією.

Згідно із статтею 6 Європейської конвенції, кожній людині гарантоване **право на публічний розгляд справи** при визначенні її цивільних прав та обов'язків чи при розгляді будь-якого кримінального обвинувачення, пред'явленого їй. Взагалі принцип публічності носить важливий характер, оскільки він є одним з елементів демократизації суспільства та судової гілки влади зокрема. Чинне законодавство України передбачає публічність та відкритість судового розгляду справ, при цьому не лише в кримінальному судочинстві, але й у цивільному та адміністративному.

Публічність та відкритість дає змогу особам, які беруть участь у справі, знайомитись з процедурою її судового розгляду, а також реалізувати повною мірою права, закріплені законодавством.

Звичайно, існують певні випадки, коли розгляд справ може бути закритим для громадськості та преси, у чому законодавство України та Конвенція повністю однастайні. Це, зокрема, справи, при яких обмежується принцип публічності, пов'язані з розголошенням державної

таємниці, щодо злочинів проти статевої свободи та недоторканості та інші; у цивільному судочинстві це справи, пов'язані з забезпеченням прав малолітніх. Європейська конвенція передбачає обмеження доступу преси та публіки на весь розгляд судового процесу чи його частину з міркувань моралі, суспільного порядку, державної безпеки або коли необхідно захистити права неповнолітніх.

На відміну від Конвенції, чинне законодавство України містить норму, яка обмежує принцип відкритості та публічності тим, що суд на власний розсуд дає дозвіл про проведення кіно-, аудіо- та відеозйомок чи будь-яких інших способів фіксації судового процесу. Прогалиною в українському законодавстві є те, що ним чітко не врегульовано, у яких саме випадках суд може дозволити здійснювати вищенаведені способи фіксації, а в яких ні, тобто не міститься чіткий та вичерпний перелік. Однак 68,75% опитаних суддів кращим засобом фіксації судового процесу вважають аудіозапис. Незважаючи на те, чи розглядалась справа у відкритому або закритому засіданні, вирок оголошується публічно, і це є основним моментом публічності при розгляді таких справ.

Стаття 6 Євроконвенції гарантує кожній людині **судовий розгляд упродовж розумного строку**. Євросуд заявив, що метою даної гарантії є захист “усіх сторін у судовому розгляді від надмірного затягування судової процедури”. У своєму прецедентному праві Євросуд визначив фактори, які необхідно враховувати при оцінці того, чи відповідає тривалість часу судового розгляду критерію “розумного строку”: складність справи; поведінку заявника; поведінку судової і адміністративної влади; ступінь ризику для заявника. Євросуд також бере до уваги особливі обставини справи, і тому він не встановив точну часову межу. У деяких випадках Євросуд робить, свого роду, загальну оцінку, а не безпосередньо розглядає вищезгадані критерії. Українське законодавство не містить такого критерію як “розумний строк”, проте поділяє кримінальний процес на певні стадії, встановивши для деяких з них конкретний строк тривалості (досудове слідство), чітку послідовність та процедуру вчинення процесуальних дій. Також законодавець встановлює максимальні строки, протягом яких компетентні органи та інші учасники кримінального процесу повинні або мають вчинити ті чи інші процесуальні дії. Розглянемо, який зміст Євросуд вкладає у фактори, що необхідно враховувати при оцінці критерію “розумний строк”, та вкажемо, яким із них відповідають можливі випадки затягування терміну розгляду справи в Україні.

Складність справи. Визначення ступеня складності тієї чи іншої справи пов'язане як з фактичними, так і з правовими аспектами: характер фактів, які необхідно встановити; кількість обвинувачуваних і свідків; міжнародні фактори; приєднання справи до інших справ; вступ в процес нових осіб; віддаленість з точки зору відстані і часу між розслідуваними подіями чи фактами і процесом судочинства та інші аналогічні проблеми, що виникають у зв'язку зі збором показів свідків. Надмірна складність справи іноді може слугувати виправданням занадто тривалого розгляду. Наприклад, у справі Бодаерт проти Бельгії Євросуд не оцінив як не виправдано довгий термін тривалістю в 6 років і 3 місяці, оскільки мова йшла про важке розслідування убивства і одночасне ведення у зв'язку з цим двох справ. Наслідком складності справи в Україні може бути продовження строків досудового слідства (занепокоєння тут викликає невизначення законодавцем максимального терміну продовження строку досудового слідства Генеральним прокурором та його заступниками у виняткових випадках. Відповідно не визначено, що таке “виняткові випадки”); значна тривалість судового розгляду через необхідність безпосередньо дослідити у судовому засіданні велику кількість доказів;

Поведінка заявника. Загальновизнано, що обвинувачуваний в одному разі не зобов'язаний відмовлятися від своїх процедурних прав чи співпрацювати в кримінальній справі, що ведеться проти нього. Однак існують дві протилежні точки зору на питання про те, які наслідки небажання співпраці з боку заявника повинні братися до уваги після його скарги на перевищення розумного строку розгляду його справи. Одна точка зору зводиться до того, що така поведінка розглядається як складова частина його права як обвинувачуваного, і ця поведінка не має значення при вирішенні питання про порушення пункту 1 статті 6 Євроконвенції щодо розумного строку розгляду справи. Згідно з іншою точкою зору, небажання заявника співпрацювати і тим більше будь-які навмисні дії з його боку, спрямовані на те, щоб перешкодити розгляду справи проти нього, керуючись розуміннями справедливості, варто розглядати як такі, що позбавляють заявника права подавати позов на підставі пункту 1 статті 6 Євроконвенції щодо тривалості судового розгляду. На даному етапі, якщо затримка відбувається з вини заявника, то це, безсумнівно, є чинником, що послаблює ефективність його скарги. Проте не можна звинувачувати заявника в тому, що він/вона цілком використовували засоби захисту, надані внутрішнім законодавством. На затягування часу розгляду справи, відповідно до українського зако-

нодавства, може впливати поведінка самого обвинувачуваного чи підсудного; необґрунтоване довге ознайомлення з матеріалами справи; повідомлення під час останнього слова підсудного нових обставин, що стосуються справи (які він знав і міг повідомити раніше), що має наслідком відновлення судового слідства; переховування від слідства та суду. А також на затягнення справи може впливати стан здоров'я обвинувачуваного та підсудного.

Поведінка влади. При визначенні того, чи була дотримана гарантія “розумного терміну”, враховувати затягування розгляду винятково з вини держави. Таким чином, держава несе відповідальність за відстрочки, пов'язані з діями адміністративної чи судової влади. Відстрочки, котрі мали місце з вини держави в цивільних справах, що розглядали конвенційні органи, містять наступні компоненти: перенесення слухань в очікуванні результату розгляду іншої справи; відстрочка в проведенні слухань судом через затримку із представленням чи збором доказів з боку держави; затримки з вини судової канцелярії чи інших адміністративних органів. У кримінальних справах можуть бути відстрочки, пов'язані з передачею справ з одного суду в інший; випадки, в яких у ході одного розгляду одночасно розглядаються справи у відношенні двох чи більше обвинувачуваних; затримки, пов'язані з донесенням рішення суду до обвинувачуваного, а також з підготовкою і розглядом апеляцій. В Україні цьому фактору відповідає неповнота та недоліки досудового слідства, внаслідок чого суд повертає справу на додаткове розслідування. Інститут додаткового розслідування, на нашу думку, істотно затягує стан невизначеності, також він суперечить презумпції невинуватості – всі сумніви щодо вини особи трактуються на її користь. Євросуд вважає затягування розгляду справи у зв'язку із завантаженістю національних судів порушенням критерію “розумний строк”, оскільки держава не прийняла адекватних заходів для виправлення такої ситуації. Адекватні заходи могли б містити в собі призначення додаткових суддів чи адміністративних робітників.

Ступінь ризику для заявника. Ще одним фактором, котрий Комісія і Суд беруть до уваги при визначенні того, чи мало місце порушення критерію “розумний строк”, є тяжкість наслідків недотримання “розумного строку” для заявника. Як правило, конвенційні органи застосовують більш жорсткі вимоги щодо кримінального судочинства, оскільки особа здебільшого протягом певного часу вже перебуває під вартою, та і результат розгляду такої справи має більш вагомі наслідки. Євросуд вважає особливо недопустимим затягування розгляду цивільних справ,

що стосуються опіки над дітьми, трудових спорів, справ, пов'язаних із травматизмом, та інших справ, при розгляді яких важлива терміновість (береться до уваги стан здоров'я заявника і можлива тривалість його життя).

Можна сказати, що судді не мають чіткої позиції щодо питання, який строк судового розгляду вони вважають розумним: 6 тижнів для судового розгляду кримінальної справи вважають розумним строком 30% опитаних суддів, 8 тижнів — 22,5%, 12 тижнів — 20%, 4 тижні — 11%, 16 тижнів — 10%, щодо цивільних справ 6 тижнів — 26,5%, 4 тижні — 22,5%, 12 тижнів — 17,5%, 8 тижнів — 17,5%, 16 тижнів — 12,5% опитаних суддів. Єдине, в чому знайдено спільну думку, — адміністративні справи повинні розглядатись у строк 2 тижні. Так вважає 72,5% опитаних суддів.

Проаналізувавши низку справ, які розглядалися Євросудом, робимо висновок, що при визначенні того, чи є **судовий орган незалежним**, Євросуд бере до уваги такі фактори:

А) **Склад та процедура призначення його членів.** Євросуд вважає, що наявність у судовому органі суддів чи інших представників, що володіють юридичною кваліфікацією, є яскравим свідченням його незалежності. Проте стаття 6 Євроконвенції не передбачає якоїсь особливої структури судових органів та уніфікованої процедури призначення суддів для держав-учасниць конвенції. Євросуд зазначає, що той факт, коли члени судового органу призначаються виконавчою владою, сам по собі не є порушенням Євроконвенції. Євроконвенція може бути визнана порушеною в тому випадку, якщо заявник зможе продемонструвати, що процедура призначення членів судового органу, у цілому, носила незадовільний характер. Законодавство України вказує, що правосуддя в Україні здійснюється професійними суддями та передбачає чітко визначену процедуру призначення суддів. На посаду судді може бути рекомендований кваліфікаційною комісією суддів громадянин України, не молодший двадцяти п'яти років, який має вищу юридичну освіту і стаж роботи у галузі права не менш як три роки, проживає в Україні не менш як десять років та володіє державною мовою. Перше призначення на посаду професійного судді строком на п'ять років здійснюється Президентом України, всі інші судді, крім суддів Конституційного Суду України, обираються Верховною Радою України безстроково. Цікаву картину показало опитування щодо призначення суддів. Працівникам судів, мабуть, байдуже, хто призначатиме суддів — лідери кваліфікаційної комісії та Верховна Рада (по 22,5%), далі — Верховний

суд, органи суддівського самоврядування та державна судова адміністрація відповідно 19%, 15% та 10%. Однозначно не хочуть судді, щоб їх призначав Президент (2,5%) та Кабмін (1,25%).

Б) **Тривалість їхньої служби в цій якості.** Отже, наступною умовою при призначенні суддів, яка суттєво впливає на ступінь незалежності суддів, є термін, на який вони призначаються. Практика національного призначення суддів на певний строк неминуче передбачає негативний вплив на незалежність суду. Проте Євросуд постановив, що, хоча термін повноважень членів суду по майнових угодах є обмеженим і вони можуть бути звільнені, цих фактів недостатньо для того, щоб брати під сумнів незалежність і неупередженість членів цього суду. Законодавство України щодо строку перебування на посаді судді поділяє суддів на дві групи: 1) “ті, що призначаються вперше”, і встановлює чітко визначений термін повноважень — 5 років; 2) інші судді обираються Верховною Радою України безстроково. Така конструкція, на нашу думку, є досить вдалою, оскільки перший п'ятирічний термін є достатнім часом відслідковування практичної професійної придатності судді перед наступним безстроковим призначенням. Також зберігається його незалежність, оскільки на наступний безстроковий термін його обирає інший, до того ж ще й колегіальний орган. 50% опитаних вважає, що призначення суддів безстроково сприяє незалежності суддів, а 31,25% вважає, що ні.

В) **Існування гарантій, що перешкоджають здійсненню тиску на них, а також те, чи має даний орган зовнішні атрибути незалежності.** З цього приводу Євросуд вважає, якщо судді в будь-який час можуть бути звільнені урядом чи іншими органами, то їхня інституційна незалежність не є забезпеченою. Українське законодавство передбачає чіткий перелік підстав для звільнення судді, що є умовою забезпечення його незалежності. Стаття 126 Конституції України проголошує: “Суддя звільняється з посади органом, що його обрав або призначив, у разі: 1) закінчення строку, на який його призначено; 2) досягнення суддею шістдесяти п'яти років; 3) неможливості виконувати свої повноваження за станом здоров'я; 4) порушення суддею вимог щодо несумісності; 5) порушення суддею присяги; 6) набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього; 7) припинення його громадянства; 8) визнання його безвісно відсутнім або оголошення померлим; 9) подання суддею заяви про відставку або про звільнення з посади за власним бажанням”. Крім цього, Законом “Про статус суддів” передбачено ще два випадки усунення суддів від виконання своїх обов'язків:

1) зупинення повноважень судді через пред'явлення судді обвинувачення у вчиненні злочину (тут потрібна згода Верховної Ради України, і тому це не слід вважати порушенням незалежності суддів); 2) суддя може бути звільнений з посади за невідповідний рівень професійних знань. Рішення про таку невідповідність приймає кваліфікаційна комісія і рекомендує органу, що призначив чи обрав суддю, звільнити його. Тут, на нашу думку, теж не слід говорити про порушення принципу незалежності, оскільки ініціатива про звільнення виходить від судового органу.

Євросуд вважає, якщо суди чи самі судді піддаються контролю або перебувають під впливом несудових структур, то може мати місце порушення статті 6 Євроконвенції. До числа факторів, що свідчать про наявність такого контролю, на думку Євросуду, відносяться умови оплати суддів, можливість отримання судами інструкцій від інших гілок влади чи погрози переведення суддів на інші посади у випадку, якщо їхні рішення не відповідають очікуванням чи інструкціям. Відповідно до українського законодавства, судді у своїй діяльності щодо здійснення правосуддя підкоряються тільки законові і нікому не підзвітні. Незалежність суддів також забезпечується: заборонаю під загрозою відповідальності втручання у здійснення правосуддя; створенням необхідних організаційно-технічних та інформаційних умов для діяльності судів, матеріальним і соціальним забезпеченням суддів відповідно до їх статусу; особливим порядком фінансування судів. Особливо важливе значення має інститут недоторканості суддів, який полягає у тому, що вони не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності і взяті під варту без згоди Верховної Ради України. Суддя не може бути затриманий за підозрою у вчиненні злочину, а також примусово доставлений у будь-який державний орган у порядку провадження у справах про адміністративні правопорушення. Недоторканність судді поширюється на його житло, службове приміщення, транспорт і засоби зв'язку, кореспонденцію, належні йому майно і документи. Гарантією незалежності суддів є також вимоги щодо несумісності (суддя не може належати до політичних партій та профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької та творчої).

У контексті розгляду принципу незалежності суду особливе місце займає питання діяльності військових судів. Євросуд у справі Алтай проти Туреччини наголошує на тому, що певні параметри статусу цих

суддів ставлять під сумнів їхню незалежність та безсторонність, як у випадку, коли йдеться про військовослужбовців, що продовжують належати до збройних сил, які, в свою чергу, залежать від виконавчої влади, а також з огляду на те, що вони підкоряються військовій дисципліні і що їх призначення на посаду та заохочення значною мірою залежить від втручання адміністративних та військових органів. Українське законодавство передбачає військові суди та говорить, що статус суддів цих судів врегульовується спеціальним законом, проте такого закону не прийнято. На нашу думку, військові суди повинні бути скасовані, оскільки їх діяльність суперечить принципу незалежності та безсторонності, і позиція Євросуду не схвалює існування таких судів. Проте нашу думку поділяє 30% опитаних суддів, 48,75% вважає за необхідне збереження військових судів.

На нашу думку, українське законодавство в цій частині загалом відповідає вимогам Євроконвенції та духу прецедентного права Євросуду.

Євросуд ухвалив, що будь-який суддя, у неупередженості якого є законні сумніви, повинен вийти зі складу суду.

Проаналізувавши справи, які розглядалися Судом, можна виділити дві групи питань, що можуть стосуватись неупередженості суддів: 1) певна особлива світоглядна позиція судді; 2) його участь у цій справі в якості іншої процесуальної фігури.

Найчастіше дане питання піднімалося в Страсбурзі, у зв'язку зі справами, що стосуються проявів расизму. Принципи, викладені нижче, однаково застосовуються і до інших форм прояву упередженості.

У справі *Ремлі* проти Франції заява одного з членів журі, що сказав: "До того ж я – расист", була почута третьою особою. Національний судовий орган вирішив не долучати до справи фактів, що нібито мали місце поза залом суду. Євросуд зазначив, що національний суд не провів належної перевірки на предмет неупередженості судового розгляду, тим самим позбавляючи заявника можливості виправити ситуацію, що вступає у протиріччя з вимогами Конвенції. Таким чином, Євросуд констатував факт порушення ст. 6. У тих випадках, де національний судовий орган здійснив належне розслідування за фактом обвинувачення в упередженості і прийшов до висновку, що розглянутий судовий розгляд був справедливим, Євросуд не схильний брати під сумнів даний висновок.

Щодо другої групи питань Євросуд каже, що самого факту залучення судді, який проводить розгляд до участі у справі заявника на більш ранніх етапах недостатньо, щоб констатувати порушення ч. 1

ст. 6. Для цього, крім знайомства судді зі справою, потрібно наявність особливих умов, аналогічних тим, що приводилися вище в зв'язку зі *справою Хаусшильдта* (суддя, що головував на судовому процесі, раніше виніс кілька рішень про продовження утримання заявника під вартою). Українське законодавство для забезпечення принципу безсторонності передбачає обставини, що виключають участь судді в розгляді справи, а саме: якщо він є потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем або родичем кого-небудь з них, а також родичем слідчого, особи, яка провадила дізнання, обвинувача або обвинуваченого; якщо він брав участь у даній справі як свідок, експерт, спеціаліст, перекладач, особа, яка провадила дізнання, слідчий, обвинувач, захисник або представник інтересів потерпілого, цивільного позивача або цивільного відповідача; якщо він під час досудового розслідування справи вирішував питання щодо проведення обшуку, вилучення, огляду, обрання, зміни чи скасування запобіжних заходів, продовження строків тримання під вартою або розглядав скарги на затримання чи постанови про відмову в порушенні кримінальної справи або закриття справи; якщо він під час досудового розслідування справи розглядав питання про усунення захисника; якщо він особисто або його родичі зацікавлені в результатах справи; при наявності інших обставин, які викликають сумнів в об'єктивності судді; якщо вони є родичами сторін або інших осіб, які беруть участь у справі; якщо вони перебувають в особливих стосунках з особами, які беруть участь у справі. До складу суду не можуть входити особи, які є родичами між собою. Також передбачена недопустимість повторної участі судді у розгляді справи. При наявності цих підстав відбувається відвід судді.

На нашу думку, в українському законодавстві чітко визначені підстави та процедура відводу суддів. Проте занепокоює невизначеність "інших обставин, які викликають сумнів у об'єктивності судді" та критеріїв їх оцінки. Дискусійним теж є питання призначення на посади суддів осіб, які протягом тривалого терміну працювали слідчими чи прокурорами, у зв'язку з великою ймовірністю у них обвинувального ухилу у розгляді справ.

Стаття 6 Євроконвенції передбачає те, що **суд повинен бути створений на основі закону**. Виходячи з думки Євросуду, це не означає, що кожна деталь у цій сфері повинна регулюватися законодавчо, за допомогою офіційного парламентського Акту. У тому випадку, якщо законодавство визначає, принаймні, організаційну структуру судоустрою, Конвенція обмежує виконавчу владу в організації судочинства.

Конституція України передбачає що **судоустрій, судочинство, статус суддів регулюються виключно законом**. Крім цього, вона передбачає, що судочинство в Україні здійснюється виключно судами. Вирішення цивільних справ адміністративними органами, третейськими судами, іншими органами не є здійсненням правосуддя. Спільність мети по захисту прав і виконання аналогічних правосуддю завдань не може бути достатньо об'єднуючою ознакою для конструювання єдиного поняття правосуддя, оскільки форми і методи діяльності державного суду і квазісудових органів є різними. Суд загальної юрисдикції в системі органів, які здійснюють захист цивільних прав, посідає окреме місце і має пріоритет. Він проявляється в перевазі над іншими формами, зокрема: а) суд приймає завершальне рішення по спору, якщо такий спір був розглянутий у попередньому позасудовому порядку (трудові спори, спори з договору перевезення з транспортною організацією та ін. (п. 2 ст. 136 ЦПК); б) суд перевіряє законність рішень третейського суду при розгляді питання про видачу виконавчого листа для примусового їх виконання (ст. 18 Положення про третейський суд); в) суд перевіряє законність і обґрунтованість рішень і постанов державних органів і посадових осіб, які були прийняті з державних, адміністративних, податкових та інших правовідносин у галузі управління; при об'єднанні кількох зв'язаних між собою вимог, з яких одні підвідомчі судові, а інші — арбітражному судові, всі вимоги підлягають розглядові у суді (ст. 26 ЦПК). Юрисдикційні функції по розгляді цивільних справ, що здійснюються не судовими органами, становлять самостійну адміністративну і громадську процесуальні форми захисту суб'єктивних прав громадян.

Серед основних принципів "справедливості", що не сформульовані чітко в самій статті 6 Євроконвенції, але є важливими для розуміння її дії, найбільш важливим є **принцип "рівності вихідних умов"**, відповідно до якого всі сторони судового розгляду повинні мати однакову можливість представити свою справу і жодна зі сторін не повинна користатися якимись істотними перевагами в порівнянні з іншою стороною. Проаналізувавши рішення Євросуду, можна дійти висновку, що він розглядає рівність сторін по таких групах питань:

А) Однакова можливість представляти та досліджувати докази. З приводу цього, наприклад, Євросуд постановив, що мало місце порушення ч. 1 ст. 6 Євроконвенції у справі Беніш проти Австрії, у якому свідок-експерт, призначений захистом, не отримав технічних умов, аналогічних тим, котрі отримав свідок обвинувачення в суді. Чи у справі Домбо Бехеер Б.В. проти Нідерландів Євросуд констатував по-

рушення ч. 1 ст. 6 Євроконвенції, тому що заявнику не було дозволено викликати основного свідка по його справі, у той час як його опоненту дозволили запросити такого свідка. До цього можна віднести думку про те що держава повинна сприяти збиранню доказів обвинуваченим, так у справі у Есперс проти Бельгії Комісія заявила, що відповідно до принципу рівності сторін, на органи прокуратури покладається обов'язок надавати будь-які матеріали, котрі перебувають в їхньому розпорядженні чи доступні їм, що можуть допомогти обвинувачуваному звільнитися від відповідальності чи отримати менш суворий вирок.

Б) Забезпечення особистої присутності обвинуваченого та його представника на судовому засіданні. Так у справі Патоки і Дунширн проти Австрії державний прокурор оскаржив вироки, винесені заявникам, представив письмові заперечення до позову і був присутній на закритому розгляді в апеляційному суді. Заявники не були присутні і не були представлені на жодному етапі. Апеляційний суд збільшив покарання обом заявникам. Визнавши порушення, Комісія заявила: “Не можна з впевненістю встановити, чи приймав державний прокурор активну участь у засіданнях суду. Протоколи засідання не велися. Однак, навіть якщо припустити, що державний прокурор не відігравав активної ролі на цьому етапі розгляду, уже той факт що він був присутній на ньому і, отже, мав можливість впливу на членів суду, при тому що обвинувачуваний чи його захисник не мав такої можливості чи можливості опротестувати будь-яку заяву прокурора, являє собою нерівність, що, на думку Комісії, несумісна з поняттям справедливого судового процесу”.

В) Наявність достатнього часу і можливості у обвинуваченого для підготовки до захисту. Так, у справі Есперс проти Бельгії бельгійська поліція тільки після того як обвинувачуваний був засуджений, представила захисту всі документи – “адміністративні досьє” (особлива папка). Крім того, під час судового процесу поліція не представила інформацію, котра звільняла обвинувачуваного від пред'явлених йому обвинувачень. Заявник поставив під сумнів справедливість такого судового процесу відповідно до пункту 1 статті 6 Євроконвенції і заявив, що мало місце порушення його прав на достатній час і можливості для підготовки його захисту, що гарантуються пунктом b ч.3 статті 6 Євроконвенції чи у справі Фуше проти Франції Євросуд заявив, що оскільки обвинувачуваному, що хотів захищати себе в суді самостійно, було відмовлено прокурором у доступі до матеріалів справи і знятті копій з документів, що містилися в ній, (що позбавило його можливості нале-

жним чином підготувати свій захист), то мало місце порушення принципу рівності сторін, розглянутого разом з ч. 3 ст. 6 Євроконвенції.

Принцип рівності українське законодавство розглядає у двох площинах:

1) загально правовій площині (правосуддя здійснюється на засадах рівності громадян перед законом і судом незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової і національної належності, статі, освіти, мови, ставлення до релігії, роду і характеру занять, місця проживання та інших обставин;

2) площині процесуальної рівності сторін. Слід зазначити що процесуальне становище сторони обвинуваченого різне на різних стадіях кримінального процесу. І якщо на стадії досудового слідства не можна говорити про рівні можливості сторін у збиранні і закріпленні доказів, на стадії судового розгляду законодавством забезпечується рівність можливості у дослідженні доказів та обстоюванні своїх позицій. Щодо достатнього часу та можливості у обвинуваченого для підготовки до захисту то українське законодавство передбачає після закінчення досудового слідства право обвинуваченого на ознайомлення з усіма матеріалами кримінальної справи, яке необмежене часом (крім випадків явного затягування, тоді слідчий визначає термін для ознайомлення, однак законодавство не встановлює критерію для визначення такого терміну).

Принцип рівності вихідних умов є усього лише одним з аспектів більш широкої концепції справедливого судового провадження, що охоплює також: основне право на змагальне кримінальне судочинство. Змагальність, таким чином, має такі ознаки, зокрема:

1. Наявність двох протилежних сторін — обвинувачення і захисту. Для повноцінного змагання необхідна присутність сторін у суді (статті 45, 264, 262, 288, 289, 290 та ін.).

2. Процесуальна рівність сторін. Змагання буде справедливим тільки тоді, коли протилежні сторони мають порівняно однакові можливості для захисту своїх інтересів. Закон стимулює активність у дослідженні доказів перш за все сторін, а не суду. Суд сприяє вирішенню спору, він зобов'язаний вживати всіх заходів, що викривають або виправдовують підсудного (статті 22, 253, 260, 299, 315' КПК та ін.).

3. Наявність незалежного від сторін суду, що керує процесом при розгляді кримінальної справи і вирішує справу.

Щодо думки опитаних суддів, то 61,25% суддів вважають що сторони рівні, 30% вважає що переваги має сторона обвинувачення, і 2,5% що переваги має сторона захисту.

Пункт 3 статті 6 передбачає обвинуваченому **право на захист**. Європейський суд постановив що право захищати себе особисто не є абсолютним правом, суд заявив що допомога обвинуваченому з боку адвоката в ході слідства в національному судовому органі не суперечить ч. 3 статті 6. Якщо обвинуваченому гарантується право на безкоштовну юридичну допомогу то ця допомога повинна мати практичний і ефективний характер, а не теоретичний або ілюзорний. Суд стоїть на позиції що в ч. 3 статті 6 йде мова про допомогу а не про призначення захисника, саме призначення не забезпечує ефективної допомоги. так що призначений адвокат може померти або захворіти в процесі довгого часу не мати можливості працювати чи ухилитись від виконання своїх повноважень. Комісія заявила, що питання щодо вибору захисника може виникати тільки у випадку коли обвинувачений має кошти для оплати його послуг, таким чином обвинувачений використовуючи допомогу призначеного захисника безкоштовно не має можливості вибору або вираження свого переконання по цьому питанню. Не дивлячись на те що право вибору не є абсолютним, деякі держави можуть обмежувати допуск як адвокатів певних осіб, або ставлять вимоги до особи захисника.

Перелік гарантій які передбачають право на захист передбачається в пунктах “а-е” ч. 3 статті 6 Європейської конвенції. В ній передбачені більш конкретні аспекти права на справедливий суд, п. “а” ч. 3 статті 6 гарантує кожному обвинуваченому право на ознайомлення з обвинуваченням на зрозумілій для нього мові. Право на ознайомлення з матеріалами виникає на більш ранніх етапах розслідування кримінальної справи, і тому воно повинно здійснюватись також за допомогою адвоката та перекладача. Європейська комісія заявила, що права гарантовані ч. 3 статті 6, є правами захистув цілому, а не тільки обвинуваченого. З цього положення випливає, що якщо захиснику зрозуміло обвинувачення і він володіє мовою на якій розіюляє обвинувачений, тоді він може здійснювати належний захист обвинуваченого, і відповідно участь перекладача у всіх слідчих діях не обов’язкова.

Європейська конвенція гарантує право кожному на ознайомлення з характером обвинувачення. Дане положення торкається інформації, яку необхідно представити обвинуваченому в момент пред’явлення йому обвинувачення або порушення кримінальної справи.

В Українському законодавстві дане положення застосовується крім кримінальних справ і до деяких видів цивільних та адміністративних правовідносин. Якщо мова йде про затриманих чи арештованих, то мо-

мент виникнення згідно чинного законодавства права знати в чому особа обвинувачується, визначити не важко, оскільки закон вимагає, що в разі затримання особи складається протокол з вказівкою на підстави, мотиви затримання, пояснення затриманого тощо, і такий протокол підписується затриманим відповідно до норм які передбаченні кримінально-процесуальним кодексом України, звідси і виникає можливість ознайомлення з матеріалами справи.

Якщо проаналізувати дану норму то не спостерігаються розбіжності Українського законодавства по даному виду регулювання з нормами Конвенції, оскільки перелік мінімальних гарантій, перерахованих у Конвенції не носить вичерпний характер.

Європейський суд займає позицію відносно того, що право захищати себе особисто не являє собою абсолютного права, і вона полягає в тому що відмова від захисника не завжди є обов’язковою для суду. Суд може наперекір волі обвинуваченого признати необхідність участі захисника, коли інтереси правосуддя того потребують. Ці положення співпадають з нормами українського законодавства в якому чітко регламентується перелік обставин за яких участь захисника є обов’язковою і відмова від захисника не приймається судом до уваги при розгляді справи. Українське та європейське законодавство тут збігаються оскільки суть зводиться до того що обов’язковість участі захисника розрахована на ті ситуації в яких незалежно від того просить чи не просить обвинувачений про надання йому захисника, правоохоронні органи зобов’язані представити захисника для участі по справі. До таких справ де повинен бути захисник відносять справи щодо неповнолітніх осіб, іноземців, осіб яким покарання передбачено у вигляді довічного позбавлення волі та інші.

У ч. 2 ст.6 Євроконвенції говориться, що **кожен обвинувачений в кримінальній справі невинуватий до тих пір доки його вину не буде доведено у відповідності з законом**. Разом з тим Євросуд вважає, що стаття 6 Євроконвенції не виключає можливість існування в національному законодавстві правової або фактичної презумпції, тобто таких що переносять доказування невинуватості на обвинуваченого. Євросуд вважає що ч.2. ст.6 Євроконвенції діє на протязі усього періоду кримінального слідства, і різні зауваження зроблені суддями по закінченні слухань або в момент виправдання обвинуваченого, будуть рахуватись порушенням презумпції невинуватості. Крім судів повинні дотримуватись презумпції невинуватості інші державні органи які чинять правосуддя в державі. Принцип невинуватості повинен дотримуватись

не тільки на етапі досудового слідства, а й після винесення виправдовувального вироку, як приклад справа Секаніна проти Австрії. Євросуд постановив, що неприпустимо щоб національні суд поклались на підозру відносно винуватості заявника в тому випадку, коли йому був винесений кінцевий виправдовувальний вирок.

Презумпція невинуватості в тлумаченні її Євросудом співпадає з змістом статті 62 Конституції України, також вона є втілена у нормах Кримінально-процесуального кодексу України, кримінального кодексу та у судовій практиці. По справах де мова йде про фактичні презумпції котрі мають місце в законодавстві ряду європейських держав і не порушуються судом, увага звертається на те чи була надана обвинуваченому можливість ефективно захищатись у суді, тобто спростовувати наявність фактів які впливають на його вину, тобто тих що презюмуються (визнаються існуючими поки не доведено зворотне), в таких випадках доведення невинуватості покладенні на обвинуваченого.

Законодавство України містить підставу для винесення виправдовувального вироку, як недоведення участі підсудного у вчиненні злочину. Незважаючи на те що виправдання на цій основі означає повну юридичну реабілітацію зі всіма витікаючими ознаками тим не менш фактично виправданий залишається під підозрою в суспільній свідомості. Вважається що суд не враховує це порушення ч. 2 статті 6 Євроконвенції, однак було б бажано змінити формулювання на таке як “неприналежність підсудного до вчинення злочину”. Інститут додаткового розслідування, на нашу думку, суперечить призумці невинуватості - всі сумніви щодо вини особи трактуються на її користь. Проте 60% опитаних судів так не думає, а 38,75% суддів є нашими однодумцями.

КОНВЕНЦІЯ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ОСНОВНИХ СВОБОД

(Рим, 4.XI.1950)

Офіційний переклад із поправками, внесеними відповідно до положень Протоколу № 11* (995_004).

Уряди держав-членів Ради Європи, які підписали цю Конвенцію, беручи до уваги Загальну декларацію прав людини (995_015), проголошену Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 10 грудня 1948 року,

враховуючи, що ця Декларація (995_015) має на меті забезпечити загальне та ефективне визнання і дотримання прав, які в ній проголошені, враховуючи, що метою Ради Європи є досягнення більшого єднання між її членами і що одним із засобів досягнення цієї мети є забезпечення і подальше здійснення прав людини та основних свобод,

знову підтверджуючи свою глибоку віру в ті основні свободи, які складають підвалини справедливості і миру в усьому світі і які найкращим чином забезпечуються, з одного боку, завдяки дієвій політичній демократії, а з іншого боку, завдяки загальному розумінню і дотриманню прав людини, від яких вони залежать,

* Переклад здійснено спільно Міністерством закордонних справ України та Українською Правничою Фундацією. Текст офіційного перекладу затверджено Міністерством закордонних справ України, Міністерством юстиції України та Українською комісією з питань правничої термінології.

До тексту Конвенції було внесено поправки, відповідно до положень Протоколу № 3 (995_004) (ETS № 45), який набрав чинності 21 вересня 1970 року, Протоколу № 5 (995_004) (ETS № 55), який набрав чинності 20 грудня 1971 року, і Протоколу № 8 (995_004) (ETS № 118), який набрав чинності 1 січня 1990 року, і цей текст також включив текст Протоколу № 2 (ETS № 44), який відповідно до пункту 3 статті 5 цього Протоколу був складовою частиною Конвенції з моменту набрання ним чинності 21 вересня 1970 року. Всі положення, що їх було змінено або доповнено згідно з цими протоколами, замінюються Протоколом № 11 (995_004) (ETS № 155) з 1 листопада 1998 року - дати набрання ним чинності. З цієї дати Протокол № 9 (995_004) (ETS № 140), який набрав чинності 1 жовтня 1994 року, скасовується.

сповнені рішучості, як уряди європейських країн, що є односторонцями і мають спільну спадщину політичних традицій, ідеалів, свободи та верховенства права, зробити перші кроки до колективного забезпечення певних прав, проголошених у Загальній декларації (995_015),

домовилися про таке:

Стаття 1⁽¹⁾

Зобов'язання поважати права людини

Високі Договірні Сторони гарантують кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі I цієї Конвенції.

Розділ I⁽¹⁾

ПРАВА І СВОБОДИ

Стаття 2⁽¹⁾

Право на життя

1. Право кожного на життя охороняється законом. Нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше ніж на виконання вироку суду, винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за який законом передбачено таке покарання.

2. Позбавлення життя не розглядається як таке, що його вчинено на порушення цієї статті, якщо воно є наслідком виключно необхідного застосування сили:

- a) при захисті будь-якої особи від незаконного насильства;
- b) при здійсненні законного арешту або для запобігання втечі особи, яка законно тримається під вартою;
- c) при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання.

Стаття 3⁽¹⁾

Заборона катування

Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню.

⁽¹⁾ Назву включено відповідно до положень Протоколу № 11 (995_004) (ETS № 155).

Стаття 4⁽¹⁾

Заборона рабства та примусової праці

1. Ніхто не може триматися в рабстві або в підневільному стані.
2. Ніхто не може бути присилуваний виконувати примусову чи обов'язкову працю.

3. Для цілей цієї статті значення терміна "примусова чи обов'язкова праця" не поширюється на:

a) будь-яку роботу, виконання якої звичайно вимагається під час тримання під вартою, призначеного згідно з положеннями статті 5 цієї Конвенції, або під час умовного звільнення з-під варти;

b) будь-яку службу військового характеру або, – у випадку, коли особа відмовляється від неї з релігійних чи політичних мотивів у країнах, де така відмова визнається, – службу, яка має виконуватися замість обов'язкової військової служби;

c) будь-яку службу, яка має виконуватися у випадку надзвичайної ситуації або стихійного лиха, що загрожує життю чи благополуччю суспільства;

d) будь-яку роботу чи службу, яка входить у звичайні громадянські обов'язки.

Стаття 5⁽¹⁾

Право на свободу та особисту недоторканність

1. Кожен має право на свободу та особисту недоторканність. Нікого не може бути позбавлено свободи інакше ніж відповідно до процедури, встановленої законом, і в таких випадках, як:

a) законне ув'язнення особи після її засудження компетентним судом;

b) законний арешт або затримання особи за невиконання законної вимоги суду або для забезпечення виконання будь-якого обов'язку, передбаченого законом;

c) законний арешт або затримання особи, здійснені з метою припровадження її до встановленого законом компетентного органу на підставі обгрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення або якщо є розумні підстави вважати за необхідне запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення;

⁽¹⁾ Назву включено відповідно до положень Протоколу № 11 (995_004) (ETS № 155).

d) затримання неповнолітнього на підставі законного рішення з метою застосування наглядових заходів виховного характеру або законне затримання неповнолітнього з метою припровадження його до встановленого законом компетентного органу;

e) законне затримання осіб для запобігання поширенню інфекційних захворювань, законне затримання психічнохворих, алкоголіків або наркоманів чи бродяг;

f) законний арешт або затримання особи, здійснені з метою запобігання її незаконному в'їзду в країну, чи особи, щодо якої вживаються заходи з метою депортації або екстрадиції.

2. Кожного заарештованого має бути негайно поінформовано зрозумілою для нього мовою про підстави його арешту і про будь-яке обвинувачення проти нього.

3. Кожен, кого заарештовано або затримано згідно з положеннями підпункту с пункту 1 цієї статті, має негайно постати перед суддею чи іншою службовою особою, якій закон надає право здійснювати судову владу, і має право на судовий розгляд упродовж розумного строку або на звільнення до початку судового розгляду. Таке звільнення може бути обумовлене гарантіями явки в судові засідання.

4. Кожен, кого позбавлено свободи внаслідок арешту або затримання, має право на судовий розгляд, при якому суд без зволікання встановлює законність затримання і приймає рішення про звільнення, якщо затримання є незаконним.

5. Кожен, хто є потерпілим від арешту або затримання на порушення положень цієї статті, має захищене позовом право на відшкодування.

Стаття 6⁽¹⁾

Право на справедливий судовий розгляд

1. Кожен при вирішенні питання щодо його цивільних прав та обов'язків або при встановленні обґрунтованості будь-якого кримінального обвинувачення, висунутого проти нього, має право на справедливий і відкритий розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом. Судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть не допускатися в зал засідань протягом усього судового розгляду або якоїсь його частини в інтересах збереження моралі, громадського порядку або національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін чи в разі крайньої необхідності, якщо, на думку суду, в особливих випадках публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя.

2. Кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення вважається невинуватим доти, доки його вину не буде доведено згідно із законом.

3. Кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, має щонайменше такі права:

a) бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причину обвинувачення проти нього;

b) мати достатньо часу й можливостей для підготовки свого захисту;

c) захищати себе особисто чи використовувати правову допомогу захисника, обраного на власний розсуд, або - якщо він не має достатніх коштів для оплати правової допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, якщо цього вимагають інтереси правосуддя;

d) допитувати свідків обвинувачення або вимагати їхнього допиту, а також вимагати виклику і допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення;

e) якщо він не розуміє мову, яка використовується у суді, або не розмовляє нею, - отримувати безоплатну допомогу перекладача.

⁽¹⁾ Назву включено відповідно до положень Протоколу № 11 (995_004) (ETS № 155).

Ніякого покарання без закону

1. Нікого не може бути визнано винним у вчиненні кримінального правопорушення на підставі будь-якої дії або бездіяльності, яка на час її вчинення не становила кримінального правопорушення за національними законами або за міжнародним правом. Не може також призначатися покарання, тяжче від того, яке застосовувалося на час вчинення кримінального правопорушення.

2. Ця стаття не стоїть на перешкоді судовому розглядові і покаранню будь-якої особи за будь-які дії чи бездіяльність, які на час їх вчинення становили кримінальне правопорушення згідно із загальними принципами права, визнаними цивілізованими націями.

Право на повагу до приватного і сімейного життя

1. Кожен має право на повагу до його приватного і сімейного життя, до житла і до таємниці кореспонденції.

2. Органи державної влади не можуть втручатися у здійснення цього права інакше ніж згідно із законом і коли це необхідно в демократичному суспільстві в інтересах національної і громадської безпеки або економічного добробуту країни, з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або з метою захисту прав і свобод інших осіб.

Свобода думки, совісті і віросповідання

1. Кожен має право на свободу думки, совісті і віросповідання; це право включає свободу змінювати свою релігію або свої переконання, а також свободу сповідувати свою релігію або переконання як одноособово, так і спільно з іншими, прилюдно чи приватно, в богослужінні, ученні, виконанні та дотриманні релігійних і ритуальних обрядів.

2. Свобода сповідувати релігію або переконання підлягає лише таким обмеженням, які встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони громадського порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

⁽¹⁾ Назву включено відповідно до положень Протоколу № 11 (995_004) (ETS № 155).

Свобода вираження поглядів

1. Кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. Ця стаття не перешкоджає державам вимагати ліцензування діяльності радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств.

2. Здійснення цих свобод, оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для охорони порядку або запобігання злочинам, для охорони здоров'я або моралі, для захисту репутації або прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду і є необхідними в демократичному суспільстві.

Свобода зібрань та об'єднання

1. Кожен має право на свободу мирних зібрань та на свободу об'єднання з іншими, включаючи право створювати профспілки і вступати до них для захисту своїх інтересів.

2. Здійснення цих прав не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, які встановлені законом в інтересах національної або громадської безпеки, для охорони порядку або запобігання злочинам, для охорони здоров'я або моралі чи з метою захисту прав і свобод інших осіб і є необхідними в демократичному суспільстві. Ця стаття не перешкоджає запровадженню законних обмежень на здійснення цих прав особами, що входять до складу збройних сил, поліції або органів державного управління.

Право на шлюб

Чоловіки та жінки, які досягли шлюбного віку, мають право на шлюб і створення сім'ї згідно з національними законами, які регулюють здійснення цього права.

⁽¹⁾ Назву включено відповідно до положень Протоколу № 11 (995_004) (ETS № 155).

Стаття 13 ⁽¹⁾

Право на ефективний засіб правового захисту

Кожен, чії права і свободи, викладені в цій Конвенції, порушуються, має право на ефективний засіб правового захисту у відповідному національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, що діяли як офіційні особи.

Стаття 14 ⁽¹⁾

Заборона дискримінації

Здійснення прав і свобод, викладених у цій Конвенції, гарантується без будь-якої дискримінації за ознакою статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного або соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження або інших обставин.

Стаття 15 ⁽¹⁾

Відступ від зобов'язань під час надзвичайної ситуації

1. Під час війни або іншої надзвичайної ситуації в державі, яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вжити заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, - за умови, якщо такі заходи не суперечать іншим її міжнародно-правовим зобов'язанням.

2. Наведене вище положення не може бути підставою для відступу від статті 2, крім випадків смерті внаслідок правомірних воєнних дій, або від статей 3, 4 (пункт 1) і 7.

3. Будь-яка Висока Договірна Сторона, яка використовує це право відступу від своїх зобов'язань, повною мірою інформує Генерального секретаря Ради Європи про всі вжиті нею заходи і про причини їх вжиття. Вона також інформує Генерального секретаря Ради Європи про те, коли такі заходи було припинено і з якого часу положення Конвенції знову повністю виконуються.

⁽¹⁾ Назву включено відповідно до положень Протоколу № 11 (995_004) (ETS № 155).

Стаття 16 ⁽¹⁾

Обмеження щодо політичної діяльності іноземців

Ніщо в статтях 10, 11 і 14 не може розглядатися як таке, що перешкоджає запровадженню Високими Договірними Сторонами обмежень щодо політичної діяльності іноземців.

Стаття 17 ⁽¹⁾

Заборона зловживання правами

Ніщо в цій Конвенції не може тлумачитися як таке, що надає будь-якій державі, групі або особі будь-яке право займатися будь-якою діяльністю або вчиняти будь-яку дію, спрямовану на скасування будь-яких прав і свобод, що викладені в цій Конвенції, або на їх обмеження в більшому обсязі, ніж передбачено в Конвенції.

Стаття 18 ⁽¹⁾

Обмеження у застосуванні обмежень на права

Обмеження, які дозволяються цією Конвенцією щодо зазначених прав і свобод, можуть застосовуватися тільки з тією метою, для якої вони передбачені.

Розділ II ⁽²⁾

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ

Стаття 19

Створення суду

Для забезпечення додержання Високими Договірними Сторонами їхніх зобов'язань за Конвенцією та протоколами до неї створюється Європейський суд з прав людини (далі "Суд"), який функціонує на постійній основі.

Стаття 20

⁽¹⁾ Назву включено відповідно до положень Протоколу № 11 (995_004) (ETS № 155).

⁽²⁾ Текст із поправками, внесеними відповідно до положень Протоколу № 11 (995_004) (ETS № 155).

Кількісний склад суддів

Суд складається з такої кількості суддів, яка відповідає кількості Високих Договірних Сторін.

Стаття 21

Критерії добору суддів

1. Судді повинні мати високі моральні якості, а також мати кваліфікацію, необхідну для призначення на високу судову посаду, чи бути юристами з визнаним авторитетом.

2. Судді засідають в Суді у своїй особистій якості.

3. Упродовж строку своїх повноважень судді не можуть займатися ніякою діяльністю, що є несумісною з їхньою незалежністю, безсторонністю або вимогами виконання посадових обов'язків на постійній основі; усі питання, які виникають у зв'язку із застосуванням цього пункту, вирішуються Судом.

Стаття 22

Вибори суддів

1. Судді обираються Парламентською Асамблеєю від кожної Високої Договірної Сторони більшістю поданих голосів із трьох кандидатів, представлених Високою Договірною Стороною.

2. Така сама процедура застосовується під час довиборів до Суду у випадку приєднання нових Високих Договірних Сторін, а також при заповненні вакансій, що виникають.

Стаття 23

Строк повноважень

1. Судді обираються строком на шість років. Вони можуть бути переобрані. Однак строк повноважень половини складу суддів, обраних на перших виборах, спливає через три роки.

2. Судді, строк повноважень яких спливає через перші три роки, визначаються Генеральним секретарем Ради Європи за жеребом одразу ж після їх обрання.

3. З метою забезпечення, наскільки це можливо, поновлення повноважень половини складу суддів кожні три роки, Парламентська Асамблея може до початку будь-яких наступних виборів вирішити, що

тривалість строку або строків повноважень одного або кількох суддів, які мають бути обраними, буде іншою ніж шість років, але не більшою дев'яти і не меншою трьох років.

4. У випадках, коли йдеться про більше ніж один строк повноважень і коли Парламентська Асамблея застосовує попередній пункт, розподіл строків повноважень здійснюється Генеральним секретарем Ради Європи за жеребом одразу ж після виборів.

5. Суддя, обраний для заміни судді, строк повноважень якого не спливає, обіймає посаду протягом решти строку повноважень свого попередника.

6. Строк повноважень суддів спливає, коли вони досягають 70-річного віку.

7. Судді обіймають свою посаду до їх заміщення. Проте після заміни вони продовжують розгляд тих справ, які вже є в їхньому провадженні.

Стаття 24

Звільнення з посади

Жоден суддя не може бути звільнений з посади, якщо тільки рішення про його невідповідність встановленим вимогам не буде ухвалене іншими суддями більшістю у дві третини голосів.

Стаття 25

Канцелярія та судові секретарі

Суд має канцелярію, функції та організація якої визначаються в Регламенті Суду. Суду в його діяльності надають допомогу судові секретарі.

Стаття 26

Пленарні засідання Суду

На пленарних засіданнях Суду:

- a) обираються його Голова та один або два заступники Голови строком на три роки; вони можуть бути переобрані;
- b) створюються палати на встановлений строк;
- c) обираються голови палат Суду; вони можуть бути переобрані;
- d) приймається Регламент Суду; та
- e) обираються секретар Суду та один або кілька заступників секретаря.

Стаття 27

Комісії, палати та Велика палата

1. Для розгляду переданих йому справ Суд засідає в комісіях у складі трьох суддів, у палатах у складі семи суддів та у Великій палаті у складі сімнадцяти суддів. Палати Суду створюють комісії на встановлений строк.

2. Як член палати та Великої палати за посадою засідає суддя, обраний від заінтересованої держави-учасниці, або, за відсутності такого чи в разі неспроможності такого взяти участь у засіданні, особа, яка визначається на вибір такої держави і засідає як суддя.

3. До складу Великої палати входять також Голова Суду, заступники Голови, голови палат та інші судді, які визначаються відповідно до Регламенту Суду. Якщо справа передається до Великої палати згідно зі статтею 43, у Великій палаті не може засідати жоден суддя з палати, яка постановила судові рішення, за винятком голови палати та судді, який засідав від заінтересованої держави-учасниці.

Стаття 28

Заяви комісії про неприйнятність

Комісія може - одноставним голосуванням - визнати непринятною або вилучити з реєстру справ індивідуальну заяву, подану згідно зі статтею 34, якщо така ухвала може бути винесена без додаткового вивчення. Ухвала комісії є остаточною.

Стаття 29

Ухвали палат щодо прийнятності та суті заяв

1. Якщо згідно зі статтею 28 жодної ухвали не винесено, палата приймає рішення щодо прийнятності та суті індивідуальних заяв, поданих згідно зі статтею 34.

2. Палата приймає рішення щодо прийнятності та суті міждержавних заяв, поданих згідно зі статтею 33.

3. Ухвала щодо прийнятності виноситься окремо, якщо Суд, у виняткових випадках, не вирішить інакше.

Стаття 30

Відмова від юрисдикції на користь Великої палати

Якщо справа, яку розглядає палата, порушує серйозне питання щодо тлумачення Конвенції чи протоколів до неї або якщо вирішення питання, яке вона розглядає, може призвести до результату, несумісного з рішенням, постановленим Судом раніше, палата може в будь-який час до постановлення свого рішення відмовитись від своєї юрисдикції на користь Великої палати, якщо жодна зі сторін у справі не заперечує проти цього.

Стаття 31

Повноваження Великої палати

Велика палата:

а) приймає рішення щодо заяв, поданих згідно зі статтею 33 або статтею 34, якщо палата відмовляється від своєї юрисдикції згідно зі статтею 30 або якщо справу було передано їй на розгляд згідно зі статтею 43; та

б) розглядає запити про надання консультативних висновків, подані згідно зі статтею 47.

Стаття 32

Юрисдикція Суду

1. Юрисдикція Суду поширюється на всі питання, які стосуються тлумачення та застосування Конвенції і протоколів до неї і які передаються йому на розгляд відповідно до статей 33, 34 і 47.

2. У випадку виникнення спору щодо юрисдикції Суду спір вирішується Судом.

Стаття 33

Міждержавні справи

Будь-яка Висока Договірна Сторона може передати на розгляд Суду питання про будь-яке порушення положень Конвенції та протоколів до неї, яке, як вона вважає, було допущене іншою Високою Договірною Стороною.

Стаття 34

Індивідуальні заяви

Суд може приймати заяви від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб, що вважають себе потерпілими від порушення однією з Високих Договірних Сторін прав, викладених у Конвенції або протоколах до неї. Високі Договірні Сторони зобов'язуються не перешкоджати ніяким чином ефективному здійсненню цього права.

Стаття 35

Критерії прийнятності

1. Суд може прийняти питання до розгляду тільки після того, як було вичерпано всі національні засоби правового захисту – відповідно до загальноновизнаних норм міжнародного права, і впродовж шести місяців від дати прийняття остаточного рішення.

2. Суд не розглядає жодної заяви, поданої згідно зі статтею 34, якщо вона:

а) є анонімною; або

б) за своєю суттю порушує питання, що вже було розглянуте Судом або вже подане на розгляд за іншою процедурою міжнародного розслідування чи врегулювання, і якщо вона не містить відповідної нової інформації.

3. Суд визнає непринятною будь-яку індивідуальну заяву, подану згідно зі статтею 34, якщо він вважає, що ця заява є несумісною з положеннями Конвенції або протоколів до неї, явно необгрунтованою або є зловживанням правом на подання заяви.

4. Суд відхиляє будь-яку заяву, якщо він вважає її непринятною згідно з цією статтею. Він може зробити це на будь-якій стадії провадження у справі.

Стаття 36

Участь третьої сторони

1. У всіх справах, які розглядаються палатою або Великою палатою, Висока Договірна Сторона, громадянин якої є заявником, має право подати свої міркування у письмовій формі і брати участь у слуханнях.

2. Голова Суду може, в інтересах належного відправлення правосуддя, запропонувати будь-якій Високій Договірній Стороні, яка не є стороною в судовому розгляді, або будь-якій заінтересованій особі, яка

не є заявником, подати свої міркування у письмовій формі або брати участь у слуханнях.

Стаття 37

Вилучення заяв із реєстру справ

1. Суд може на будь-якій стадії провадження у справі вилучити заяву з реєстру справ, якщо обставини дозволяють дійти висновку, що:

а) заявник не має наміру й далі підтримувати свою заяву; або

б) спір уже вирішено; або

с) на будь-якій іншій підставі, встановленій Судом, подальший розгляд заяви не є виправданим.

Однак Суд продовжує розгляд заяви, якщо цього вимагає повага до прав людини, визначених у Конвенції та протоколах до неї.

2. Суд може знову поновити заяву в реєстрі справ, якщо, на його думку, обставини це виправдовують.

Стаття 38

Розгляд справи та процедура дружнього врегулювання

1. Якщо Суд визнає заяву прийнятною, він:

а) розглядає справу разом із представниками сторін і, в разі необхідності, проводить розслідування, для ефективного здійснення якого заінтересовані держави створюють усі необхідні умови;

б) надає себе у розпорядження заінтересованих сторін з метою забезпечення дружнього врегулювання спору на основі поваги до прав людини, визначених у Конвенції та протоколах до неї.

2. Переговори, які здійснюються згідно з підпунктом б пункту 1, є конфіденційними.

Стаття 39

Досягнення дружнього врегулювання

У разі досягнення дружнього врегулювання Суд вилучає справу з реєстру, прийнявши відповідне рішення, яке містить лише стислий виклад фактів і досягнутого вирішення.

Стаття 40

Слухання у відкритому засіданні та доступ до документів

1. Слухання проводяться у відкритому засіданні, якщо Суд у виняткових випадках не вирішить інакше.

2. Доступ до документів, які здаються на зберігання секретареві, має бути відкритим, якщо Голова Суду не вирішить інакше.

Стаття 41

Справедлива сатисфакція

Якщо Суд визнає факт порушення Конвенції або протоколів до неї і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткову компенсацію, Суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливу сатисфакцію.

Стаття 42

Рішення палат

Рішення палат стають остаточними відповідно до пункту 2 статті 44.

Стаття 43

Передача справ на розгляд Великої палати

1. Упродовж трьох місяців від дати постановлення рішення палатою будь-яка сторона у справі може, у виняткових випадках, звернутися з клопотанням про передачу справи на розгляд Великої палати.

2. Колегія у складі п'яти суддів Великої палати приймає таке клопотання, якщо справа порушує серйозне питання щодо тлумачення або застосування Конвенції чи протоколів до неї або важливе питання загального значення.

3. Якщо колегія приймає клопотання, Велика палата вирішує справу шляхом постановлення судового рішення.

Стаття 44

Остаточні судові рішення

1. Рішення Великої палати є остаточним.

2. Рішення палати стає остаточним:

а) якщо сторони заявляють про те, що вони не звертатимуться із клопотанням про передачу справи на розгляд Великої палати; або

б) через три місяці від дати постановлення рішення, якщо клопотання про передачу справи на розгляд Великої палати не було заявлене; або

с) якщо колегія Великої палати відхиляє клопотання про передачу справи на розгляд Великої палати згідно зі статтею 43.

3. Остаточне судове рішення опубліковується.

Стаття 45

Умотивування судових рішень та ухвал

1. Судові рішення та ухвали про прийнятність або неприйнятність заяв мають бути вмотивовані.

2. Якщо судове рішення цілком або частково не виражає одностайної думки суддів, кожний суддя має право викласти окрему думку.

Стаття 46

Обов'язкова сила судових рішень та їх виконання

1. Високі Договірні Сторони зобов'язуються виконувати остаточне рішення Суду в будь-якій справі, в якій вони є сторонами.

2. Остаточне рішення Суду надсилається Комітетові міністрів, який здійснює нагляд за його виконанням.

Стаття 47

Консультативні висновки

1. Суд може, на запит Комітету міністрів, надавати консультативні висновки з правових питань, які стосуються тлумачення Конвенції та протоколів до неї.

2. Такі висновки не поширюються на питання, які стосуються змісту чи обсягу прав і свобод, визначених у розділі I Конвенції та протоколах до неї, або на будь-яке інше питання, яке Суд чи Комітет міністрів можуть розглядати внаслідок будь-якого провадження, що може бути порушене відповідно до Конвенції.

3. Рішення Комітету міністрів про подання запиту щодо консультативного висновку Суду ухвалюються більшістю голосів представників, які мають право засідати в Комітеті.

Стаття 48

Консультативна компетенція Суду

Суд вирішує, чи належить до його компетенції, визначеної у статті 47, запит Комітету міністрів про надання консультативного висновку.

Стаття 49

Умотивування консультативних висновків

1. Консультативні висновки Суду мають бути вмотивовані.
2. Якщо консультативний висновок цілком або частково не виражає одностайної думки суддів, кожний суддя має право викласти окрему думку.
3. Консультативні висновки Суду передаються Комітетові міністрів.

Стаття 50

Витрати Суду

Витрати Суду покладаються на Раду Європи.

Стаття 51

Привілеї та імунітети суддів

Судді під час виконання своїх обов'язків користуються привілеями та імунітетами, передбаченими у статті 40 Статуту Ради Європи (994_001) і в угодах, укладених згідно з цією статтею Статуту.

Розділ III ⁽¹⁾⁽³⁾

ІНШІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 52 ⁽¹⁾

Запити Генерального секретаря

На запит Генерального секретаря Ради Європи будь-яка Висока Договірна Сторона надає роз'яснення щодо того, яким чином її внутрішнє законодавство забезпечує ефективне виконання будь-якого з положень цієї Конвенції.

⁽¹⁾ Назву включено відповідно до положень Протоколу № 11 (995_004) (ETS № 155).

⁽³⁾ Статті цього розділу перенумеровано відповідно до положень Протоколу № 11 (ETS 155).

Стаття 53 ⁽¹⁾

Гарантії існуючих прав людини

Ніщо в цій Конвенції не може тлумачитись як таке, що обмежує або порушує будь-які права людини та основні свободи, які можуть гарантуватися законами будь-якої Високої Договірної Сторони або будь-якою іншою угодою, стороною якої вона є.

Стаття 54 ⁽¹⁾

Повноваження Комітету міністрів

Ніщо в цій Конвенції не стоїть на перешкоді повноваженням Комітету міністрів, наданих йому Статутом Ради Європи (994_001).

Стаття 55 ⁽¹⁾

Відмова від інших засобів врегулювання спорів

Високі Договірні Сторони погоджуються, що без спеціальної домовленості вони не користуватимуться існуючими між ними чинними договорами, конвенціями або деклараціями для вирішення, шляхом оскарження, спору, який виникає внаслідок тлумачення або застосування цієї Конвенції, засобами врегулювання спорів, не передбаченими цією Конвенцією.

Стаття 56 ⁽¹⁾

Територіальне застосування

1⁽²⁾. Будь-яка держава може при ратифікації або будь-коли після цього заявити в повідомленні на ім'я Генерального секретаря Ради Європи про те, що дія цієї Конвенції поширюється – з урахуванням пункту 4 цієї статті – на всі або деякі з територій, за міжнародні відносини яких вона є відповідальною.

2. Дія Конвенції поширюється на територію або території, визначені в повідомленні, з тридцятого дня після отримання цього повідомлення Генеральним секретарем Ради Європи.

3. Однак положення цієї Конвенції застосовуються до таких територій з належним урахуванням місцевих вимог.

⁽¹⁾ Назву включено відповідно до положень Протоколу № 11 (995_004) (ETS № 155).

⁽²⁾ Текст із поправками, внесеними відповідно до положень Протоколу № 11 (ETS № 155).

4⁽²⁾. Будь-яка держава, яка зробила заяву відповідно до пункту 1 цієї статті, може будь-коли після цього заявити від імені однієї або кількох територій, яких стосується заява, що вона визнає компетенцію Суду приймати заяви від окремих осіб, неурядових організацій або груп осіб згідно зі статтею 34 цієї Конвенції.

Стаття 57⁽¹⁾

Застереження

1. Будь-яка держава при підписанні цієї Конвенції або здачі на зберігання своєї ратифікаційної грамоти може зробити застереження стосовно будь-якого окремого положення Конвенції з огляду на те, що той чи інший закон, чинний на той час на її території, не відповідає цьому положенню. Застереження загального характеру згідно з цією статтею не дозволяються.

2. Будь-яке застереження, зроблене згідно з цією статтею, має містити стислий виклад відповідного закону.

Стаття 58⁽¹⁾

Денонсація

1. Висока Договірна Сторона може денонсувати цю Конвенцію тільки зі спливом п'яти років з дати, коли вона стала її стороною, і через шість місяців після подання відповідного повідомлення на ім'я Генерального секретаря Ради Європи, який інформує про це інші Високі Договірні Сторони.

2. Така денонсація не звільняє заінтересовану Високу Договірну Сторону від її зобов'язань за цією Конвенцією стосовно будь-якого діяння, яке могло бути порушенням таких зобов'язань і могло бути здійсненим нею до дати, від якої денонсація набрала чинності.

3. Будь-яка Висока Договірна Сторона, яка перестає бути членом Ради Європи, перестає бути її стороною цієї Конвенції на тих самих умовах.

4⁽²⁾. Відповідно до положень попередніх пунктів, Конвенція може бути денонсована стосовно будь-якої території, на яку було поширено її дію згідно із заявою, зробленою на підставі статті 56.

⁽¹⁾ Назву включено відповідно до положень Протоколу № 11 (995_004) (ETS № 155).

⁽²⁾ Текст із поправками, внесеними відповідно до положень Протоколу № 11 (ETS № 155).

Стаття 59⁽¹⁾

Підписання та ратифікація

1. Ця Конвенція відкрита для підписання членами Ради Європи. Вона підлягає ратифікації. Ратифікаційні грамоти здаються на зберігання Генеральному секретареві Ради Європи.

2. Ця Конвенція набирає чинності після здачі на зберігання десяти ратифікаційних грамот.

3. Для тих держав, які підписали цю Конвенцію і які ратифікуватимуть її після набрання нею чинності, Конвенція набирає чинності з дня здачі на зберігання їхніх ратифікаційних грамот.

4. Генеральний секретар Ради Європи повідомляє всіх членів Ради Європи про набрання Конвенцією чинності, про Високі Договірні Сторони, які ратифікували її, і про здачу на зберігання усіх подальших ратифікаційних грамот.

Вчинено в Римі четвертого дня листопада місяця 1950 року англійською і французькою мовами, причому обидва тексти є однаково автентичними, в одному примірнику, який зберігатиметься в архіві Ради Європи. Генеральний секретар надсилає засвідчені копії цієї Конвенції кожній державі, яка її підписала.

⁽¹⁾ Назву включено відповідно до положень Протоколу № 11 (995_004) (ETS № 155).

ПРОТОКОЛ

до Конвенції про захист прав людини та основних свобод ⁽⁴⁾

Париж, 20.III.1952

Уряди держав-членів Ради Європи, які підписали цей Протокол, сповнені рішучості вжити заходів для колективного забезпечення здійснення деяких прав і свобод, які не включені до розділу I Конвенції про захист прав людини та основних свобод, підписаної в Римі 4 листопада 1950 року (далі "Конвенція"), домовилися про таке:

Стаття 1

Захист права власності

Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений свого майна інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права.

Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які, на її думку, є необхідними для здійснення контролю за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів.

Стаття 2

Право на освіту

Нікому не може бути відмовлено в праві на освіту. Держава при виконанні будь-яких функцій, узятих нею на себе в галузі освіти і навчання, поважає право батьків забезпечувати таку освіту і навчання відповідно до своїх релігійних і світоглядних переконань.

Стаття 3

Право на вільні вибори

⁽⁴⁾ Назви статей включено та текст доповнено відповідно до положень Протоколу № 11 (995_004) (ETS № 155) з моменту набрання ним чинності.

Високі Договірні Сторони зобов'язуються проводити вільні вибори з розумною періодичністю шляхом таємного голосування в умовах, які забезпечуватимуть вільне вираження думки народу у виборі законодавчого органу.

Стаття 4 ⁽²⁾

Територіальне застосування

Будь-яка Висока Договірна Сторона може при підписанні або ратифікації чи будь-коли після цього надіслати Генеральному секретареві Ради Європи заяву, в якій зазначаються межі застосування нею положень цього Протоколу до територій, що зазначені в цій заяві і за міжнародні відносини яких вона несе відповідальність.

Будь-яка Висока Договірна Сторона, яка надіслала заяву на підставі попередньої частини, може час від часу робити інші заяви про зміну умов будь-якої попередньої заяви чи припинення застосування положень цього Протоколу щодо будь-якої території.

Заява, зроблена згідно з цією статтею, вважається такою, що зроблена відповідно до пункту 1 статті 56 Конвенції.

Стаття 5

Зв'язок із Конвенцією

Високі Договірні Сторони розглядають положення статей 1, 2, 3 і 4 цього Протоколу як додаткові статті Конвенції, і всі положення Конвенції застосовуються відповідно.

Стаття 6

Підписання та ратифікація

Цей Протокол відкритий для підписання членами Ради Європи, які підписали Конвенцію; він ратифікується одночасно з ратифікацією Конвенції або після її ратифікації. Протокол набирає чинності після здачі на зберігання десяти ратифікаційних грамот. Для тих держав, які підписали цей Протокол і які ратифікуватимуть його після набрання ним чинності, Протокол набирає чинності з дня здачі на зберігання їхніх ратифікаційних грамот.

⁽²⁾ Текст із поправками, внесеними відповідно до положень Протоколу № 11 (995_004) (ETS № 155).

Ратифікаційні грамоти здаються на зберігання Генеральному секретареві Ради Європи, який повідомляє всіх членів Ради про тих, хто здійснив ратифікацію.

Вчинено в Парижі двадцятого дня березня місяця 1952 року англійською і французькою мовами, причому обидва тексти є однаково автентичними, в одному примірнику, який зберігатиметься в архіві Ради Європи. Генеральний секретар надсилає засвідчені копії цього Протоколу кожному урядові, який його підписав.

ПРОТОКОЛ № 4

до Конвенції про захист прав людини та основних свобод, який гарантує деякі права і свободи, що не включені до Конвенції та Першого протоколу до неї⁽⁴⁾

Страсбург, 16.IX.1963

Уряди держав-членів Ради Європи, які підписали цей Протокол, сповнені рішучості вжити заходів для колективного забезпечення здійснення деяких прав і свобод, які не включені до розділу I Конвенції про захист прав людини та основних свобод, підписаної в Римі 4 листопада 1950 року (далі "Конвенція"), і в статтях 1–3 Першого протоколу до Конвенції, підписаного в Парижі 20 березня 1952 року, домовилися про таке:

Стаття 1

Заборона ув'язнення за борг

Нікого не може бути позбавлено волі лише на підставі неспроможності виконати своє договірне зобов'язання.

Стаття 2

Свобода пересування

1. Кожен, хто законно перебуває на території будь-якої держави, в межах цієї території має право на свободу пересування і свободу вибору місця проживання.

⁽⁴⁾ Назви статей включено та текст доповнено відповідно до положень Протоколу № 11 (995_004) (ETS № 155) з моменту набрання ним чинності.

2. Кожен є вільним залишати будь-яку країну, включаючи свою власну.

3. На здійснення цих прав не встановлюються жодні обмеження, крім тих, що передбачені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для забезпечення громадського порядку, запобігання злочинам, для охорони здоров'я або моралі чи з метою захисту прав і свобод інших осіб.

4. Права, викладені в пункті 1, також можуть у певних місцевостях підлягати обмеженням, що встановлені згідно із законом і виправдовуються суспільними інтересами в демократичному суспільстві.

Стаття 3

Заборона вислання громадян

1. Нікого не може бути вислано, шляхом застосування індивідуальних або колективних заходів, з території держави, громадянином якої він є.

2. Нікого не може бути позбавлено права в'їзду на територію держави, громадянином якої він є.

Стаття 4

Заборона колективного вислання іноземців

Колективне вислання іноземців заборонено.

Стаття 5

Територіальне застосування

1. Будь-яка Висока Договірна Сторона може при підписанні чи ратифікації цього Протоколу або будь-коли після цього надіслати Генеральному секретареві Ради Європи заяву, в якій зазначаються межі застосування нею положень цього Протоколу до територій, що зазначені в цій заяві і за міжнародні відносини яких вона несе відповідальність.

2. Будь-яка Висока Договірна Сторона, яка надіслала заяву на підставі попереднього пункту, може час від часу робити інші заяви про зміну умов будь-якої попередньої заяви чи про припинення застосування положень цього Протоколу щодо будь-якої території.

3⁽²⁾. Заява, зроблена згідно з цією статтею, вважається такою, що зроблена відповідно до пункту 1 статті 56 Конвенції.

4. Територія будь-якої держави, до якої цей Протокол застосовується на підставі його ратифікації або прийняття цією державою, і кожна територія, до якої цей Протокол застосовується на підставі заяви, зробленої такою державою згідно з цією статтею, розглядаються як окремі території для цілей посилок у статтях 2 і 3 на територію держави.

5⁽⁵⁾. Будь-яка держава, яка зробила заяву відповідно до пункту 1 чи 2 цієї статті, може будь-коли після цього заявити від імені однієї або кількох територій, яких стосується заява, що вона визнає компетенцію Суду приймати заяви від окремих осіб, неурядових організацій або груп осіб згідно зі статтею 34 Конвенції стосовно всіх або деяких зі статей 1–4 цього Протоколу.

Стаття 6⁽⁵⁾

Зв'язок із Конвенцією

Високі Договірні Сторони розглядають положення статей 1-5 цього Протоколу як додаткові статті Конвенції, і всі положення Конвенції застосовуються відповідно.

Стаття 7

Підписання та ратифікація

1. Цей Протокол відкритий для підписання членами Ради Європи, які підписали Конвенцію; він ратифікується одночасно з ратифікацією Конвенції або після її ратифікації. Протокол набирає чинності після здачі на зберігання п'яти ратифікаційних грамот. Для тих держав, які підписали цей Протокол і які ратифікуватимуть його після набрання ним чинності, Протокол набирає чинності з дня здачі на зберігання їхніх ратифікаційних грамот.

2. Ратифікаційні грамоти здаються на зберігання Генеральному секретареві Ради Європи, який повідомляє всіх членів Ради про тих, хто здійснив ратифікацію.

⁽²⁾ Текст із поправками, внесеними відповідно до положень Протоколу № 11 (995_004) (ETS № 155).

⁽⁵⁾ Текст включено відповідно до положень Протоколу № 11 (995_004) (ETS 155)

На посвідчення чого ті, що підписалися нижче, належним чином на те уповноважені представники, підписали цей Протокол.

Вчинено у Страсбурзі шістнадцятого дня вересня місяця 1963 року англійською і французькою мовами, причому обидва тексти є однаково автентичними, в одному примірнику, який зберігатиметься в архіві Ради Європи. Генеральний секретар надсилає засвідчені копії цього Протоколу кожній державі, яка його підписала.

ПРОТОКОЛ № 6

до Конвенції про захист прав людини та основних свобод щодо скасування смертної кари⁽⁴⁾

Страсбург, 28.IV.1983

Держави-члени Ради Європи, які підписали цей Протокол до Конвенції про захист прав людини та основних свобод, підписаної в Римі 4 листопада 1950 року (далі "Конвенція"),

вважаючи, що розвиток подій у кількох державах-членах Ради Європи, відображає загальну тенденцію до скасування смертної кари, домовилися про таке:

Стаття 1

Скасування смертної кари

Смертна кара скасовується. Нікого не може бути засуджено до такого покарання або страчено.

Стаття 2

Смертна кара під час війни

Держава може передбачити у своєму законодавстві смертну кару за діяння, вчинені під час війни або неминучої загрози війни; таке покарання застосовується тільки у випадках, передбачених законом і згідно з його положеннями. Держава повідомляє Генерального секретаря Ради Європи про відповідні положення цього закону.

⁽⁴⁾ Назви статей включено та текст доповнено відповідно до положень Протоколу № 11 (995_004) (ETS № 155) з моменту набрання ним чинності.

Стаття 3

Заборона відступу від зобов'язань

Жодні відступи від положень цього Протоколу на підставі статті 15 Конвенції не допускаються.

Стаття 4 ⁽²⁾

Заборона застережень

Жодні застереження щодо положень цього Протоколу на підставі статті 57 Конвенції не допускаються.

Стаття 5

Територіальне застосування

1. Будь-яка держава при підписанні чи здачі на зберігання своєї ратифікаційної грамоти або свого документа про прийняття чи схвалення може зазначити територію чи території, до яких застосовуватиметься цей Протокол.

2. Будь-яка держава може будь-коли після цього надіслати на ім'я Генерального секретаря Ради Європи заяву про поширення дії цього Протоколу на будь-яку іншу територію, зазначену в цій заяві. Щодо такої території Протокол набирає чинності в перший день місяця, що настає після дати отримання такої заяви Генеральним секретарем.

3. Будь-яка заява, зроблена на підставі двох попередніх пунктів, може бути відкликана щодо будь-якої території, зазначеної в цій заяві, у повідомленні на ім'я Генерального секретаря. Відкликання набирає чинності в перший день місяця, що настає після дати отримання такого повідомлення Генеральним секретарем.

Стаття 6

Зв'язок із Конвенцією

Держави-учасниці розглядають положення статей 1-5 цього Протоколу як додаткові статті Конвенції, і всі положення Конвенції застосовуються відповідно.

Стаття 7

⁽²⁾ Текст із поправками, внесеними відповідно до положень Протоколу № 11 (995_004) (ETS № 155).

Підписання та ратифікація

Цей Протокол відкрито для підписання державами-членами Ради Європи, які підписали Конвенцію. Він ратифікується, приймається чи схвалюється. Держава-член Ради Європи не може ратифікувати, прийняти чи схвалити цей Протокол, якщо вона одночасно або раніше не ратифікувала Конвенцію. Ратифікаційні грамоти або документи про прийняття чи схвалення здаються на зберігання Генеральному секретареві Ради Європи.

Стаття 8

Набрання чинності

1. Цей Протокол набирає чинності в перший день місяця, що настає після дати, коли п'ять держав-членів Ради Європи висловили свою згоду на обов'язковість для них цього Протоколу згідно з положеннями статті 7.

2. Для будь-якої держави-члена, яка висловить свою згоду на обов'язковість для неї цього Протоколу після набрання ним чинності, Протокол набирає чинності в перший день місяця, що настає після дати здачі на зберігання ратифікаційної грамоти або документа про прийняття чи схвалення.

Стаття 9

Функції депозитарію

Генеральний секретар Ради Європи повідомляє держави-члени Ради про:

- а) будь-яке підписання;
- б) здачу на зберігання будь-якої ратифікаційної грамоти або будь-якого документа про прийняття чи затвердження;
- в) будь-яку дату набрання чинності цим Протоколом згідно зі статтями 5 і 8;
- г) будь-яку іншу дію, будь-яке повідомлення або сповіщення, які стосуються цього Протоколу.

На посвідчення чого ті, що підписалися нижче, належним чином на те уповноважені представники, підписали цей Протокол.

Вчинено у Страсбурзі двадцять восьмого дня квітня місяця 1983 року англійською і французькою мовами, причому обидва тексти є однаково автентичними, в одному примірнику, який зберігатиметься в архіві Ради Європи. Генеральний секретар Ради Європи надсилає за свідчені копії цього Протоколу кожній державі-членові Ради Європи.

ПРОТОКОЛ № 7

до Конвенції про захист прав людини та основних свобод ⁽⁴⁾

Страсбург, 22.XI.1984

Держави-члени Ради Європи, які підписали цей Протокол, сповнені рішучості вжити нових заходів для колективного забезпечення здійснення деяких прав і свобод за допомогою Конвенції про захист прав людини та основних свобод, підписаної в Римі 4 листопада 1950 року (далі "Конвенція"), домовилися про таке:

Стаття 1

Процедурні гарантії, що стосуються вислання іноземців

1. Іноземець, який законно проживає на території держави, не може бути висланий за її межі інакше ніж на виконання рішення, прийнятого відповідно до закону, і повинен мати можливість:

а) наводити аргументи проти свого вислання;

б) вимагати перегляду своєї справи; і

с) бути представленим з цією метою перед компетентним органом або перед особою чи особами, призначеними цим органом.

2. Іноземець може бути висланий до здійснення своїх прав, передбачених у підпунктах а, б та с пункту 1 цієї статті, якщо таке вислання є необхідним в інтересах публічного порядку або зумовлюється міркуваннями національної безпеки.

Стаття 2

Право на оскарження у кримінальних справах

1. Кожен, кого суд визнав винним у вчиненні кримінального правопорушення, має право на перегляд судом вищої інстанції факту визнання його винним або винесеного йому вироку. Здійснення цього права, включаючи підстави, на яких воно може бути здійснене, регулюється законом.

2. Із цього права можуть робитися винятки для незначних правопорушень, як це передбачено законом, або в разі коли відповідну особу

судив у першій інстанції найвищий суд, або коли її було визнано винною і засуджено після оскарження виправдального вироку.

Стаття 3

Відшкодування в разі незаконного засудження

Якщо остаточним рішенням особу було засуджено за вчинення кримінального правопорушення і якщо винесений їй вирок було потім скасовано або її було помилувано на підставі нового чи нововиявленого факту, який беззаперечно доводить наявність судової помилки, то ця особа, яка зазнала покарання в результаті такого засудження, одержує відшкодування згідно із законом або практикою відповідної держави, якщо тільки не буде доведено, що зазначений невідомий факт не було свого часу виявлено повністю або частково з вини цієї особи.

Стаття 4

Право не бути притягненим до суду або покараним двічі

1. Нікого не може бути вдруге притягнуто до суду або покарано в порядку кримінального провадження під юрисдикцією однієї і тієї самої держави за правопорушення, за яке його вже було остаточно виправдано або засуджено відповідно до закону та кримінальної процедури цієї держави.

2. Положення попереднього пункту не перешкоджають повторному розгляду справи згідно із законом та кримінальною процедурою відповідної держави за наявності нових або нововиявлених фактів чи суттєвих недоліків у попередньому судовому розгляді, які могли вплинути на результати розгляду справи.

3. Жодні відступи від положень цієї статті на підставі статті 15 Конвенції не допускаються.

Стаття 5

Рівноправність кожного з подружжя

Кожен із подружжя має рівні цивільні права та обов'язки у відносинах між собою і зі своїми дітьми, а також щодо одруження, перебування в шлюбі та щодо його розірвання. Ця стаття не перешкоджає державам вживати таких заходів, що є необхідними в інтересах дітей.

⁽⁴⁾ Назви статей включено та текст доповнено відповідно до положень Протоколу № 11 (995_004) (ETS № 155) з моменту набрання ним чинності.

Стаття 6

Територіальне застосування

1. Будь-яка держава при підписанні чи здачі на зберігання своєї ратифікаційної грамоти або свого документа про прийняття чи схвалення може зазначити територію або території, на які поширюватиметься дія цього Протоколу, і встановити межі застосування нею його положень до такої території або таких територій.

2. Будь-яка держава може будь-коли після цього надіслати на ім'я Генерального секретаря Ради Європи заяву про поширення дії цього Протоколу на будь-яку іншу територію, зазначену в цій заяві. Щодо такої території Протокол набирає чинності в перший день місяця, що настає зі спливом двомісячного строку з дати отримання такої заяви Генеральним секретарем.

3. Будь-яка заява, зроблена на підставі двох попередніх пунктів, може бути відкликана щодо будь-якої території, зазначеної в цій заяві, або змінена у повідомленні на ім'я Генерального секретаря. Відкликання або зміна заяви набирає чинності в перший день місяця, що настає зі спливом двомісячного строку з дати отримання такого повідомлення Генеральним секретарем.

4⁽²⁾. Заява, зроблена згідно з цією статтею, розглядається як така, що зроблена відповідно до пункту 1 статті 56 Конвенції.

5. Територія будь-якої держави, до якої цей Протокол застосовується на підставі його ратифікації, прийняття або схвалення цією державою, і кожна територія, до якої цей Протокол застосовується на підставі заяви, зробленої такою державою згідно з цією статтею, можуть розглядатися як окремі території для цілей посилання в статті 1 на територію держави.

6⁽⁵⁾. Будь-яка держава, яка зробила заяву відповідно до пункту 1 чи 2 цієї статті, може будь-коли після цього заявити від імені однієї або кількох територій, яких стосується заява, що вона визнає компетенцію Суду приймати заяви від окремих осіб, неурядових організацій або груп осіб згідно зі статтею 34 Конвенції стосовно статей 1-5 цього Протоколу.

⁽²⁾ Текст із поправками, внесеними відповідно до положень Протоколу № 11 (995_004) (ETS № 155).

⁽⁵⁾ Текст включено відповідно до положень Протоколу № 11 (995_004) (ETS 155).

Стаття 7⁽²⁾

Зв'язок із Конвенцією

Держави-учасниці розглядають положення статей 1-6 цього Протоколу як додаткові статті Конвенції, і всі положення Конвенції застосовуються відповідно.

Стаття 8

Підписання та ратифікація

Цей Протокол відкрито для підписання державами-членами Ради Європи, які підписали Конвенцію. Він підлягає ратифікації, прийняттю чи схваленню. Держава-член Ради Європи не може ратифікувати, прийняти або схвалити цей Протокол, якщо вона одночасно або раніше не ратифікувала Конвенцію. Ратифікаційні грамоти або документи про прийняття чи схвалення здаються на зберігання Генеральному секретареві Ради Європи.

Стаття 9

Набрання чинності

1. Цей Протокол набирає чинності в перший день місяця, що настає зі спливом двомісячного строку з дати, коли сім держав-членів Ради Європи висловили свою згоду на обов'язковість для них цього Протоколу згідно з положеннями статті 8.

2. Для будь-якої держави-члена, яка висловить свою згоду на обов'язковість для неї цього Протоколу, Протокол набирає чинності в перший день місяця, що настає зі спливом двомісячного строку з дати здачі на зберігання ратифікаційної грамоти або документа про прийняття чи схвалення.

Стаття 10

Функції депозитарію

Генеральний секретар Ради Європи повідомляє всі держави-членів Ради Європи про:

а) будь-яке підписання;

б) здачу на зберігання будь-якої ратифікаційної грамоти або будь-якого документа про прийняття чи схвалення;

⁽²⁾ Текст із поправками, внесеними відповідно до положень Протоколу № 11 (995_004) (ETS № 155).

с) будь-яку дату набрання чинності цим Протоколом згідно зі статтями 6 і 9;

d) будь-яку іншу дію, будь-яке повідомлення або будь-яку заяву, що стосуються цього Протоколу.

На посвідчення чого ті, що підписалися нижче, належним чином на те уповноважені представники, підписали цей Протокол.

Вчинено у Страсбурзі двадцять другого дня листопада місяця 1984 року англійською і французькою мовами, причому обидва тексти є однаково автентичними, в одному примірнику, який зберігатиметься в архіві Ради Європи. Генеральний секретар Ради Європи надсилає засвідчені копії цього Протоколу кожній державі-членові Ради Європи. "Голос України", 10 січня 2001 року. № 3 (2503) стр. 6–8.

АНАЛІЗ ВІДПОВІДНОСТІ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ СТАТТІ 6 КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ОСНОВНИХ СВОБОД

ВСТУП

17 липня 1997 року Верховна Рада України ратифікувала Європейську Конвенцію про захист прав людини та основних свобод 1950 року (далі Євроконвенція), і тим самим виконала одне із зобов'язань перед Радою Європи і одночасно було визнано юрисдикцію Європейського суду з прав людини. Частиною першою статті 9 Конституції України передбачено, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства. Таким чином, розпочались суттєві зрушення щодо вивчення та застосування міжнародно-правових норм з питань захисту прав людини.

Актуальність застосування міжнародно-правових норм судами України є очевидною, оскільки це значно розширює нормативно-правову базу з точки зору її тлумачення та безпосереднього застосування щодо конкретних правовідносин при підготовці та вирішенні конкретних справ у сфері прав людини. Всі особи в Україні наділені правами та обов'язками, закріпленими в Євроконвенції, тому вони можуть безпосередньо вимагати застосування її положень в рамках внутрішньої судової процедури, враховуючи, що згідно з Конституцією України, міжнародні правові норми є частиною внутрішнього законодавства. Євроконвенцію неможливо розглядати окремо від її прецедентного права, оскільки пояснення та інтерпретація її тексту міститься в рішеннях Європейського суду з прав людини (далі Євросуд). Рішення Євросуду є прецедентами, що мають обов'язкову юридичну силу, їх юридичний статус рівноцінний статусу обов'язкових юридичних норм. Таким чином, широке використання українськими судами практики Євросуду є необхідними для правильного розуміння та застосування конвенції.

Права людини являють собою комплекс свобод і юридичних можливостей людини, що обумовлені фактом існування людини в суспільстві та одержали правове визначення і юридичне закріплення.

Свобода — це можливість людини вчиняти, діяти або поводитись відповідно до своєї волі і робити все, що не заборонено законом і не спричиняє шкоди правам і свободам інших людей. Основні права і свободи людини закріплені в Конституції України та в міжнародних правових актах, ратифікованих Верховною Радою України.

Людині гарантується судовий захист прав і свобод. Суди не вправі відмовити у судовому захисті прав та свобод людини і громадянина, у прийнятті скарг на рішення, дії чи бездіяльність посадових і службових осіб. У постанові Пленуму Верховного Суду України № 7 від 30.05.97 “Про посилення судового захисту прав та свобод людини і громадянина” зазначається, що судам слід посилити вимогливість до якості дізнання і попереднього слідства в кримінальних справах. У стадії судового розгляду суди повинні з’ясувати, чи було виконано під час досудового слідства вимоги процесуального закону, чи не були порушені права підозрюваного, обвинуваченого при затриманні, арешті, проведенні обшуку та чи не були обмежені права потерпілого й інших учасників кримінального процесу. Суд повинен реагувати на виявлені порушення закону і ставити питання про притягнення винних у них посадових осіб до передбаченої законом відповідальності.

Відповідно до ст. 8 Конституції в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Конституційні права та свободи людини і громадянина є безпосередньо діючими. Вони визначають зміст законів та інших нормативно-правових актів, зміст і спрямованість діяльності органів законодавчої та виконавчої влади, органів місцевого самоврядування і забезпечуються захистом правосуддя. З цього можна зробити висновок, що: норми Конституції мають фундаментальний і концептуальний характер для всього права; всі інші норми не повинні суперечити Конституції України і прийматись відповідно до її положень.

Згідно зі ст. 22 Конституції України при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинного законодавства не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод людини. Для кримінально-процесуальних дій це вихідне і визначальне положення означає можливість розвитку законодавства тільки в напрямку зміцнення гарантій прав і свобод людини, недопустимість звуження прав учасників кримі-

нального процесу. Особливого значення набувають проблеми забезпечення недоторканності особи, особистого життя, житла людини.

Виходячи із зазначеного принципу та гарантування Конституцією судового захисту конституційних прав і свобод, судова діяльність має бути спрямована на захист цих прав і свобод від будь-яких посягань шляхом забезпечення своєчасного та належного розгляду конкретних справ.

Процесуальні гарантії прав і свобод людини в кримінальному процесі — особливий вид гарантій, які виступають засобом забезпечення цих прав: реалізації в процесі кримінального судочинства, захисту від безпідставного втручання, відновлення порушених прав. Якщо право — це можливість відповідної поведінки, то процесуальні права представляють собою юридичне визначені процедури реалізації відповідних прав, механізм попередження їх порушень, порядок захисту і відновлення порушених прав і свобод людини.

Положення Конституції про чинність міжнародних договорів займають важливе зовнішньополітичне і правове значення в умовах активного входження України у світове співтовариство. По-перше, вони свідчать про бажання України слідувати своїм міжнародно-правовим зобов’язанням, які проголошуються обов’язковими для виконання поряд з національним законодавством, та про повагу до норм міжнародного права. По-друге, вони в певній мірі дають відповіді на питання практичного застосування положень міжнародних договорів в Україні та їх співвідношення з чинним законодавством України. Ці статті Конституції співзвучні з чинним законодавством України. Так, Закон України “Про дію міжнародних договорів на території України” від 10 грудня 1991 р. передбачає, що укладені і належним чином ратифіковані Україною міжнародні договори є невід’ємною частиною національного законодавства і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства. В цьому випадку міжнародний договір, учасником якого є Україна, має таку ж юридичну силу, як і її національний закон. Тому Закон України “Про міжнародні договори України” від 22 грудня 1993 р. обумовлює здійснення ратифікації міжнародних договорів шляхом прийняття спеціального закону про ратифікацію.

Одним з основних елементів філософії прав людини є принцип верховенства закону, центральний аспект якого пов’язаний із визначальною роллю незалежних та неупереджених судів, що діють в рамках правової системи, а саме ці принципи містяться у ст. 6 Євроконвенції,

котра передбачає право на справедливий судовий розгляд. Ця стаття разом із прийнятими додатковими протоколами за своїм змістом збігається зі ст. 8 і 10 Загальної декларації прав і свобод і ст. 14 Міжнародного Пакту про громадянські та політичні права. Зазначені статті займають особливе місце в системі норм про права і свободи людини тому, що в них гарантується найбільш надійний та ефективний механізм захисту прав і свобод – механізм судового захисту. Як уже не раз зазначалося і підтверджувалося практикою, оголосити про наявність у громадян прав і свобод неважко, але часто це мало що дає. Необхідно забезпечити їхнє реальне здійснення. У цьому сенсі забезпечення доступу до правосуддя, що відповідає вимогам справедливості, може дати більше, ніж будь-які декларації, при тій умові, що рішення судів виконуються. Європейський Суд неодноразово заявляв про особливо важливе місце, що займає в демократичному суспільстві право на справедливий судовий розгляд. Варто зазначити, що численні скарги, що надходять у Євросуд, пов'язані з порушенням саме ст. 6 Конвенції. Це пояснюється в тому числі і тим, що скарги на порушення інших статей Конвенції, часто виникають через те, що правосуддя не відповідало вимогам справедливості.

Метою даної роботи є проведення аналізу відповідності положень законодавства України положенням ст. 6 Євроконвенції. Для проведення даного аналізу ми віділяємо ряд прав та принципів судочинства, сукупність яких становить зміст права на справедливий судовий розгляд. Ми проведемо аналіз Рішень Євросуду та надаємо коментарі Законодавства України що стосуються:

- доступності до суду;
- публічності розгляду справ;
- розгляду справи упродовж розумного строку;
- незалежності та безсторонності суду;
- здійснення правосуддя виключно судом;
- рівності сторін та змагальності судового розгляду;
- права на захист та правову допомогу;
- призумці невинуватості.

ДОСТУПНІСТЬ ДО СУДУ

У ч. 1 статті 6 Євроконвенції міститься перелік критеріїв, які розкривають поняття справедливого здійснення правосуддя. Деякою мірою цей пункт можна розглядати як загальні характеристики діяльності судових установ і загальне визначення засад, за якими, зрештою, можна судити про справедливість того чи іншого судового розгляду. Однак, перш ніж зробити таку оцінку, особа повинна у першу чергу мати можливість домогтися судового розгляду її справи. Євросуд розглянув кілька справ, у яких мова йшла про забезпечення можливості розгляду справи тої чи іншої особи в суді.

У тексті ст. 6 Євроконвенції відсутня чітко виражена гарантія права на доступ до правосуддя, але Суд ухвалив, що зазначена стаття забезпечує право кожної людини на звернення до судових інстанцій з питань цивільно-правового характеру.

Існує дві категорії справ, які Комісія і Євросуд розглядають питання доступу в суд згідно ч.1 статті 6 Євроконвенції. Перша категорія охоплює справи, пов'язані з опротестуванням відмови в праві звернення до суду в процесі розгляду деяких видів цивільних справ національними судами чи адміністративними органами. Другої пов'язані з претензіями, висунутими у зв'язку з тим, що значні витрати чи складні процедури в дійсності роблять звернення до суду неможливим. У справах про передбачуване порушення права на доступ до суду мова йде про один важливий принцип, котрий полягає в тому, що держава не може обмежити чи скасувати судовий контроль в окремих сферах чи по відношенню до певної категорії осіб.

Ряд важливих справ, пов'язаних із опротестуванням рішень державних органів, був порушений ув'язненими. Справа *Голдер проти Об'єднаного Королівства* стосувалося ув'язненого, що перебував у в'язниці, якому було відмовлено в дозволі отримати консультацію адвоката про можливість пред'явити співробітнику в'язниці цивільний позов про дифамації. Зокрема, листи ув'язненого до адвоката і Комісії з прав людини, що мали на меті ініціювати цивільне провадження з приводу наклепу з боку тюремного наглядача, котрий необгрунтовано звинуватив його в підбурюванні до тюремних безпорядків, піддалися цензурі і були затримані тюремною адміністрацією. Суд виніс рішення, що мало

місце порушення ст. 6 Євроконвенції, оскільки право на доступ до правосуддя повинно не лише декларуватись, але і реалізовуватись. Зокрема, Суд зазначив, “Якби текст ч. 1 ст. 6 розумівся як такий, що говорить винятково про рух справи, котра вже передана до суду, то Договірна сторона могла б, не порушуючи цю статтю, скасувати свої рішення судів чи вивести з їхньої юрисдикції розгляд деяких категорій цивільних справ, доручивши їх органам, що перебувають в залежності від уряду... На думку Суду, було б немислимо, щоб ч. 1 ст. 6 містила докладний опис наданих сторонам процесуальних гарантій у цивільних справах і не захищала б у першу чергу того, що має можливість практично користатися такими гарантіями, а саме, доступу до суду. Такі характеристики процесу, як справедливість, публічність, динамізм, позбавляються змісту, якщо немає самого судового розгляду”.¹

Однак, право на доступ до правосуддя не є абсолютним правом. У цій же справі *Голдер проти Об'єднаного Королівства* Суд вказав, що дане право за самою своєю природою вимагає державного забезпечення (яке залежить від місця і часу, відповідно до потреб і ресурсів як суспільства, так і конкретних осіб). Зрозуміло, що подібне регулювання не повинно суперечити змісту даного права, чи вступати в конфлікт з іншими правами, закріпленими в Євроконвенції.

У своїх наступних рішеннях Суд зазначав, що будь-яке регулювання буде вважатися сумісним зі ст. 6 у тому випадку, якщо:

- воно переслідує легітимну мету,
- дотримується принцип розумної пропорційності між використовуваними засобами і поставленою метою.²

У справі *Кемпбелл і Фелл проти Об'єднаного Королівства* ув'язненим, що звинувачувались у дисциплінарних правопорушеннях у зв'язку з участю в сидячому страйку, було відмовлено в проханні проконсультуватися з адвокатом. В остаточному підсумку вони отримали доступ до адвоката, однак їм було дозволено проконсультуватися з ним тільки в присутності й у межах зони прослуховування співробітником тюремної адміністрації. Виявивши порушення пункту 1 статті 6, Євросуд ухвалив, що відсутність конфіденційних контактів між адвокатом і клієнтом рівнозначна порушенню права на доступ до суду.³

¹ Голдер проти Об'єднаного Королівства, 21.02.75

² Ашингдейн проти Об'єднаного Королівства, 28.05.85.

³ Кемпбелл і Фелл проти Об'єднаного Королівства, 28.06.84

У деяких справах може бути відмовлено у доступі до правосуддя через особу позивача. Суд визнав, що обмеження, котрі накладаються на доступ до суду у відношенні неповнолітніх, душевнохворих, збанкрутілих осіб, переслідують законну мету. У справі *Католицька церква Ла Кане проти Греції*⁴ місцевий суд виніс рішення про те, що церква-заявник не була правосуб'єктом згідно законодавства Греції. Це спричинило відхилення позову, що стосувався визнання її прав власності. Проте, Суд заявив, що це завдало шкоди змісту права доступу до правосуддя, і що мало місце порушення ст. 6. Суд також виявив порушення в справі, у якій подання позову могло здійснюватися тільки іншим органом, незважаючи на пряму зацікавленість заявників у порушенні справи. У справі *Філіє проти Греції (№ 1)*, інженер стверджував, що в результаті дії Грецького королівського указу про надання одній з професійних асоціацій виняткової компетенції порушувати судовий розгляд з метою стягнення платні, що підлягає виплаті інженерам, він був позбавлений можливості порушити судову справу самостійно і тим самим було порушено його право на доступ у суд. Заявник вимагав певної суми грошової винагороди, що виплачується за виконані ним проекти. Дана справа могла розглядатися тільки за заявою Технічної Палати Греції. Суд ухвалив, що, незважаючи на те, що дана процедура могла надати інженерам можливість скористатися послугами досвідчених юристів за порівняно невисоку платню, це є недостатньою умовою для того, щоб виправдати позбавлення заявника можливості самому подавати позов і діяти у своїй справі.⁵

У справі *Святі монастирі проти Греції* кілька монастирів, котрі не підписали угоди, укладеної іншими монастирями і церковними органами з грецькою державою про передачу державі презюмованих прав власності на належну їм нерухомість, що дозволяла опротестовувати подальші обмеження на користування власністю, котра залишилася після передачі прав, тільки тим церковним органам, що є сторонами угоди, було дано під сумнів законність неможливості заперечення такого презюмування подальших рішень стосовно користування такою власністю. У той же час монастирі, що не є сторонами угоди, у питаннях захисту своїх прав власності, котра не підлягає передачі державі, цілком залежали від грецької православної церкви. Виявивши порушення конвенції, Євросуд зробив наступне зауваження: “*Передбачене пунктом 1 розділу 1*

⁴ Католицька церква Ла Кане проти Греції, 16.12.97.

⁵ Філіє проти Греції (№1), 27.08.91

позбавлення їх будь-якої подальшої можливості оскаржити в компетентному суді дії грецької держави, третьої сторони чи самої грецької церкви по відношенню до їхніх прав власності чи хоча б втрутитися в такий судовий розгляд завдає шкоди самій суті їх “права на доступ до суду”⁶.

Інший важливий принцип, що визначає зміст пункту 1 статті 6, полягає в тому, що доступ до тої чи іншої судової інстанції повинен бути не лише формальним, але і фактичним.

Комісія і Суд використали цей принцип при розгляді декількох справ, що стосуються різних аспектів права на доступ у судові інстанції. По двох справах заявники стверджували, що витрати на судовий розгляд, пов’язаний із захистом прав, гарантованих Конвенцією, є порушенням їхнього права на доступ до судових інстанцій. У справі *Ейрі проти Ірландії* Суд постановив, що відмова надати правову допомогу незаможній жінці, що домогалася постанови суду про окреме проживання з чоловіком, котрий брутально з нею поведився, є порушенням її права на доступ до судових інстанцій відповідно до пункту 1 статті 6.⁷ Суд заявив, що “частина 1 ст. 6 може в деяких випадках змушувати державу надавати допомогу адвоката, коли вона необхідна для забезпечення реального доступу до правосуддя або через те, що по окремих категоріях справ юридичне представництво є обов’язковим відповідно до внутрішнього законодавства окремих учасників чи в силу складності процесу”⁸.

У справі *Толстой-Милославський проти Об’єднаного Королівства* заявник стверджував, що здійснення його права на апеляцію було обумовлено відправкою ним поштою протягом чотирнадцяти днів 124900 фунтів стерлінгів як гарантії покриття витрат протилежної сторони, у результаті чого він фактично був позбавлений доступу до апеляційного суду. Посилаючись на свої прецеденти, але при цьому не маючи на увазі судові рішення в справі *Ейрі*, Суд ухвалив, що держава не перевищила своїх повноважень, обумовивши в такий спосіб здійснення заявником його права на апеляцію. Суд розглянув також інші способи, що, хоча і не пов’язані з фінансовим статусом заявника, у дійсності перешкоджають здійсненню індивідом його права на доступ до суду.

⁶ Святи монастирі проти Греції, 9.12.94

⁷ Ейрі проти Ірландії, 9.10.1979

⁸ Там же.

Право доступу до суду іноді може порушуватися в тих випадках, коли діє право на недоторканність (іmunітет), який істотно ускладнює будь-які дії. У справі *Осман проти Об’єднаного Королівства*⁹, що стосувалась питання надання співробітникам поліції в ході виконання ними оперативно-розшукових чи профілактичних заходів, іmunітету, що захищає їх від обвинувачення в недбалості при виконанні ними своїх обов’язків, Суд прийняв рішення, що мета при цьому є легітимною, оскільки є спрямована на забезпечення ефективності дій поліції для запобігання безпорядків і злочинів. Проте, застосування зазначеного правила в даній справі без проведення подальшої оцінки різних конфліктних суспільних інтересів додало питанню про іmunітет поліцейських занадто загального характеру, незважаючи на здійснення ними неналежних дій і порушень у ході оперативно-розшукових заходів і запобігання злочинам. В результаті це призвело до невинуватого обмеження права індивіда на розгляд його справи в тих випадках, коли це необхідно. Таким чином, Суд констатував порушення ст. 6.

Однак, у справі *Ашингдейн проти Об’єднаного Королівства*¹⁰, що стосувалась дії іmunітету, котрий забороняє порушення цивільних позовів пацієнтами з психіатричними захворюваннями проти дій персоналу чи адміністрації органів охорони здоров’я, пов’язаних із проявами недовіри чи відсутністю необхідної допомоги, Суд постановив, що правила, котрі у даній справі, обмежують ступінь відповідальності згаданих офіційних органів, не порушують, по суті, права заявника на доступ до суду та принципу пропорційності. Далі, Суд заявив, що в даній справі, заявник, проте, міг би подати позов за обвинуваченням у недбалості.

Суд також може визнати факт порушення права на доступ до правосуддя в тому випадку, якщо місцевий судовий чи трибунал *не має достатньої компетенції*, що дозволяє йому виносити рішення по фактах і правових питаннях тієї чи іншої справи. При визначенні того, чи мало місце порушення, Суд буде брати до уваги предмет спору: чи належним чином суд, нехай навіть з обмеженою юрисдикцією, розглядав спірні питання; характер процесу ухвалення рішення і зміст спору, включаючи бажані і фактичні підстави для порушення позову чи подачі апеляції.

У справі *Брайан проти Об’єднаного Королівства*¹¹ ставилося питання про порушення справи в зв’язку з відмовою надати дозвіл на

⁹ Осман проти Об’єднаного Королівства, 28.10.98.

¹⁰ Ашингдейн проти Об’єднаного Королівства, 28 мая 1985 г.

¹¹ Брайан проти Об’єднаного Королівства, 22.11.95.

проведення робіт із планування земельної забудови. Суд заявив, що, навіть незважаючи на те, що розгляд апеляції у Вищому Суді зводився до правових аспектів, що, у свою чергу, обмежувало його юрисдикцію по відношенню до фактів справи, це не призвело до порушення ст. 6. Підкресливши спеціалізований характер планування, Суд постановив, що дана справа являє собою типовий приклад дискреційного рішення, винесеного на розсуд влади. Таким чином, Суд визнав достатнім масштаб перегляду справи, розпочатої Вищим Судом.

Однак, у справі *Василеску проти Румунії*¹² Суд виявив порушення ст. 6, оскільки місцеві суди не мали юрисдикції для розгляду позову про реституцію власності, конфіскованої в роки комуністичного правління. Суд прийняв тлумачення національного процесуального закону, запропоноване Вищим Судом юстиції Румунії, котрий постановив, що, по суті, жоден суд не був компетентним приймати, приймати рішення за позовом заявника. Єдиною можливою процедурою були слухання в Департаменті Генерального прокурора. Євросуд прийшов до висновку, що зазначений Департамент не був незалежним органом в значенні ч. 1 ст. 6.

Коментар

Стаття 55 Конституції України зазначає, що “кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань.”

Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується (ч. 3 ст. 8 Конституції). Це право забезпечується реальною можливістю усякій зацікавленій особі звернутися в установленому порядку за захистом порушеного права чи охоронюваного законом інтересу (статті 4, 5 Цивільно процесуального кодексу (далі по тексту ЦПК) та широкою можливістю використати численні процесуальні засоби для активної процесуальної діяльності. Беручи участь у справі, особа має право знайомитися з матеріалами справи, робити з них витяги, одер-

жувати копії рішень, ухвал, постанов та інших документів, що є в справі, брати участь у судових засіданнях, подавати докази, брати участь в їх дослідженні, заявляти клопотання та відводи, давати усні і письмові пояснення суду, подавати свої пояснення, міркування та заперечення, оскаржувати рішення і ухвали суду та ін.

Гарантованість доступу до суду, означає: по-перше, право потерпілого на звернення до правоохоронних органів за захистом своїх порушених прав, свобод, законних інтересів, честі, гідності і ділової репутації, а за необхідності оскаржити рішення відповідних посадових осіб про відмову в порушенні кримінальної справи чи про її необґрунтоване закриття, що надає реальну можливість судового захисту своїх інтересів; по-друге, право обвинуваченого постати без затягувань і затримки перед судом та захищатись у суді від необґрунтованого обвинувачення.

Гарантованість доступу до правосуддя включає гарантованість звернення до суду, гарантованість оскарження в суді дій чи рішень слідчого, органів дізнання, прокурора, а також рішень суду першої інстанції, гарантованість звернень до суду рідною мовою та можливості користуватись допомогою адвоката. В Постанові Пленуму Верховного Суду України № 7 від 30.05.97 “Про посилення судового захисту прав та свобод людини і громадянина” зазначається: “Враховуючи, що згідно з ч. 2 ст. 124 Конституції України юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, які виникають у державі, суди не вправі з часу введення Конституції в дію відмовляти фізичним чи юридичним особам у прийнятті до судового розгляду заяв і звернень. Суди не вправі відмовити у судовому захисті прав та свобод людини і громадянина, у прийнятті скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, посадових і службових осіб з підстав, не передбачених Конституцією чи законом”.

Серед цих засобів захисту суб’єктивних прав і свобод людини і громадянина особливо відповідальна і ефективна роль належить суду. Конституцією передбачено, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом. В залежності від характеру порушень захист може здійснюватись у порядку конституційного, цивільного, кримінального або адміністративного судочинства. Визнання демократичних принципів судочинства є захистом від некомпетентності або можливої упередженості відповідних осіб. Сторони в суді – позивач і відповідач мають

¹² Василеску проти Румунії, 22.05.98.

рівні процесуальні права, незалежно від того, що позивачем може бути громадянин, а відповідачем, орган державної влади.

Постанова № 7 від 30.05.97 Пленуму Верховного Суду “Про посилення судового захисту прав та свобод людини і громадянина” вказує, що відповідно до ст.130 Конституції України фінансування та належні умови для функціонування судів і діяльності суддів повинна забезпечити держава. Тому невиконання чи неналежне виконання цієї конституційної норми відповідними органами чи посадовими особами слід розцінювати як істотне порушення конституційних засад незалежності судової влади. При виявленні таких фактів суди мають у встановленому законом порядку порушувати питання про відповідальність посадових осіб чи про відповідність законів або інших нормативних актів, якими порушується названа норма Конституції України.

З часу вступу України до Ради Європи нашим громадянам надано можливість після повного використання національних засобів захисту своїх прав і свобод, використовувати порядок, який певний час застосовується в країнах – членах Ради Європи. Це, зокрема, можливість звернень до Європейського суду з прав людини.

Право звернення кожного за захистом своїх прав і свобод не обмежується лише європейськими наглядовими інститутами. Існують різні форми захисту і на глобальному міжнародному рівні. Наприклад, після зняття Україною застережень до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поведінки і покарання 1984 року, стає можливим відповідно до статті 22 цієї Конвенції звернення до Міжнародного Комітету проти катувань.

Крім судового захисту на національному і міжнародному рівнях особа має можливість захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань також іншими не забороненими законом засобами, зокрема зверненням до громадськості, використовуючи засоби масової інформації тощо.

ПУБЛІЧНІСТЬ РОЗГЛЯДУ СПРАВ

Стаття 6 гарантує кожній людині право на публічний розгляд при визначенні її цивільних прав і обов'язків чи при розгляді будь-якого кримінального обвинувачення, пред'явленого їй. Далі, у ст. 6 говориться, що преса і публіка можуть не допускатися на весь судовий розгляд чи його частину з міркувань моралі, суспільного порядку чи державної безпеки в демократичному суспільстві, якщо це потрібно в інтересах неповнолітніх чи для захисту приватного життя сторін, або — у тій мірі, в якій це, на думку суду, строго необхідно — при особливих обставинах, коли публічність порушувала би інтереси правосуддя.

Судова практика, що стосується цього положення пункту 1 статті 6, не дуже багата. Частково це пояснюється тим, що сфера застосування права на гласність більш чітко визначена, ніж інші аспекти права на справедливий судовий розгляд справи. Публічне судочинство відповідає інтересам не тільки сторін, але і широкої громадськості, забезпечуючи довіру до системи здійснення правосуддя.

В той же час, публічний характер судового розгляду є істотним елементом права на справедливий суд. Як заявив Суд у справі *Ахсен проти ФРН*, “Публічний характер розгляду перед судовими органами, на який посилається п. 1 ст. 6, захищає заявників від таємного, не підконтрольного суспільству здійснення правосуддя; це також один зі способів зміцнення довіри до діяльності судів як вищої, так і нижчої інстанції. Роблячи процес здійснення правосуддя прозорим, публічність сприяє досягненню мети п. 1 ст. 6, а саме, забезпеченню справедливого судового розгляду, гарантія якого є одним з фундаментальних принципів будь-якого демократичного суспільства, у світлі Конвенції”.¹³

По декількох справах Суд ухвалив, що принцип гласності повинен повністю дотримуватися, принаймні стосовно суті справи, у випадку відсутності одного з положень, згаданих у пункті 1 статті 6, відповідно до якого при визначених обставинах публіка може не допускатися на засідання. Мається на увазі, що вимога забезпечення гласності судового розгляду відповідає інтересам окремої сторони. У справі *Де Мур проти Бельгії* заявник скаржився на те, як вівся розгляд його справи в Раді адвокатів у зв'язку з розглядом його заяви про надання статусу адвоката-

¹³ Ахсен проти ФРН, 8.12.83

практиканта. Суд, зокрема, ухвалив, що підстав для проведення закритого розгляду цієї справи чи нерозголошення рішення Ради адвокатів не було. Немає потреби повідомляти про майбутні слухання, досить забезпечити фактичний доступ публіки в зал засідання. Однак винятки можливі в тих випадках, коли цей принцип суперечить іншим всебічно обґрунтованим інтересам.

Для того щоб виконати вимогу п. 1 ст. 6, необхідна, як правило, публічність розгляду в судах першої чи єдиної інстанції.

У тому випадку, якщо публічний розгляд не проводився в суді першої інстанції, це положення може бути виправлено проведенням публічних слухань у суді вищої інстанції. Однак, якщо апеляційний суд не розглядає конкретні обставини справи чи не в змозі розглянути всі її аспекти, то в даному випадку має місце порушення ст. 6. У справі *Д'енне проти Франції*¹⁴. Суд вказав, що *оскільки по даній справі не проводилися публічні слухання перед дисциплінарним органом, не може вважатися виправданням те, що медичний апеляційний орган провів відкриті слухання, тому що він не може розглядатися як судовий орган, що володіє повною юрисдикцією, зокрема, у нього немає повноважень оцінити, наскільки розглянута міра покарання була пропорційною до провини. Вимагаються міркування виняткового характеру для того, щоб виправдати відсутність публічних слухань, у тому випадку, якщо вони не були проведені судом першої інстанції.*¹⁵

Право на публічний розгляд справи, як правило, містить у собі право бути заслуханим у суді, за винятком особливих обставин.¹⁶

Не існує загальної вимоги проводити усні слухання в апеляційному суді. Наприклад, у справі *Ахсен проти ФРН*¹⁷ Суд ухвалив, що *в кримінальному провадженні усні слухання не були необхідними, коли апеляційний суд відхилив апеляцію винятково на підставі закону. Однак, у тих випадках, коли апеляційний суд покликаний розглядати питання як факту, так і права і винести рішення про провину обвинувачуваної особи чи її відсутність, проведення усних слухань є необхідністю.*¹⁸ *Стосовно ж цивільних справ, було вирішено, що усні слухання на етапі розгляду апеляції не є необхідністю.*¹⁹

¹⁴ Д'енне проти Франції, 26.09.95

¹⁵ Сталлінгер і Кузо проти Австрії, 23.04.97

¹⁶ Фішер проти Австрії, 26.04.95.

¹⁷ Ахсен проти ФРН, 8.12.83.

¹⁸ Екбатані проти Швеції, 26.05.88

¹⁹ К. проти Швейцарії, 41 ВК 242.

У деяких випадках існує можливість для заявника відмовитися від свого права на публічний розгляд. Як заявив Суд у справі *Хоканссон і Стурессон проти Швеції*, *“Загальновізнано, що ні буква, ні дух даного положення не можуть перешкодити заявнику відмовитися від свого власного вільного волевиявлення, вираженого прямо чи непрямо, а саме, від права на публічний розгляд своєї справи... Однак, відмова від цього права повинна бути зроблена у недвозначній формі і не повинна вступати в протиріччя з будь-якими суспільно важливими інтересами”*.²⁰ Крім того, у даній справі Суд визнав, що мала місце мовчазна відмова заявників від їхнього права на публічний розгляд, оскільки вони не звернулися з проханням про його проведення, у той час як така можливість чітко сформульована в законодавстві Швеції.

Вимога гласності не викликала особливих проблем доти, поки не виник ряд справ, по яких національний суд вищої інстанції застосовував процесуальні норми тільки в письмовому вигляді. У зв'язку з цим Суд у своїх рішеннях підтвердив вищевикладену думку, відповідно до якої застереження “оголошується публічно” не обов'язково тлумачити буквально. Однак неприйняття мір з метою опублікування судового рішення означає порушення пункту 1 статті 6. У справі *Ле Конт, Ван Левен і Де Мейер* Суд підкреслив право на публічне слухання справи, але вказав на можливість прямої відмови від цього права. Він заявив, що *“ведення дисциплінарного провадження подібного роду за закритими дверима не суперечить Конвенції за умови згоди відповідної особи”*²¹.

У справі *Кемпбелл і Фелл* Суд постановив, що *уряд-відповідач може не допускати публіку і пресу на дисциплінарне провадження у в'язницях, з міркувань “суспільного порядку і безпеки”*. Поряд із проблемами безпеки, пов'язаними з допуском публіки в тюремні приміщення, він також підкреслив, що у випадку проведення судового розгляду за межами в'язниці аналогічні проблеми виникли б у зв'язку з перевезенням ув'язненого і забезпеченням його присутності на засіданні. Суд ухвалив, що хоча повна заборона на проведення публічних слухань не може бути виправдана, проте, професійний дисциплінарний розгляд може проводитися закрито, залежно від обставин. *При визначенні того, наскільки необхідним є публічний розгляд, повинні враховуватися такі фактори як дотримання професійної таємниці й охорона приватного життя клієнтів чи пацієнтів.*²² В останні роки Європейський Суд прав людини

²⁰ Хоканссон і Стурессон проти Швеції, 21.02.90.

²¹ Ле Конт, Ван Левен і Де Мейер проти Бельгії, 23.06.81

²² Альбер і Ле Конте проти Бельгії, 10.02.83 і Х. проти Бельгії, 30.11.87

визнав, що концепція “публічного розгляду справи”, передбачена пунктом 1 статті 6, охоплює також право на усний розгляд принаймні на рівні першої інстанції. Зокрема, якщо та чи інша особа вимагає проведення усного розгляду і відсутні будь-які виняткові обставини, що могли б обґрунтувати відмову проведенні такого розгляду, поняття “публічний розгляд” відповідно до пункту 1 статті 6 включає право на усний розгляд. Однак якщо та чи інша особа не вимагає проведення усних слухань, то можна вважати, що вона відмовляється від цього права, покладаючи в першу чергу на внутрішній суд завдання оцінки того, чи стосується даний спір питань, котрі мають інтерес для громадськості, що могло б зробити необхідним проведення такого розгляду.

Суд прийняв до розгляду справу *Байрам проти Об'єднаного Королівства*²³, котра стосується правила про те, що деякі розгляди по питанню про опіку над дітьми повинні проводитися без участі як преси, так і публіки; у той час як аналогічні слухання, що стосуються дітей, в інших судах допускають участь преси і деяких близьких родичів, з числа, що не беруть участь у процесі як сторони. У справах, пов'язаних із захистом приватного життя сторін, за винятком справ, що торкаються інтересів неповнолітніх рішення про розгляд цього питання за закритими дверима повинні прийматися тільки в тому випадку, якщо є підстави думати, що сторони дійсно розуміють значення такого захисту. Гласність розгляду справи може бути одним з засобів захисту для даного індивіда, про що свідчить досвід інших країн, але вона також може нанести великі втрати, особливо коли засоби масової інформації приділяють увагу найбільш голосним справам. Проте, скарги заявників із приводу гласності і допуску преси на розгляд, як правило, визнаються неприйнятними.

У той же час в ст. 6 говориться, що судові рішення оголошуються привселюдно. Дане положення не допускає ніяких винятків, подібних до тих, що допускалися по відношенню до принципу публічності слухань. Іншими словами, навіть якщо з міркувань моралі чи національної безпеки суд не повинен допускати пресу і публіку на весь судовий розгляд чи його частину, його результат повинен бути відкритим. Вимога публічного оголошення не повинна виключати письмового оформлення судового рішення, якщо це рішення доводиться до відома як сторін, так і публіки. Таким чином, дане положення робить внесок у забезпечення справедливого суду, а саме за допомогою встановлення публічного контролю за судовою владою.

²³ Байрам проти Соединенного Королевства, 14.09.99.

Суд вказав, що публічне оголошення не обов'язково означає, що рішення повинно завжди зачитуватися вголос у суді. У справі *Претто й ін. проти Італії* Суд заявив, що “Він вважає, що у всіх випадках форма оголошення “судового рішення” повинна оцінюватися відповідно до внутрішнього права держави-відповідача та відповідно до особливостей її системи судочинства, з врахуванням предмета і мети ч. 1 ст. 6.”²⁴

У даній справі Суд заявив, що, беручи до уваги обмежену юрисдикцію Апеляційного суду, депонування його рішення в канцелярії суду, що зробило загальнодоступним його повний текст, цілком відповідає вимозі “публічного оголошення”.

Далі, Суд вказав, що в справі *Ахсен проти ФРН*²⁵ публічне оголошення рішення, винесеного Верховним Судом, не було необхідністю, через те, що рішення судів нижчої інстанції вже були до цього оголошені привселюдно.

У справі *Зуттер проти Швейцарії*²⁶, Суд зазначив, що публічне оголошення рішення апеляційного військового суду не було необхідним, оскільки доступ громадськості до даного рішення забезпечувався іншими засобами, насамперед можливістю отримання копії рішення в канцелярії суду, а також завдяки наступному його опублікуванню в офіційному збірнику судових справ.

Усі вищезгадані справи стосувалися рішень, винесених судами вищої інстанції, і Суд не знайшов у них будь-яких порушень. Однак, у справах *Вернер проти Австрії*²⁷ і *Шюкс проти Австрії*²⁸, у яких не були оголошені привселюдно ні рішення суду першої інстанції, ні апеляційного суду, повний текст цих рішень не був відкрито доступний публіці в судових канцеляріях, а доступ до них був обмежений тільки для тих осіб, що мали “легітимні інтереси”, Суд виніс рішення щодо порушення ст. 6 Євроконвенції.

Суд також знайшов порушення в справі *Кемпбелл і Фелл проти Об'єднаного Королівства*²⁹, у якому рішення, прийняте Радою відвідувачів у ході дисциплінарного слухання у в'язниці, не було оголошено їм привселюдно, а також не було докладено ніяких зусиль для опублікування судового рішення.

²⁴ Претто та ін. проти Італії, 8.12.83.

²⁵ Ахсен проти ФРН, 29.06.82.

²⁶ Зуттер проти Швейцарії, 22.02.84.

²⁷ Вернер проти Австрії, 24.11.97.

²⁸ Шюкс проти Австрії, 24.11.97.

²⁹ Кемпбелл і Фелл проти Об'єднаного Королівства, 28.06.84.

Коментар

Законодавство України містить два подібні за назвою але різні за змістом принципи судочинства: принцип „публічності”, який полягає у тому, що державні органи здійснюють процесуальну діяльність в загальнодержавних інтересах на захист прав та охоронюваних законом інтересів громадян та принцип “гласності судового процесу”, який полягає у тому, що розгляд справи повинен бути відкритим та доступним для громадськості. Встановленому Євроконвенцією принципу „публічності” відповідає принцип “гласності судового процесу” передбачений ст. 129 Конституції України. Законодавче регулювання відкритого судового розгляду закріплене у ч. 2 ст. 3, ч. 2 ст. 6, ч. 2 ст. 19, п. 2 ст. 121, статтях 124, 129 Конституції України.

Згідно статті 20 Кримінально-процесуального кодексу України. “Гласність судового розгляду” передбачається, що розгляд справ у всіх судах відкритий, за винятком випадків, коли це суперечить інтересам охорони державної таємниці.

Закритий судовий розгляд, крім того, допускається за мотивованою ухвалою суду в справах про злочини осіб, які не досягли шістнадцятирічного віку, в справах про статеві злочини, а також в інших справах з метою запобігання розголошенню відомостей про інтимні сторони життя осіб, які беруть участь у справі, та у разі коли цього потребують інтереси безпеки осіб, взятих під захист.

Слухання справ у закритому засіданні суду здійснюється з додержанням усіх правил судочинства.

Вироки судів у всіх випадках проголошуються публічно.

Розгляд справ у всіх судах відкритий, за винятком випадків, коли це суперечить інтересам охорони державної таємниці.

Гласність судового розгляду означає таке його провадження, за якого кожному громадянину надається можливість бути присутнім у залі суду і стежити за ходом розгляду кримінальної, цивільної чи адміністративної справи; преса, радіо та інші засоби масової інформації можуть безперешкодно висвітлювати хід та результати процесу.

Положення ст. 129 Конституції України про гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами відбито у ст. 87¹ КПК. До ч. 2 ст. 370 КПК внесено доповнення — п. 10, що передбачає як безумовну підставу для скасування вироку відсутність фіксування технічними засобами перебігу судового процесу у передбачених

КПК випадках. Стаття 9 Закону України “Про судоустрій України” містить положення, відповідно до якого проведення в залі судового засідання фото-і кінозйомки, теле-, відео-, звукозапису із застосуванням стаціонарної апаратури, а також транслявання судового засідання допускаються з дозволу суду, в порядку, встановленому процесуальним законом. У новій редакції КПК скасовано припис щодо обов’язку суду практикувати проведення виїзних засідань суду (ст. 20 КПК).

Гласність означає також відкритість усіх матеріалів справи для осіб, які беруть участь у справі, в їх праві знайомитися з ними, в обов’язковому їх інформуванні про час і місце судового засідання і про виконання окремих процесуальних дій (статті 99, 189 ЦПК).

РОЗГЛЯД СПРАВИ УПРОДОВЖ РОЗУМНОГО СТРОКУ

Стаття 6 Євроконвенції гарантує кожній людині судовий розгляд її справи “у розумний строк”. Суд заявив, що метою даної гарантії є захист “усіх сторін у судовому процесі від надмірного затягування судової процедури”.³⁰ Більш того, зазначена гарантія “підкреслює важливість того, щоб правосуддя здійснювалося без затримувальних, що можуть підірвати його ефективність і довіру до нього”.³¹ Таким чином, значення критерію “розумного строку” полягає в тому, щоб гарантувати винесення судового рішення протягом розумного строку, встановлюючи тим самим межі стану правової невизначеності, у якій перебуває та чи інша особа в зв’язку з її становищем у цивільному спорі чи через пред’явлення їй кримінального обвинувачення, що є важливим як для самої зацікавленої особи, так і з огляду поняття “юридичної визначеності”.

Однією з найпоширеніших підстав для встановлення факту порушення статті 6 Євроконвенції є те, що тривалість судового розгляду виходить за межі “розумного строку”. Вимога забезпечення розумних темпів судового розгляду є важливою у кримінальних справах, особливо якщо обвинувачуваний перебуває під вартою. Стосовно таких справ пункт 1 статті 6 Євроконвенції доповнюється вимогою, що стосується права на “судовий розгляд протягом розумного строку чи на звільнення до судового розгляду”, що гарантовано пунктом 3 статті 5 Євроконвенції. Зміст поняття “розумний строк” визначається характером самої справи. Період, про який йдеться в статті 6 Євроконвенції, охоплює не тільки час, що проходить до початку судового засідання, але і загальну тривалість судового розгляду, включаючи можливе оскарження у суді вищої інстанції, аж до Верховного суду чи іншого вищого судового органу. З погляду темпів розгляду судових справ і встановленої тривалості утримання під вартою, між європейськими країнами існують дуже значні розходження. У цивільних спорах ініціатива початку і продовження розгляду може виходити від сторін, і тому обов’язок держави по забезпеченню розгляду справи в розумний строк є менш очевидним. Однак судова практика Комісії і Євросуду свідчить про численні випадки порушення статті 6 Євроконвенції в процесі цивільного судочинства, хоча

³⁰ Стогмюллер проти Австрії, 10.11.69.

³¹ X. проти Франції, 24.10.89.

для кожної сфери характерні свої стандарти. У цьому зв’язку важливо мати на увазі, що багато справ, пов’язаних із захистом цивільних прав, розглядають органи адміністративної юстиції, такі, як суди із трудових спорів, ради з районування та інші органи, що регулюють питання землекористування. Ряд судових рішень 80-х років у яких стороною виступала Італія, підтверджують той факт, що проблема повільної роботи судів далеко не вирішена, незважаючи на контроль, що здійснюється конвенційними органами протягом декількох десятиліть. Та й самим цим органам далеко не завжди вдається приймати рішення в розумний строк, і цей факт часто підпадає під сувору критику. Ілюстрацією такого становища є справа *Претто* й інших, на яку італійські суди витратили шість років, а конвенційні органи — наступні шість. Євросуд, на відміну від Комісії, в остаточному підсумку ухвалив, що національні суди працювали не дуже повільно.

Потрібно враховувати, що в цивільних справах відлік часу починається з моменту порушення справи, а в кримінальних — з моменту пред’явлення обвинувачення.³² Відлік часу припиняється, як тільки завершується розгляд у суді найвищої інстанції, тобто коли виноситься остаточне рішення.³³ Євросуд буде розглядати тривалість судових розглядів, починаючи з дати визнання державою-учасницею права на подачу індивідуальної петиції, але при цьому беручи до уваги стан і прогрес у розгляді справи на даний момент.³⁴

Як зазначалося вище, передбачене пунктом 1 статті 6 Євроконвенції поняття “розумний строк” є суб’єктивним і може бути різним стосовно цивільних і кримінальних справ. У контексті кримінальних справ Євросуд встановив, що досліджуваний період починається з моменту “вручення індивіду компетентним органом офіційного повідомлення про обвинувачення його у здійсненні злочину” чи коли “становище (підозрюваного) зазнало негативних змін”. Та ж норма діє при визначенні того, чи можна вважати, що даній особі було пред’явлене обвинувачення у вчиненні злочину. Євросуд не врахував аргументи, що стосувались відсутності належних кадрів чи труднощів адміністративного характеру як достатньою підставою для недотримання розумного строку.

³² Скопелліті проти Італії, 23.11.93 г., і Девеєр проти Бельгії, 27.02.80.

³³ Скопелліті проти Італії, 23.11.93 і Б. проти Австрії, 28.03.90.

³⁴ Прошак проти Польщі, 16.12.97.

У своїх прецедентах Євросуд визначив фактори, які необхідно враховувати при оцінці того, чи відповідає тривалість часу судового розгляду критерію “розумного строку”:

- складність справи;
- поведінку заявника;
- поведінку судової і державної влади;
- ступінь ризику для заявника.

Євросуд також бере до уваги особливі обставини справи, і тому він не встановив точну часову межу. У деяких випадках, Євросуд робить, свого роду, загальну оцінку, а не безпосередньо розглядає вищезгадані критерії.

Складність справи

Визначення ступеня складності тієї чи іншої справи пов’язане як з фактичними, так і з правовими аспектами: характер фактів, які необхідно встановити; кількість обвинувачуваних і свідків; міжнародні фактори; приєднання справи до інших справ; залучення до процесу нових осіб; віддаленість з точки зору відстані і часу, між розслідуваними подіями чи фактами і процесом судочинства та інші аналогічні проблеми, що виникають у зв’язку зі збором показань свідків. Тільки при наявності дуже вагомих підстав уряд може розраховувати на успіх, посиляючись на складність тієї чи іншої справи, для того щоб спростувати скарги на те, що при проведенні даного судового розгляду мало місце порушення положення про розумний строк, передбаченого пунктом 1 статті 6 Євроконвенції. Наприклад, наявність декількох сторін у даному розгляді не є підставою для автоматичного віднесення його до категорії особливо складних. Нерідко при винесенні рішення щодо надмірної тривалості судового розгляду Комісія і Євросуд розглядають фактор складності у зв’язку з оперативністю роботи відповідних органів чи поведінкою заявника або обома цими факторами.

Надмірна складність справи іноді може слугувати виправданням занадто тривалого розгляду. Наприклад, у *справі Бодаерт проти Бельгії* Євросуд не по вважав невинуватою довгим строком розгляду справи протягом 6 років і 3 місяців, оскільки мова йшла про важке розслідування убивства і одночасне ведення у зв’язку з цим двох справ.³⁵ Дотепер

³⁵ Бодаерт проти Бельгії, 12.10.92.

найтривалішим кримінальним провадженням, що було визнано прийнятним у контексті пункту 1 статті 6 Євроконвенції, є одна з найперших справ — справа *Ноймайстер проти Австрії*, національний судовий розгляд якої тривав більше семи років і при цьому не було винесено остаточного рішення щодо обвинуваченого. Євросуд визнав цю справу надзвичайно складною і тому не зафіксував факту порушення.³⁶

Однак, навіть у дуже складних справах можуть траплятися невинуваті затягування. Так, у *справі Феррантеллі і Сантанжело проти Італії* Євросуд визнав необґрунтованою 16-річну тривалість національного розгляду справи, незважаючи на те, що справа стосувалася складного і важкого розслідування убивства і відрізнялася особливою делікатністю, пов’язаною з участю в ній неповнолітніх.³⁷

Поведінка заявника

Загальновизнано, що обвинувачуваний в жодному разі не зобов’язаний відмовлятися від своїх процесуальних прав чи співпрацювати у кримінальній справі, що ведеться проти нього. Однак, існують дві протилежні, точки зору на питання про те, які наслідки небажання співпраці з боку заявника повинні братися до уваги після його скарги на перевищення розумного строку розгляду справи. Одна точка зору зводиться до того, що така поведінка розглядається як складова частина його права як обвинувачуваного, і ця поведінка не має значення при вирішенні питання про порушення пункту 1 статті 6 Євроконвенції щодо розумного строку. Згідно з іншою точкою зору, небажання заявника співпрацювати і тим більше будь-які навмисні дії з його боку, спрямовані на те, щоб перешкодити судовому розгляду проти нього, керуючись розумінням справедливості, варто розглядати як такі, що позбавляють заявника права подавати позов на підставі пункту 1 статті 6 Євроконвенції щодо тривалості судового розгляду. Конвенційні органи не прийняли жодної з цих крайніх точок зору, вважаючи, що будь-яку відмову від співпраці особи, обвинувачуваної в кримінальному злочині, її дії, що перешкоджають здійсненню правосуддя слід брати до уваги, а в цивільних позовах зацікавлена сторона повинна проявляти належне, прагнення допомогти прискорити розгляд.

³⁶ Ноймайстер проти Австрії, 27.06.68

³⁷ Феррантеллі і Сантанжело проти Італії, 7.08.96.

На даному етапі, якщо затримка відбувається з вини заявника, то це, безсумнівно, є чинником, що применшує можливості позитивного вирішення його справи. Проте, не можна звинувачувати заявника в тому, що він/вона повністю використовували засоби захисту, надані внутрішнім законодавством. Не можна очікувати від заявника активного співробітництва із судовою владою, що може привести до його/її засудження.³⁸ Якщо заявник намагається прискорити процес розгляду, це буде розглядатися як обставина на його користь, але небажання з його боку прискорювати процес не має вирішального значення.³⁹

У справі *Юніон Аліментаріа Сандерс С.А. проти Іспанії* Євросуд заявив, що заявник зобов'язаний тільки “демонструвати готовність брати участь у всіх етапах розгляду, що мають до нього безпосереднє відношення, утримуватися від використання прийомів по затягуванню процесу, а також максимально використовувати всі засоби внутрішнього законодавства для прискорення процедури слухань”.⁴⁰

У справі *Чірікоста і Віола проти Італії*⁴¹, що стосувалася вимоги призупинити проведення робіт, котрі, цілком ймовірно могли призвести до порушення права власності, Євросуд вирішив, що 15-річний термін розгляду не був невинуватим, оскільки заявники, принаймні, 17 разів зверталися з проханням про відтермінування процесу і не заперечували проти вимог іншої сторони, виражених 6 разів, про перенесення розгляду.

У судових системах деяких держав — учасниць Євроконвенції кілька судів можуть здійснювати паралельну чи послідовну юрисдикцію стосовно конкретного типу скарги. У декількох справах уряди стверджували, що судовий розгляд був занадто затягнутий в результаті того, що заявник звернувся не в той суд і не в той час. Хоча Комісія і Євросуд припускають можливість такої помилки при оцінці тривалості судового розгляду, подібна помилка заявника не розглядається як визначальний фактор у даній справі. У справі *Бомартен проти Франції*⁴², наприклад, Євросуд ухвалив, що така помилка заявника спричинила дев'ятимісячну затримку судового розгляду, що продовжувався більш восьми років із тривалими періодами зволікань в роботі відповідного суду. Проте, у цій же справі, Євросуд ухвалив, що в затягуванні процесу більш винна

влада, оскільки національному суду знадобилося більше 5 років, щоб провести перше слухання, а міністерству-відповідачу більше 20 місяців, щоб зареєструвати позовну заяву.

Поведінка влади

При визначенні того, чи була дотримана гарантія “розумного строку”, слід брати до уваги як затягування розгляду винятково з вини держави. Таким чином, держава несе відповідальність за відстрочки, пов'язані із діями адміністративної чи судової влади.

При розгляді справ, що стосуються тривалості розгляду, Євросуд звернув увагу на принцип належного здійснення правосуддя, а саме, на обов'язок національних судів належним чином розглядати справи, що направляються їм. Таким чином, рішення, що стосуються відстрочки справи з особливих причин, чи в зв'язку зі збором доказів, можуть мати певне значення. У справі *Юінг проти Об'єднаного Королівства*⁴³ об'єднання трьох справ в одну, що затягло розгляд, не було визнано необгрунтованим, чи таким, що стало причиною невинуватого затримки, з урахуванням належного відправлення правосуддя. Євросуд дав чітко зрозуміти, що зусилля судової влади, спрямовані на максимальне прискорення розгляду, відіграють важливу роль у забезпеченні гарантій, закладених у ст. 6 Євроконвенції стосовно заявників. Отже, на національний суд покладається особливий обов'язок із забезпечення того, щоб усі сторони, що беруть участь у судовому розгляді, робили усе від них залежне для того, щоб уникнути будь-якої невинуватого відстрочки у розгляді справи. Відповідні суди несуть відповідальність за забезпечення того, щоб всі учасники судового розгляду робили все можливе для недопущення зайвих затримкувань. Наприклад, у справі *Капуано* Євросуд відкинув заяву італійського уряду про те, що відповідальність за затримку процесу судового розгляду, що продовжувався більш шести років, несуть експерти, котрі занадто пізно представили свої висновки. Євросуд вважав відповідний внутрішній суд відповідальним за затримку у підготовці експертних висновків.

Відстрочки, котрі мали місце з вини держави у цивільних справах, що ставали предметом розгляду в конвенційних органах пояснюються наступним: перенесенням слухань в очкуванні результату розгляду іншої справи; відстрочкою в проведенні слухань судом через затримку із

³⁸ Екле проти ФРН, 15.07.82.

³⁹ Четероні проти Італії, 15.11.96.

⁴⁰ Юніон Аліментаріа Сандерс С.А. проти Іспанії.

⁴¹ Чірікоста та Віола проти Італії, 4.12.95.

⁴² Бомартен проти Франції, 24.11.94.

⁴³ Юінг проти Об'єднаного Королівства, 56 DR 71.

представленням чи збором доказів з боку держави; затриманням з вини судової канцелярії чи інших адміністративних органів. У кримінальних справах можуть бути: відстрочки, пов'язані з передачею справ з одного суду в інший; випадки, в яких у ході одного розгляду одночасно розглядаються справи у відношенні двох чи більше обвинувачуваних; затримки, пов'язані з доведенням рішення суду до відома обвинувачуваного, а також з підготовкою і розглядом апеляцій.⁴⁴

У справі *Циммерман і Штайнер проти Швейцарії* Євросуд заявив, що на держави покладається обов'язок "упорядкувати свої правові системи таким чином, щоб дати можливість судам діяти відповідно до вимог ч. 1 ст. 6, включаючи і принцип проведення судового розгляду в межах розумного терміну".⁴⁵

У вищезгаданій справі, Євросуд зазначив, що оскільки причиною затримки стало тривале затягування розгляду через завантаженість роботою національного суду, то мало місце порушення гарантії "розумного терміну", передбаченої в ст. 6 Євроконвенції, тому що держава не прийняла адекватних заходів для виправлення даної ситуації. Адекватні заходи могли б містити в собі призначення додаткових суддів чи адміністративних робітників. Проте затримання роботи не передбачає відповідальності з боку Договірних Держав за умови, що вони досить оперативно приймають заходи з метою забезпечення правового захисту в тій чи іншій винятковій ситуації.

У справі *Бок* заявник скаржився на тривалість процесу розлучення. Національний суд здійснював розгляд справи у період з 18 березня 1974 року по 7 червня 1983 року. У своїй оцінці даної справи Євросуд заявив, що ця справа відрізняється від інших, котрі стосуються вимоги дотримання "розумного строку", передбаченої пунктом 1 статті 6 Євроконвенції. У даному випадку мова йшла не стільки про слабку, скільки про надмірну судову активність, і при цьому основний акцент був зроблений на психічному стані заявника. У випадку виникнення будь-яких розумних підстав для сумнівів щодо психічних здібностей можливого позивача, національні суди повинні вирішувати це питання по можливості в найкоротший термін. Шкода, котрої зазнає заявник у зв'язку з тим, що піддається сумніву його психічне здоров'я, являє собою серйозне зазіхання на людську гідність. З огляду на сукупні затримання з вини

⁴⁴ Циммерман й Штайнер проти Швейцарії, 13.07.83 г., Гінчо проти Португалії, 10.07.84 г. і Бухольц проти ФРН, 6.05.81.

⁴⁵ Циммерман й Штайнер проти Швейцарії, 13.07.83.

компетентних судів і необхідність виявляти особливу обережність у справах, що стосуються цивільного статусу і правоздатності, Євросуд виніс постанову про порушення пункту 1 статті 6 Євроконвенції. *Справа Аллене де Рібемон* продемонструвала інший варіант роботи судів, коли внутрішні судові органи неодноразово відмовляли заявнику в можливості представити істотно важливий доказ у свій захист. Суд вказав на це порушення з боку внутрішнього суду, що привело до затримання судового розгляду більш ніж на вісім років, а загалом дана справа тривала понад одинадцять років.

Приймаючи рішення, Євросуд готовий враховувати особливості політичної і соціальної ситуації в розглянутій державі.⁴⁶

Ступінь ризику для заявника

Ще одним фактором, котрий Комісія і Суд беруть до уваги при визначенні того, чи мало місце порушення критерію "розумний строк", є тяжкість наслідків недотримання розумного строку для заявника. Як правило, конвенційні органи застосовують більш жорсткі вимоги щодо кримінального судочинства, оскільки часто буває так, що на час подання заявником свого клопотання в Комісію він протягом певного часу вже перебуває під вартою, і, зрозуміло, навіть після винесення остаточного вироку по його справі, йому може загрожувати подальше ув'язнення.

Остаточне рішення в рамках цивільного судочинства навпаки, може не мати настільки вагомих наслідків для заявника. Наприклад, по ряду справ Євросуд виніс рішення, що уряд не перевищив рамки своїх повноважень, обмеживши безперешкодне користування власністю, що підлягає захисту відповідно до статті 1 Протоколу N 1, але ухвалив, що процедури, за допомогою яких такі рішення були прийняті, привели до порушення вимоги про дотримання розумного строку передбаченої пунктом 1 статті 6 Євроконвенції. Проте, цивільні слухання також можуть потребувати від влади негайних дій, особливо в тих випадках, коли розгляд має вирішальне значення для заявника, носить особливий характер чи відрізняється неможливістю скасування рішення. Нижче наводяться окремі приклади:

- Справи, що стосуються опіки над дітьми. У справі *Хокканен проти*

⁴⁶ Мілазі проти Італії, 25.07.87 і Юніон Аліментаріа С.А. проти Іспанії, 7.07.89.

Фінляндії Суд заявив, що “...істотним є те, щоб справи, котрі стосуються опіки, розглядалися у терміновому порядку”.⁴⁷ У справі Ігнакколо-Зенніде проти Румунії Суд підкреслив, що рішення, що стосуються дітей, повинні виноситися в прискореному порядку.

- Трудові спори. У справі *Обермайер проти Австрії* Суд заявив, що “...працівник, котрий вважає, що він був неправомірно відсторонений від виконання своїх обов’язків роботодавцем, особисто зацікавлений у тому, щоб судові рішення про незаконність даної міри було прийнято негайно”.⁴⁸
- Справи, пов’язані із травматизмом. У справі *Сільва Понтес проти Португалії*⁴⁹, у якій заявник вимагав виплати компенсації за серйозні фізичні травми, отримані в ході автодорожньої катастрофи, Суд вказав на необхідність особливої оперативності у розгляді даної справи.
- Інші справи, при розгляді яких важлива терміновість. У справі *Х. проти Франції*⁵⁰ заявник, що був заражений ВІЛ-інфекцією в результаті переливання крові, порушив справу проти держави про виплату компенсації. Беручи до уваги стан здоров’я заявника і можливу тривалість його життя, Суд визнав судовий розгляд, що тривав два роки, невинувато довгим.

Коментар

Стаття 6 Євроконвенції, гарантує кожному судовий розгляд протягом “розумного строку”. Вказана гарантія підкреслює важливість того, що правосуддя повинно здійснюватись без затримок які можуть підірвати його ефективність та довіру до нього. Значення критерія “розумний строк” полягає в тому, щоб гарантувати винесення судового рішення протягом розумного терміну, встановивши тим самим межу стану невизначеності, в якому знаходиться та чи інша особа через пред’явлення їй кримінального обвинувачування чи у зв’язку з цивільно-правовими відносинами. Початковим моментом стану невизначеності, в якому перебуває особа у зв’язку з розслідування та судовим розглядом є момент пред’явлення обвинувачення, а якщо особа була затримана чи до неї був застосований запобіжний захід, то з відповідного

моменту. Кінцевим моментом стану невизначеності є момент вступу вироку у законну силу чи зняття обвинувачення (закриття кримінальної справи). Отже термін між пред’явленням обвинувачення і набуттям вироком чинності повинен відповідати критерію “розумний строк”. Починаючи аналіз українського законодавства слід зазначити, що розслідування — це процес, який має свої стадії та етапи, і хоча законодавець конкретно не визначає, протягом якого строку особа може перебувати в стані правової невизначеності у зв’язку з кримінальним переслідуванням, проте він часто визначає конкретні строки тривалості для окремих стадій кримінального процесу чи для вчинення тих чи інших процесуальних дій. А якщо не визначає конкретного терміну (строку, тривалості) стадії кримінального процесу чи процесуальних дій то визначає чітку процедуру, порядок та послідовність вчинення тих чи інших процесуальних дій.

Першою стадією кримінального процесу, на якій починається стан невизначеності щодо особи у зв’язку з її кримінальним переслідуванням, є стадія досудового слідства. Досудове слідство проводиться з моменту порушення кримінальної справи і закінчується направлення її прокуророві з обвинувальним висновком (або постановою про закриття кримінальної справи чи постановою про передачу справи до суду для розгляду питання про застосування примусових заходів медичного характеру). Досудове слідство у кримінальних справах повинно бути закінчено протягом двох місяців. Цей строк може бути продовжено районним, міським прокурором, військовим прокурором армії, флотилії, з’єднання, гарнізону та прирівняним до них прокурором у разі неможливості закінчити розслідування — до трьох місяців. В особливо складних справах строк досудового слідства, може бути продовжено прокурором Автономної Республіки Крим, прокурором області, прокурором міста Києва, військовим прокурором округу, флоту і прирівняним до них прокурором або їх заступниками на підставі мотивованої постанови слідчого — до шести місяців.

Далі продовжувати строк досудового слідства можуть лише у виняткових випадках Генеральний прокурор України або його заступники (ст.120 КПК України). Це положення законодавства є досить спірним і воно було предметом розгляду у Конституційному Суді України. Рішенням КСУ у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 120 КПК України було визнано конституційним положення ч.3 ст 120 КПК України про можливість продовження строку досудового слідства без встановлення максимального

⁴⁷ Хокканен проти Фінляндії, 23.09.94.

⁴⁸ Обермайер проти Австрії, 28.06.90.

⁴⁹ Сільва Понтес проти Португалії, 23.03.94.

⁵⁰ Х. проти Франції, 23.03.91

строку, лише у виняткових випадках. Проте не вказано які це виняткові випадки і яким критеріям вони повинні відповідати.

В межах стадії досудового слідства (після її початку), коли є досить доказів, які вказують на вчинення злочину певною особою слідчий виносить мотивовану постанову про притягнення цієї особи як обвинуваченого (ст.131 КПК України). Обвинувачення повинно бути пред'явлено не пізніше двох днів з моменту винесення слідчим постанови про притягнення даної особи як обвинуваченого і усякому разі не пізніше дня явки обвинуваченого або його приводу (ст.133 КПК України). Проте якщо не встановлено особу, що вчинила злочин перебіг строку досудового слідства починається з дня встановлення особи яка вчинила злочин. Також законодавцем передбачена можливість зупинення досудового слідства. Зупинення попереднього слідства є юридичним фактом, який зупиняє перебіг строку слідства і зупиняє кримінальний процес в цілому. За зупиненою справою не можна провадити будь-які слідчі або інші процесуальні дії. Розшук обвинуваченого здійснюється за допомогою оперативно-розшукових дій.

Досудове слідство в кримінальній справі зупиняється у випадках:

- коли місцезнаходження обвинуваченого невідоме;
- коли психічне або інше тяжке захворювання обвинуваченого перешкоджає закінченню провадження в справі;
- коли не встановлено особу, яка вчинила злочин.

Зупинення слідства на нашу думку не можна вважати порушенням критерія “розумного строку”, оскільки тут 1) не встановлено особу, яка вчинила злочин (немає особи, немає її стану правової невизначеності); 2) невідоме місце перебування обвинуваченого (поведінка самого обвинуваченого, який ухиляється від слідства); 3) психічне або інше тяжке захворювання обвинуваченого перешкоджає закінченню провадження у справі (затягування слідства не є наслідком діяльності слідчих органів, а залежить від стану здоров'я обвинуваченого). Другий і третій випадок відповідає такій ознаці “розумного строку” як поведінка заявника.

Визнавши зібрані докази достатніми для складання обвинувального висновку, слідчий зобов'язаний оголосити обвинуваченому, що слідство у його справі закінчено і що він має право на ознайомлення з усіма матеріалами справи. Обвинуваченого та його захисника не можна обмежувати в часі, потрібному їм, щоб ознайомитись з усіма матеріалами справи. Однак, якщо вони явно намагатимуться затягнути закінчення

справи, слідчий вправі своєю мотивованою постановою визначити певний строк для ознайомлення з матеріалами справи (ст.218 КПК України). Час ознайомлення обвинуваченого та його захисника з матеріалами кримінальної справи при обчисленні строку досудового слідства не враховується (ст.120 КПК України).

Після ознайомлення всіх передбачених законодавством осіб з матеріалами кримінальної справи слідчий складає обвинувальний висновок і направляє справу прокуророві. Одержавши справу від слідчого прокурор протягом п'ятиденного терміну повинен розглянути справу, затвердити обвинувальний висновок або скласти новий обвинувальний висновок і дати їй належне спрямування (ст.233 КПК України), тобто передати її в суд.

З моменту надходження справи з обвинувальним висновком до суду розпочинається нова стадія кримінального процесу – віддання обвинувачуваного до суду, на якій відбувається попередній розгляд справи. Справа повинна бути призначена до попереднього розгляду не пізніше 10 діб, а у разі складності справи – не пізніше 30 діб з дня надходження її до суду. Сам попередній розгляд відбувається в один день. Під час попереднього розгляду за наявності достатніх підстав для розгляду справи в судовому засіданні суддя, не вирішуючи наперед питання про винуватість, виносить постанову про призначення справи до судового розгляду.

Термін кримінального переслідування істотно збільшується, якщо при попередньому розгляді справа повертається на додаткове розслідування. При попередньому розгляді суд повертає кримінальну справу на додаткове розслідування в разі неправильності попереднього слідства або істотних порушень кримінально-процесуального законодавства, які не можуть бути усунені в судовому засіданні.

Підставами для повернення справи на додаткове розслідування при попередньому розгляді справи є:

— істотне порушення вимог кримінально-процесуального закону або неправильність проведеного дізнання чи досудового слідства, які не можуть бути усунуті в судовому засіданні, а без усунення яких справа не може бути призначена до судового розгляду;

— наявність у справі підстав для пред'явлення притягнутій до відповідальності особі обвинувачення, яке їй до цього не було пред'явлено;

— наявність підстав для притягнення до кримінальної відповідальності інших осіб, коли окремих розгляд справи щодо них неможливий.

Умовою повернення справи на додаткове розслідування є неможливість усунення названих недоліків у судовому засіданні. При поверненні справи на додаткове розслідування суддя зобов'язаний зазначити в ухвалі, які саме обставини повинні бути з'ясовані при додатковому розслідуванні і які слідчі дії при цьому повинні бути проведені. Повертаючи справу на додаткове розслідування, суд зобов'язаний вирішити питання про запобіжний захід щодо обвинуваченого.

Неприпустимим є повернення справи на додаткове розслідування з огляду на неповноту розслідування, якщо така неповнота може бути усунута в судовому засіданні. Для цього діючий нині закон надає суду реальні можливості як щодо дослідження доказів, так і щодо давання окремих судових доручень на проведення слідчих дій та приєднання до справи їх результатів безпосередньо в процесі судового розгляду справи. На постанову судді про повернення справи на додаткове розслідування протягом семи діб з дня її винесення сторони можуть подати апеляції до апеляційного суду, а якщо справа розглядається по першій інстанції апеляційним судом — касаційні подання чи скарги до касаційного суду. Судова статистика свідчить про такі факти. В 1999 році судами було розглянуто 220 998 кримінальних справ, із них 214 444 справи, по яких проводилось досудове розслідування, повернуто судами на додаткове розслідування 25 799 справ — 9,5 %. Не важко помітити, що як кількість справ, що повертається на додаткове розслідування, залишається досить великою, так і велика кількість з них повертається до суду за тимиж обвинуваченнями. Це вимагає детального дослідження ефективності цього процесуального інституту.

При поверненні судом справи на додаткове розслідування строк додаткового розслідування встановлюється прокурором, який здійснює нагляд за слідством, в межах одного місяця з моменту прийняття справи до провадження. Подальше, продовження зазначеного строку провадиться на загальних підставах (ст. 120 КПК України).

Наступною стадією кримінального процесу є стадія судового розгляду. Справа повинна бути призначена до розгляду в суді не пізніше десяти діб, а у випадку складності справи — не пізніше двадцяти діб з дня попереднього її розгляду (ст. 256 КПК України). Стадія судового розгляду немає чітко визначеного строку тривалості, проте складається з чітко визначених етапів (стадій) судового розгляду і містить точну процедуру та послідовність вчинення процесуальних дій. Затягування строку судового розгляду на цій стадії можливе через відкладення і зу-

пинення розгляду справи. Коли справа не може бути розглянута в даному судовому засіданні у зв'язку із неявкою кого-небудь з викликаних осіб або у зв'язку з необхідністю витребувати нові докази, суд відкладає розгляд справи і вживає необхідних заходів для виклику осіб, що не з'явилися в судовому засіданні або для витребування нових доказів (ст. 280 КПК України). Суд відкладає розгляд справи на три дні з'ясувавши, що підсудному не було вручено копію обвинувального висновку (ст. 286 КПК України).

Коли підсудний ухилився від суду або коли він захворів на психічну або іншу тяжку тривалу хворобу, яка виключає розгляд справи, суд зупиняє провадження в справі щодо цього підсудного до його розшуку або видужання і продовжує розгляд справи щодо інших підсудних, якщо в справі притягнуто до відповідальності декількох осіб. Розшук підсудного, який ухилився від суду, оголошується ухвалою суду чи постановою судді. Коли необхідно відкласти розгляд справи, суд зобов'язаний до закриття судового засідання вислухати всі клопотання учасників судового розгляду і розв'язати їх. (ст. 280 КПК України).

Затягування розгляду справи, як і на попередній стадії, можливе через направлення справи на додаткове розслідування. Повернення справи на додаткове розслідування з мотивів неповноти або неправильності попереднього слідства може мати місце лише тоді, коли ця неповнота або неправильність не може бути усунута в судовому засіданні.

Якщо виникне питання про повернення справи на додаткове розслідування, суд, вислухавши думку прокурора та інших учасників судового розгляду, вирішує це питання мотивованою ухвалою, а суддя — постановою в нарадчій кімнаті. Після додаткового розслідування справа направляється до суду в загальному порядку. На ухвалу, постанову протягом семи діб з дня її винесення сторони можуть подати апеляції до апеляційного суду, а якщо справа розглядається міжобласним чи по першій інстанції апеляційним судом — касаційні подання чи скарги до касаційного суду (ст. 281 КПК України).

Строк судового розгляду стає тривалішим, якщо під час судових дебатів виникне потреба подати нові докази, оскільки кримінально-процесуальний закон вимагає відновлення судового слідства з тих нових обставин. Суд не вправі обмежити тривалість судових дебатів певним часом.

Після закінчення судових дебатів суд надає підсудному останнє слово. Суд не вправі обмежити тривалість останнього слова підсудного

певним часом. Строк судового розгляду стає тривалішим, коли підсудний в останньому слові повідомить про нові обставини, які мають істотне значення для справи, оскільки в цьому випадку суд відновлює судове слідство. По закінченні відновленого судового слідства суд відкриває судові дебати з приводу додатково досліджених обставин і надає останнє слово підсудному.

Велике практичне значення для дотримання критерію “розумного строку” має чітке визначення кримінально-процесуальним законодавством меж судового розгляду. Розгляд справи проводиться тільки щодо підсудних і тільки в межах пред’явленого їм обвинувачення (ст. 275 КПК України).

Після останнього слова підсудного суд негайно видаляється до нарадчої кімнати для постановлення вироку (ст. 320 КПК України). З настанням нічного часу суд вправі перервати нараду для відпочинку. Після підписання вироку судді повертаються до залу засідання де головуючий або один із суддів проголошує вирок.

Вирок набирає законної сили після закінчення строку, протягом якого може бути подана апеляція.

Апеляція на вирок, ухвалу чи постанову суду першої інстанції може бути, подана протягом п’ятнадцяти діб з моменту їх проголошення, а засудженим, який перебуває під вартою, — в той самий строк з моменту вручення йому копії вироку (ст. 349 КПК України).

У разі невиконання особою, що подала апеляцію, вимог закону, щодо змісту апеляції головуючий своєю постановою залишає апеляцію без руху та повідомляє про необхідність виконання вимог закону протягом семи діб з моменту одержання повідомлення (ст. 352 КПК України).

Після повідомлення про апеляцію зацікавлених осіб суд, який постановив вирок протягом семи діб передає справу разом з поданою апеляцією та запереченням на неї до апеляційного суду і визначає дату розгляду ним справи. Справа призначається до розгляду не пізніше трьох місяців з дня направлення її до апеляційного суду (ст. 354 КПК України).

У випадках, коли апеляційний суд визнав необхідним провести судове слідство, витребувати додаткові докази, викликати в судове засідання певних осіб, зробити доручення суду першої інстанції, а також у разі особливої складності справи, він може перенести розгляд справи не більше, як на тридцять діб (ст. 360 КПК України).

Касаційні скарги і подання на вироки апеляційного суду постановлені ним як судом першої інстанції та на вироки апеляційного суду постановлені ним в апеляційному порядку, можуть бути подані протягом одного місяця з моменту проголошення вироку. Касаційні скарги і подання на вироки місцевих судів можуть бути подані протягом шести місяців з моменту набрання ними законної сили (ст. 386 КПК України).

Після повідомлення про касацію зацікавлених осіб апеляційний суд, який постановив вирок протягом семи діб передає справу разом із поданою скаргою, поданням і запереченням на неї до касаційного суду і визначає дату розгляду ним справи (ст. 389 КПК України).

Касаційні скарги і подання на вироки апеляційного суду постановлені ним як судом першої інстанції та на вироки апеляційного суду постановлені ним в апеляційному порядку призначаються до касаційного розгляду не пізніше двох місяців з дня їх направлення до касаційного суду, касаційні скарги і подання на вироки місцевих судів призначаються до касаційного розгляду не пізніше двох місяців з дня винесення ухвали про призначення справи до касаційного розгляду (ст. 392 КПК України).

Згідно постанови Президії Верховного Суду України від 12.03.2003 № 17 “Про стан здійснення правосуддя у 2002 р. і завдання на поточний рік” вказується, що “із порушенням процесуальних строків у 2002 р. було розглянуто 270,9 тис. (19,5 %) цивільних і 21,5 тис. (5,4 %) кримінальних справ. Значно збільшилась кількість справ, що залишились нерозглянутими на кінець року: у минулому році цей залишок становив 241,7 тис. (14,8 %) цивільних та 53 тис. (21 %) кримінальних справ”, також наводиться наступне: “Велика кількість справ, що надходять на розгляд судів, породила ряд проблем у здійсненні правосуддя. У місцевих судах навантаження на одного суддю в середньому сягає 100, а в окремих регіонах – 110 – 120 справ на місяць. Це негативно впливає на строки та якість розгляду справ.”

Проаналізувавши строки, які передбачені кримінально-процесуальним законодавством України можна дійти висновку, що законодавець хоч не встановив конкретно визначеного строку тривалості перебування особи у стані невизначеності у зв’язку з слідством, проте поділив кримінальний процес на певні стадії встановивши для деяких з них конкретний строк тривалості (досудове слідство), чітку послідовність та процедуру вчинення процесуальних дій. Також законодавець встановив максимальні строки протягом яких компетентні органи та інші

учасники кримінального процесу повинні чи можуть вчинити ті чи інші процесуальні дії.

Затягування розгляду справи можливе через:

1) поведінку самого обвинувачуваного чи підсудного: необґрунтоване довге ознайомлення з матеріалами справи; повідомлення під час останнього слова підсудного нових обставин що стосуються справи, що має наслідком відновлення судового слідства; переховування від слідства та суду. А також на затягнення справи може впливати стан здоров'я обвинувачуваного та підсудного.

2) складність справи: наслідком чого може бути продовження строків досудового слідства; значна тривалість судового розгляду через необхідність безпосередньому дослідити у судовому засіданні велику кількість доказів;

3) поведінка компетентних органів: неповнота та недоліки досудового слідства в наслідок чого суд повертає справу на додаткове розслідування. Інститут додаткового розслідування на нашу думку істотно затягує стан правової невизначеності, також він суперечить призумці невинуватості (всі сумніви щодо вини особи трактуються на її користь).

Занепокоєння також викликає не визначення законодавцем максимального терміну продовження строку досудового слідства Генеральним прокурором та його заступниками у виняткових випадках. Відповідно не вказано що потрібно розуміти під винятковими випадками.

СУД НЕЗАЛЕЖНИЙ І БЕЗСТОРОННІЙ

У статті 6 Євроконвенції говориться, що кожна людина має право на розгляд справи незалежним і безстороннім судом, встановленим законом. Обидва критерії — незалежності і безсторонності — тісно пов'язані один з одним, і найчастіше Євросуд розглядає їх одночасно.

Незалежність

Судова практика по статті 6 Євроконвенції свідчить про те, що право на незалежний і безсторонній суд, сформований відповідно до закону, містить як об'єктивні, так і суб'єктивні елементи. Об'єктивні вимоги носять в основному конституційний характер, передбачаючи поділ влади в рамках конституційних структур даної країни. Поділ виконавчої і судової гілок влади особливо важливий для забезпечення основи незалежності судової системи, однак незалежність її функціонування вимагає додаткових уточнень. У справі *Бомартен*, наприклад, питання поділу влади виникло у зв'язку з тим, що Державна Рада передала право тлумачення міжнародного договору Міністерству закордонних справ і відхилила скаргу заявника на основі такого тлумачення. Євросуд визначив, що заявники були позбавлені права на справедливий розгляд їхньої справи на наступних підставах:

“За змістом пункту 1 статті 6 у якості “суду” може бути визнана тільки установа, що має всю повноту юрисдикції і відповідає ряду вимог, таких, як незалежність від виконавчої влади, а також від сторін”.

У справі Ван де Хурк проти Нідерландів заявник стверджував, що надання органам виконавчої влади можливості не виконувати рішення, прийняті судовими органами, є самі по собі порушенням пункту 1 статті 6 Євроконвенції. “Право приймати обов'язкове для виконання рішення, що не може бути змінено несудовим органом на шкоду окремії сторони, міститься в самому понятті “суд”, що підтверджує слово “визначення”. Це право може розглядатись як один з елементів “незалежності”, передбаченої пунктом 1 статті 6.”⁵¹

⁵¹ Ван де Хурк проти Нідерландів, 19.04.94

Як правило, вважається, що суди є незалежними, і суддям рідко доводиться вирішувати, чи був суд незалежним, за винятком ситуацій, у яких їм може бути доручений розгляд рішень, прийнятих несудовими органами. У тих випадках, коли на органи, що не є судами, покладене здійснення функцій розгляду питань цивільно-правового характеру чи пов'язаних з кримінальними обвинуваченнями, вони повинні діяти відповідно до принципів незалежності і неупередженості.

При визначенні того, чи є судовий орган незалежним, Євросуд бере до уваги наступні фактори:

- процедуру призначення його членів;
- тривалість їхньої служби в цій якості;
- існування гарантій, що перешкоджають здійсненню тиску на них, а також те, чи має даний орган зовнішні атрибути незалежності.⁵²

Євросуд ухвалив, що судовий орган повинен бути незалежний як від виконавчої влади, так і від сторін у справі.⁵³

Склад і процедура призначення

Євросуд вказав, що наявність у судовому органі суддів чи інших представників, що володіють юридичною кваліфікацією, є яскравим свідченням його незалежності.⁵⁴

Стаття 6 Євроконвенції не передбачає якоїсь особливої структури судових органів, до складу яких можуть входити тільки професійні судді, спільні групи професійних суддів і судових асесорів або одні й другі в іншому поєднанні. Жоден міжнародний договір у сфері прав людини не вимагає слухання справи судом присяжних. Однак якщо в країні діє система присяжних, то вимога незалежності і безсторонності поширюється і на присяжних.

Практика національного призначення суддів на певний строк неминуче передбачає негативний вплив на реалізацію принципу незалежності суду. Якщо члени суду призначаються на тривалий термін, то це розглядається як гарантія його незалежності. У справі *Ле Конт проти Бельгії*⁵⁵ було визнано, що 6-річний термін служби членів Апеляційної

⁵² Кемпбелл й Фелл проти Об'єднаного Королівства, 28.06.84

⁵³ Рінгайзен проти Австрії, 16.07.71.

⁵⁴ Ле Конт проти Бельгії, 23.06.81.

⁵⁵ Ле Конт, Ван Левен й Де Майер проти Бельгії, 23.06.81.

ради є гарантією її незалежності. У справі *Кемпбелл і Фелл проти Об'єднаного Королівства*⁵⁶ члени тюремної Ради відвідувачів призналися на 3-річний термін. Такий термін служби був визнаний відносно нетривалим, але, разом з тим, було відзначено, що члени Ради виконують свої обов'язки на безоплатній основі, і що важко знайти людей для подібної роботи. Тому порушення ст. 6 Євроконвенції не було виявлено. Євросуд постановив, що, хоча термін повноважень членів суду по майнових спорах може бути обмеженим і вони можуть бути звільнені, цих фактів недостатньо для того, щоб ставити під сумнів незалежність і неупередженість членів цього суду.

Той факт, що члени судового органу призначаються виконавчою владою, сам по собі не є порушенням Євроконвенції.⁵⁷ Євроконвенції може бути визнана порушеною в тому випадку, якщо заявник зможе продемонструвати, що процедура призначення членів судового органу, у цілому, носила незадовільний характер, чи що встановлення спеціального органу для розгляду справи було зумовлено мотивами, пов'язаними зі спробою вплинути на результат цієї конкретної справи.⁵⁸ Однак, торкаючись суб'єктивної оцінки цих якостей, Євросуд визначив як досить обґрунтоване заперечення заявника в зв'язку із включенням до складу суду службовців урядової установи однієї з земель Австрії. Посилаючись на важливість забезпечення об'єктивності правосуддя і відзначаючи, що в розумної людини такий склад суду може викликати сумніви щодо його незалежності. Євросуд визначив порушення пункту 1 статті 6 Євроконвенції, оскільки один із членів цього, органу був підлеглим по службі однієї зі сторін в судовому процесі. Євросуд заявив, що при таких обставинах у сторін можуть виникати законні сумніви щодо незалежності даної особи. Така ситуація серйозно підриває ту довіру, що повинні вселяти суди в демократичному суспільстві. У справі *Лангборйер проти Швеції* заявник опротестував участь у суді по справах про житлове будівництво і володіння конкретних асесорів, що були зацікавлені в результаті його справи. Зазначений орган відхилив позов заявника без проведення розгляду. Європейський суд прав людини визнав порушення права на розгляд справи незалежним і неупередженим судом відповідно до пункту 1 статті 6 Євроконвенції частково на тій підставі, що, хоча деякі особи, можливо, мали право займатися даним питанням і не доводилося сумніватися в їхній особистій чесності, було

⁵⁶ Кемпбелл й Фелл проти Об'єднаного Королівства, 28.06.84.

⁵⁷ Кемпбелл й Фелл проти Об'єднаного Королівства, 28.06.84.

⁵⁸ Занд проти Австрії, 15 ВЯ 70, п.77.

необхідно навіть зовні зберегти думку про об'єктивну неупередженість і незалежність суду.

Підпорядкованість іншим органам

Суд повинен мати повноваження приймати зобов'язуючі рішення, що не можуть бути змінені несудовою владою.⁵⁹ У цьому відношенні не було виявлене порушення ст. 6 Євроконвенції військовими трибуналами й іншими військовими дисциплінарними органами. Виконавча влада може випускати директиви для їхніх членів у відношенні виконання ними своїх обов'язків, але подібні директиви зовсім не повинні розглядатися як інструкції по прийняттю рішень судового характеру.⁶⁰

Зовнішні атрибути

Вирішальне значення має становище суддів. Якщо вони в будь-який час можуть бути звільнені урядом чи іншими органами, то їхня інституційна незалежність не є забезпеченою. Крім того, якщо суди чи самі судді піддаються контролю чи перебувають під впливом несудових структур, то може мати місце порушення статті 6 Євроконвенції. До числа факторів, що свідчать про наявність такого контролю, відносяться умови оплати суддів, можливість отримання судами інструкцій від інших гілок влади чи погрози переведення суддів на інші посади у випадку, якщо їхні рішення не відповідають очікуванням чи інструкціям. У справі *Беліос проти Швейцарії*⁶¹ місцева "Поліцейська Комісія", що займалася розглядом деяких дрібних правопорушень, складалася з єдиного члена – поліцейського чиновника. Незважаючи на те, що він не повинен був підкорятися вказівкам влади, що він прийняв присягу і не підлягав звільненню, він згодом повинен був повернутися до виконання своїх обов'язків у муніципалітеті. Його можна було розглядати як представника поліції, що підкоряється своєму керівництву і солідарного зі своїми колегами, що, отже, могло підірвати довіру, якою повинні володіти судді. Таким чином, мали місце обґрунтовані сумніви щодо незалежності й організаційної неупередженості Поліцейської Комісії, що не відповідали в цьому відношенні вимогам ч. 1 ст. 6 Євроконвенції.

⁵⁹ Фінлі проти Об'єднаного Королівства, 25.02.97.

⁶⁰ Кемпбелл й Фелл проти Об'єднаного Королівства, 28.06.84.

⁶¹ Беліос проти Швейцарії, 29.04.88.

Неупередженість

У справі *П'єрсак проти Бельгії* Євросуд також провів розрізнення між об'єктивними і суб'єктивними факторами, які варто використовувати при визначенні неупередженості суддів. У даному випадку мова йшла про участь однієї особи спочатку як прокурора, а потім як голови суду при розгляді тієї самої справи. Євросуд заявив, що "*Незважаючи на те, що неупередженість звичайно означає відсутність упередженості, її відсутність, чи навпаки, наявність може бути перевірена різними способами відповідно до ч. 1 ст. 6 Євронвенції. У даному контексті можна провести розрізнення між суб'єктивним підходом, що відображає особисті переконання даного судді по конкретній справі, і об'єктивним підходом, що визначає, чи були достатні гарантії, щоб виключити будь-які сумніви з цього приводу*".⁶² Євросуд визначив порушення передбаченого статтею 6 вимоги неупередженості.

У відношенні суб'єктивної неупередженості, Євросуд вимагає докази фактичної наявності упередження. Особиста неупередженість офіційно призначеного судді не піддається сумніву, якщо тільки не з'являються свідчення, що вказують на зворотне. Дана презумпція є дуже сильною, тому що на практиці досить важко довести наявність особистої упередженості. Незважаючи на те, що подібні скарги часто спрямовуються в Страсбург, жодна з них поки ще не була визнана правомірною.

Що стосується тесту на об'єктивність, то в справі *Фей проти Австрії* Євросуд заявив, що "*у рамках тесту на об'єктивність, необхідно визначити, чи існують, незалежно від особистої поведінки судді, незалежні факти, що можуть викликати сумніви в його неупередженості. У цьому відношенні навіть зовнішні атрибути можуть мати певне значення. У даному випадку на карту поставлена та довіра, котру у демократичному суспільстві повинні викликати суди в громади, і насамперед, у випадку кримінальних розглядів, в обвинувачуваних. Це припускає, що при визначенні того, чи існує в розглянутій справі обґрунтована підстава для побоювання, що конкретному судді не вистачає неупередженості, думка обвинувачуваного відіграє важливу, але не визначальну роль. Вирішальним тут є те, наскільки дане побоювання може бути об'єктивно виправданим*".⁶³

Євросуд ухвалив, що будь-який суддя, стосовно неупередженості якого є законні сумніви, повинен вийти зі складу суду.⁶⁴

⁶² П'єрсак проти Бельгії, 1.10.82.

⁶³ Фей проти Австрії, 24.02.93.

⁶⁴ П'єрсак проти Бельгії, Норт'єр проти Нідерландів, Хаусхільдт проти Данії.

У даному випадку також має значення наявність у національному законодавстві процедур, що забезпечують неупередженість судового розгляду. І в той час як Конвенція прямо не формулює положення про необхідність існування механізмів, за допомогою яких учасники розгляду могли б заперечити його неупередженість, порушення ст. 6 Євроконвенції, як правило, відбуваються при їхній відсутності. Якщо заявник піднімає питання про неупередженість суду, то необхідно проводити розслідування, якщо тільки подібне побоювання “цілком виразно не позбавлено підстав”.⁶⁵

Найчастіше дане питання піднімалося в Страсбурзі в зв'язку зі справами, що стосуються проявів расизму. Принципи, викладені нижче, однаково застосовуються і до інших форм прояву упередженості.

У справі *Ремлі проти Франції*⁶⁶ заява одного з членів журі, що сказав: “До того ж я -расист”, була почута третьою особою. Національний судовий орган вирішив не долучати до справи фактів, що, нібито, мали місце поза залом суду. Євросуд зазначив, що національний суд не провів належної перевірки на предмет неупередженості судового розгляду, тим самим позбавляючи заявника можливості виправити ситуацію, що вступає в протиріччя з вимогами Євроконвенції. Таким чином, Євросуд констатував факт порушення ст. 6 Євроконвенції.

У тих випадках, де національний судовий орган здійснив належне розслідування по факту обвинувачення в упередженості і прийшов до висновку, що судовий розгляд був справедливим, Євросуд не схильний брати під сумнів даний висновок. У ході розгляду *справи Грегори проти Об'єднаного Королівства*⁶⁷ судді надійшла записка від журі присяжних зі словами: “Присяжні демонструють расистські настрої. Один член повинний вийти зі складу журі”. Суддя показав записку представникам обвинувачення і захисту. Він також звернувся до журі з попередженням розглядати справу тільки на основі доказів, відкинувши всякі упередження. Євросуд вважав це достатнім у світлі ст. 6 Євроконвенції. Він визнав важливим, що захисник не вимагав відкликання присяжних і не звернувся до них у відкритих слуханнях з питанням, чи здатні вони продовжити розгляд і винести свій вердикт винятково на підставі доказів. Суддя, що вів розгляд, зробив чітку, докладну і переконливу заяву, закликаючи присяжних відкинути “будь-які упередження чи забобони”.

⁶⁵Ремлі проти Франції, 30.03..

⁶⁶ Там же.

⁶⁷ Грегори проти Об'єднаного Королівства, 25.02.97.

Далі, порівнюючи дану справу зі *справою Ремлі проти Франції*, Євросуд заявив, що “У тій справі, судді, що ввели розгляд, не змогли належним чином відреагувати на заяву про те, що хтось чув, як один із присяжних, особу якого можна було встановити, сказав, що він расист. У даній же справі, суддя зіштовхнувся з обвинуваченнями присяжних у расизмі, котрі, незважаючи на їхню невизначеність і неточність, не можна було назвати беззмістовними. У даних обставинах, він здійснив необхідні заходи, що підтверджують, що суд був заснований як безсторонній орган у світлі ч. 1 ст. 6 Євроконвенції, і запропонував достатні гарантії для того, щоб розсіяти будь-які сумніви з цього приводу”.⁶⁸

Однак, у більш пізній справі *Сандер проти Об'єднаного Королівства* Євросуд прийшов до висновку, що оскільки суддя не прореагував належним чином на аналогічні прояви расизму серед присяжних, то мало місце порушення ст. 6 Євроконвенції. Євросуд заявив, що “...Судді слід було відреагувати більш енергійно, ніж тільки робити слабкі спроби переконати присяжних відкинути свої упередження і проводити розгляд, ґрунтуючись винятково на доказах. Не зробивши цього, суддя не надав достатніх гарантій, що могли б виключити будь-які об'єктивно виправдані чи обґрунтовані сумніви щодо неупередженості суду. З цього випливає, що суд, котрий визнав заявника винним, не був безстороннім, з об'єктивної точки зору”.⁶⁹

У справі Хольм заявник подав цивільний позов проти автора і видавця книги, у якій стверджується, що він є членом нацистсько-фашистського угруповання. Більшість акціонерів цієї видавничої фірми є членами політичної партії САП, проти якої активно і привселюдно виступав заявник. Автор книги був радником САП з ідеологічних питань і на момент розгляду справи був співробітником видавництва. У відповідь на прохання захисту про ведення процесу судом присяжних були представлені два списки прізвищ осіб, що повинні були ввійти до складу присяжних. Один з цих списків більш ніж на половину складався з прізвищ членів САП; в іншому вони складали половину. В остаточний склад присяжних у кількості дев'яти членів увійшли п'ять діючих членів САП, що були пов'язані з відповідачами в справі. Євросуд ухвалив, що побоювання заявника щодо того, що такий суд присяжних не є незалежним і неупередженим, є об'єктивно виправданими і, отже, має місце порушення пункту 1 статті 6 Євроконвенції.

⁶⁸ Там же.

⁶⁹ Сандер проти Об'єднаного Королівства, 9.05.2000.

Справа *Краска* також була пов'язана із суб'єктивною позицією сторін, хоча і трохи в іншому контексті. По даній справі заявник оскаржив рішення про відкликання його ліцензії на здійснення медичної практики. На рівні розгляду апеляції один із суддів привселюдно заявив, що в нього не було часу для того, щоб прочитати всю записку в справі, представлену адвокатом в апеляційний суд, але він проте брав участь в ухваленні рішення проти заявника. Євросуд підкреслив важливість підпорядкування юрисдикції суду для належного відправлення правосуддя, однак ухвалив, що обставини даної конкретної справи не підтверджують скаргу заявника на відсутність справедливості, у підтвердження чого необхідно було привести об'єктивні і суб'єктивні підстави. Оскільки суддя, про поведінку якого йшла мова, був проінформований доповідачем суду і взяв активну участь у розгляді справи й обговореннях, порушення по пункті 1 статті 6 Євроконвенції не мало місця.

Аналогічні обставини мали місце в справі *Де Кубе* (суддя, що спочатку був слідчим суддею), у справі *Бен Яакуб* (суддя апеляційного суду, що раніше був головою нижньої палати) і в справі *Хаусшильдт проти Данії* (суддя, що головував на судовому процесі, раніше виніс кілька рішень про продовження утримання заявника під вартою). Євросуд виявив порушення по всіх цих справах на тій підставі, що не була дотримано об'єктивна вимога неупередженості. У той же час Євросуд не знайшов порушення в справі *Норт'є* (суддя, що головував на судовому процесі в справі неповнолітнього, раніше прийняв кілька рішень щодо утримання під вартою) і в справі *Сарайва Де Карвалхо* (суддя, що головував на судовому процесі, раніше обнародував *despacho de pronuncia* заяву про збереження в силі обвинувального акту). Євросуд провів розрізнення між останньою справою і вищезгаданими справами *Пирсак і Де Кубе* в тому, що обнародування *despacho de pronuncia* було обмежено рівна участь в проведенні розслідування чи судовому процесі, ніж це мало місце в двох інших згаданих випадках.

Самого факту того, що суддя, що веде розгляд, залучався до участі у справі заявника на більш ранніх етапах, недостатньо, щоб конституювати порушення ч. ст. 6 Євроконвенції. Для цього, крім знайомства судді зі справою, потрібно наявність особливих умов, аналогічних тим, що приводилися вище в зв'язку зі справами *Ремлі і Хаусшильда*.

Повторні слухання.

Якщо рішення після подачі апеляції скасовано і повернуто для перегляду в суд першої інстанції, то в цьому випадку автоматично не відбувається порушення ст. 6, оскільки той же самий судовий орган, у тому ж чи іншому складі, знову розглядає дане питання.⁷⁰ У справі *Томанн проти Швейцарії*⁷¹ заявник був засуджений повторно судом, що раніше визнав його винним заочно. Євросуд не побачив у цьому порушення ст. 6 Євроконвенції, оскільки судді усвідомлювали те, що вони винесли своє перше рішення на підставі обмежених свідчень, і почали новий розгляд справи на більш вичерпній основі.

Відмова від свого права на незалежний і безсторонній судовий розгляд

Євросуд не сформулював чіткі принципи, що визначають, як далеко може заходити заявник у своїй відмові від права на незалежний і неупереджений судовий розгляд. Євросуд, однак, вказав, що ступінь можливості відмови повинен бути обмеженим при збереженні мінімальних гарантій, що не залежать винятково від намірів сторін. *Відмова від права, гарантованого Конвенцією, повинна бути встановлена недвозначним шляхом.* Сторони повинні бути інформовані про своє право на вираження сумніву щодо неупередженості судового розгляду, їм повинна бути надана можливість підняти це питання, і вони повинні висловити своє задоволення з приводу складу суду. Проста відсутність заперечень не може вважатися достатньою умовою для встановлення відмови від права. У справі *Пфайфер і Пранкл проти Австрії*⁷² Євросуд постановив, що відсутність заперечень із приводу участі в розгляді справи двох членів суду, що до цього займалися розслідуванням справи і були не правомочні брати участь у слуханнях як судді, є недостатньою умовою для того, щоб кваліфікувати його як відмову від права. У справі *Обершлік проти Австрії*⁷³ голова слухань в Апеляційному суді брав участь у розгляді справи на першому етапі і, відповідно до Кримінально-процесуального кодексу, не був правомочний входити до складу даного суду. Заявник не заперечив факту присутності зазначеного судді, але

⁷⁰ Рінгайзен проти Австрії, 16.07.71.

⁷¹ Томанн проти Швейцарії, 10.06.96.

⁷² Пфайфер й Пранкл проти Австрії, 25.02.92.

⁷³ Обершлік (№ 1)проти Австрії, 23.05.91.

він не був обізнаний і про те, що двоє інших суддів також не мали повноважень з аналогічних причин. Євросуд постановив, що в даному випадку немає основ стверджувати, що заявник відмовився від свого права на розгляд своєї справи “безстороннім” судом.

Коментар

Незалежність судової влади та її рівноправність з іншими гілками державної влади є ознаками правової держави, в якій кожен громадянин має право на захист своїх прав і свобод повноважним, незалежним, неупередженим і об’єктивним судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

Присяга вимагає від судді чесно і сумлінно виконувати обов’язки, здійснюючи правосуддя, підкорятись тільки закону, бути об’єктивним і справедливим.

При здійсненні правосуддя судді незалежні, підкоряються тільки закону і нікому не підзвітні (ст. 129 Конституції України, ст. 3 Закону “Про статус суддів”). Вони вирішують цивільні, кримінальні та адміністративні справи на основі закону, в умовах, що виключають сторонній вплив на них (ст. 8 ЦПК). Отже, зміст цього принципу розкривається в поєднанні двох правил — незалежності суддів, підкоренні їх тільки законам. Незалежність суддів полягає в тому, що ніякі державні органи, політичні партії, громадські організації і посадові особи не мають права впливати на них, вказувати судові, як необхідно вирішити конкретну справу, розв’язати касаційну скаргу, протест у порядку нагляду або заяву про перегляд рішення у зв’язку з нововиявленими обставинами. Вони незалежні від осіб, які беруть участь у справі, від посадових осіб суду і прокуратури, які оскаржили чи опротестували судові рішення. Так, відповідно до статей 310, 336 ЦПК суд, який розглядає справу в касаційному порядку, перевіряє законність і обґрунтованість рішення суду першої інстанції як в оскарженій, так і в неоскарженій частині, а також стосовно осіб, які не подали скарги і не зазначені в протесті. Судді, які розглядали справу по першій інстанції, скаргу, протест по другій інстанції, незалежні також від вищестоящего суду, який не вправі вказати їм, як треба вирішити справу, скаргу, протест, яка має бути застосована норма матеріального права і яке рішення має бути постановлене при новому розгляді справи (статті 319, 341 ЦПК).

Положення що “судді підпорядковуються тільки закону” означає, що вони повинні вирішувати справи на підставі законів України, відповідно до закону застосовувати норми іноземного права, а при відсутності закону, який врегульовує спірні відносини, застосувати закон, що регулює подібні відносини. Коли немає такого закону, суд виходить із загальних засад і змісту законодавства України (ст. 11 ЦПК). Рішення суду повинно бути законним і обґрунтованим. Суд обґрунтовує рішення лише на тих доказах, які були досліджені в судовому засіданні (ст. 202 ЦПК).

Незалежність і недоторканність не є особистим привілеєм судді, а є способом захисту публічних інтересів, насамперед прав і свобод людини та громадянина. Виходячи з того, що незалежність суддів є основною передумовою їх об’єктивності та неупередженості, суддя при здійсненні правосуддя, підкоряючись тільки законам та приймаючи рішення в судовій справі повинен керуватися лише законом, виходити із власного її розуміння та переконання, які ґрунтуються на всебічному, повному й об’єктивному дослідженні всіх обставин справи, бути незалежним як від правової позиції прокурорів, захисників, інших учасників судового процесу, так і від представників влади, юридичних чи фізичних осіб.

Незалежність суддів при розгляді конкретних судових справ має забезпечуватись і в самому суді. У зв’язку з цим необхідно мати на увазі неприпустимість не процесуального впливу на суддю з боку інших суддів та керівників судів.

При розгляді справ усі учасники процесу та присутні в залі судового засідання особи зобов’язані підкорятися вимогам процесуальних норм та встановленому в суді порядку. У разі їх порушення суди повинні належним чином реагувати на це, а за наявності підстав вирішувати питання про притягнення винних до відповідальності.

Суддя за межами суддівства не повинен звітувати та давати пояснення з приводу судових справ, піддаватись критиці за позицію в них та притягатись за неї до відповідальності, крім випадків, прямо передбачених законом.

Виходячи з того що Конституцією України та чинним законодавством професійним суддям заборонено виконувати не властиві суду функції, вони не можуть бути членами різних комітетів, комісій по боротьбі зі злочинністю та залучатись до іншої роботи, якщо це може вплинути на їх незалежність і неупередженість при здійсненні правосуддя.

Однією з ознак незалежності суддів є обов'язковість судових рішень, що набрали законної сили, до виконання усіма органами державної влади, громадянами та юридичними особами. Законом України “Про судоустрій України” визначається конкретний зміст цієї вимоги (ст. 11), передбачаються гарантії самостійності і незалежності суддів (статті 14, 15, 16, 17).

Стаття 18 Закону України “Про статус суддів” вказує, що при здійсненні правосуддя в кримінальних справах судді і народні засідателі незалежні і підкоряються тільки законам. Судді і народні засідателі вирішують кримінальні справи на основі закону, в умовах, що виключають сторонній вплив на суддів.

Незалежність суду і підкорення їх тільки законам — конституційний принцип правосуддя, згідно з яким при здійсненні правосуддя у кримінальних справах судді незалежні, підкоряються тільки закону і мають статус недоторканності; судді не можуть належати до політичних партій, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької та творчої; держава забезпечує незалежність та особисту безпеку суддів та їхніх сімей; судді вирішують кримінальні справи на основі закону в умовах, що виключають сторонній вплив на суддів.

Незалежність суддів — одна з найважливіших умов об'єктивності при розгляді та вирішенні кримінальних справ, справедливості при постановленні вироків. Принцип незалежності суддів визначений у ст. 129, 126 Конституції України, ст. 18 КПК України, ст. 11-14 Закону України “Про статус суддів”, згідно з якими незалежність суддів забезпечується:

- встановленим законом порядком їх обрання, зупинення їх повноважень та звільнення з посади;
- передбаченою законом процедурою здійснення правосуддя;
- таємницею прийняття судового рішення і заборонаю її розголошення;
- заборонаю під загрозою відповідальності втручання у здійснення правосуддя;
- відповідальністю за неповагу до суду чи судді;
- правом судді на відставку;
- недоторканністю суддів;
- створенням необхідних організаційно-технічних та інформаційних умов для діяльності судів, матеріальним і соціальним забезпеченням суддів відповідно до їх статусу;
- особливим порядком фінансування судів;
- системою органів судового самоврядування.

Усі державні органи, установи та організації, органи місцевого і регіонального самоврядування, громадяни та їх об'єднання зобов'язані поважати незалежність судових органів і не посягати на неї.

Гарантії незалежності судді, включаючи заходи його правового захисту, матеріального і соціального забезпечення, поширюються на всіх суддів України і не можуть бути скасовані чи знижені.

Відповідно до ст. 12 Закону України “Про статус суддів” суддя не повинен давати будь-які пояснення у справах, що ним розглянуті і або розглядаються.

Судді недоторканні. Судді не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності і взяті під варту без згоди Верховної Ради України. Суддя не може бути затриманий за підозрою у вчиненні злочину, а також підданий приводу чи примусово доставлений у будь-який державний орган у порядку провадження у справах про адміністративні правопорушення. Суддя, затриманий за підозрою у вчиненні злочину чи адміністративного правопорушення, стягнення за яке накладається у судовому порядку, повинен бути негайно звільнений після з'ясування його особи.

Недоторканність судді поширюється на його житло, службове приміщення, транспорт і засоби зв'язку, кореспонденцію, належні йому майно і документи. Стаття 13 вказаного вище закону передбачає, що проникнення до житла або в службове приміщення судді, в його особистий чи службовий транспорт, проведення там огляду, обшуку чи виїмки, особистий обшук судді, речей і документів можуть провадитись тільки за вмотивованим рішенням суду за наявності порушеної кримінальної справи.

Згідно зі ст. 126 Конституції України -- вплив на суддів у будь-який спосіб забороняється.

Судді обіймають посади безстроково, крім суддів Конституційного Суду України та суддів, які призначаються на посаду судді вперше.

Суддя звільняється з посади органом, що його обрав або призначив, у разі:

- 1) закінчення строку, на який його обрано чи призначено;
- 2) досягнення суддею шістдесяти п'яти років;
- 3) неможливості виконувати свої повноваження за станом здоров'я;
- 4) порушення суддею вимог щодо несумісності;
- 5) порушення суддею присяги;
- 6) набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього;

- 7) припинення його громадянства;
- 8) визнання його безвісно відсутнім або оголошення померлим;
- 9) подання суддею заяви про відставку або про звільнення з посади за власним бажанням.

Повноваження судді припиняються у разі його смерті.

Держава забезпечує особисту безпеку суддів та їхніх сімей.

Конституційні положення щодо забезпечення безпеки суддів та їх сімей конкретизуються Законом України “Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів” від 23 грудня 1993 р.

Так, згідно зі ст. 3 цього закону працівники суду та їх близькі родичі мають право застосовувати заходи фізичного впливу, спеціальні засоби і зброю для захисту особистої безпеки, безпеки близьких родичів, а також свого житла і майна; вимагати і одержувати допомогу у виконанні покладених на них обов’язків, а в разі необхідності – для особистого захисту, а також свого житла і майна з боку відповідних правоохоронних та інших державних органів; здійснювати спеціальні заходи щодо безпеки; отримувати матеріальну компенсацію в разі загибелі працівника, каліцтва або іншого ушкодження здоров’я, знищення чи пошкодження його житла і майна у зв’язку з виконанням службових обов’язків.

Згідно Постанови Пленуму Верховного Суду України № 4 від 12.04.96 “Про застосування законодавства, що забезпечує незалежність суддів” вказується, що незалежність і недоторканність суддів гарантується Конституцією та законами України. У зв’язку з цим порушення встановленого законодавством порядку притягнення судді (як і інших осіб, що мають статус недоторканності) до кримінальної чи адміністративної відповідальності тягне за собою закриття справи на підставі статті 5 КПК чи статті 7 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Сформульована в ч.1 ст. 129 Конституції України норма про те, що судді при здійсненні правосуддя незалежні і підкоряються лише закону, має важливе значення як загальний принцип судочинства та правосуддя, і він закріплений у відповідному чинному законодавстві про судоустрій, судочинство, статус суддів.

За своїм змістом норма має двоєдине значення. Вона забороняє будь-яке обмеження і сторонній вплив (спонукання, тиск, пряме або непряме втручання та ін.) з будь-чийого боку, в тому числі органів за-

конодавчої і виконавчої влади, посадових осіб, громадських організацій, партій і рухів, колективів і окремих громадян у процесуальну діяльність професійних суддів, народних засідателів, а в подальшому і присяжних. При вирішенні конкретних справ вони не залежать також від судів вищого рівня, слідчих органів, прокурорів і від висновків та думки кожного з учасників судового розгляду справи.

Професійні судді і народні засідателі незалежні від головуючого і один від другого в дослідженні доказів і прийнятті рішень за своїм власним переконанням. Принцип незалежності суддів, народних засідателів і присяжних при здійсненні правосуддя зобов’язує кожного з них бути неупередженим у дослідженні обставин справи і доказів та в прийнятті рішень, керуватися законом і підкорятись його вимогам.

Отже, в цілому, закріплений в ч. 1 статті принцип незалежності суддів при здійсненні правосуддя наділяє їх правом самостійності в проведенні процесуальних дій і водночас вимагає від них всебічного, повного і об’єктивного розгляду кожної справи, додержання прав його учасників та прийняття законного і обґрунтованого рішення.

Судочинство відповідно до ч. 2 ст. 129 Конституції України провадиться суддею одноособово, колегією суддів чи судом присяжних. Дана норма з урахуванням особливостей провадження в цивільних і кримінальних та інших справах більш конкретно має бути визначена в законодавстві про судоустрій і процесуальних кодексах. В них визначатиметься склад суду в залежності від характеру справи (наприклад тяжкості злочину, міри покарання, суми і характеру цивільного позову тощо), а також підсудності справ суду присяжних.

Незалежність суду є загальновизнаною з позицій міжнародного права.

Згідно з Основними принципами незалежності судових органів, схваленими резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї Організації Об’єднаних Націй 29 листопада та 13 грудня 1985 року, на кожну державу – члена ООН покладається зобов’язання виділяти відповідні кошти, які давали б змогу судовим органам належним чином виконувати свої функції. Незалежність судових органів гарантується державою і закріплюється в конституції або законах країни. Усі державні та інші установи зобов’язані поважати незалежність судових органів і дотримуватися її (пункти 1, 7).

Пункт “б” частини 2 принципу 1 Рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи щодо незалежності судочинства від 13 жовтня 1994 року зазначає, що виконавча та законодавча влади повинні забезпечити не-

залежність суддів і протидіяти будь-яким спробам позбавити їх незалежності.

Крім того, Віденська декларація і Програма дій, прийнята на другій Всесвітній конференції з прав людини 25 червня 1993 року, наголосила на необхідності належним чином фінансувати установи, які здійснюють правосуддя (пункт 27).

Згідно постанови Президії Верховного Суду України від 12.03.2003 № 17 “Про стан здійснення правосуддя у 2002 р. і завдання на поточний рік” вказується, що “Негативно впливають на стан правосуддя і такі чинники, як недостатнє фінансування судів та матеріальне і соціально-побутове забезпечення суддів і працівників суду. Передбачених Законом про Державний бюджет України коштів недостатньо для виплати суддям і працівникам апарату судів заробітної плати. У 2002 р. суди були недофінансовані на 44,5 %. У 2003 р. на функціонування судової системи з бюджету виділено менше половини від необхідної суми. У багатьох судах організувати роботу належним чином неможливо через відсутність необхідної кількості оргтехніки, відключення приміщень від теплової, електричної та телефонної мереж, відсутність коштів на відрядження, папір, конверти, марки, канцелярське приладдя, оплату участі свідків та потерпілих у розгляді справ. Приміщення більшості із 837 судів України не відповідають вимогам щодо умов здійснення правосуддя, а 47 перебувають в аварійному стані.”

Виходячи з вищевказаного Конституційний Суд України у своєму рішенні (справа про фінансування судів) вказав, що обмеження видатків фінансування судової влади на підставі статті 42 Закону України “Про Державний бюджет України на 1999 рік” не гарантує належних умов для повного і незалежного здійснення правосуддя та функціонування судів і підриває довіру громадян до державної влади, ставить під загрозу утвердження і забезпечення захисту прав і свобод людини. Та визнав положення вказаного бюджету неконституційними та зобов’язав привести їх у відповідність Конституції України.

Українське законодавство для забезпечення принципу безсторонності передбачає обставини, що виключають участь судді в розгляді справи а саме: якщо він є потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем або родичем кого-небудь з них, а також родичем слідчого, особи, яка провадила дізнання, обвинувача або обвинуваченого; якщо він брав участь у даній справі як свідок, експерт, спеціаліст, перекладач, особа, яка провадила дізнання, слідчий, обвинувач, захисник або

представник інтересів потерпілого, цивільного позивача або цивільного відповідача; якщо він під час досудового розслідування справи вирішував питання щодо проведення обшуку, виїмки, огляду, обрання, зміни чи скасування запобіжних заходів, продовження строків тримання під вартою, або розглядав скарги на затримання чи на постанови про відмову в порушенні кримінальної справи або закриття справи; якщо він під час досудового розслідування справи розглядав питання про усунення захисника ; якщо він особисто або його родичі заінтересовані в результатах справи; при наявності інших обставин, які викликають сумнів в об’єктивності судді; якщо вони є родичами сторін або інших осіб, які беруть участь у справі; якщо вони перебувають в особливих стосунках з особами, які беруть участь у справі. До складу суду не можуть входити особи, які є родичами між собою. Також передбачена недопустимість повторної участі судді у розгляді справи. При наявності цих підстав відбувається відвід судді.

На нашу думку, в українському законодавстві чітко визначені підстави та процедура відводу суддів. Проте занепокоює невизначеність “інших обставин, які викликають сумнів у об’єктивності судді” та критеріїв їх оцінки. Дискусійним теж є питання призначення на посади суддів осіб які протягом тривалого терміну працювали слідчими чи прокурорами у зв’язку з великою ймовірністю у них обвинувального ухилу у розгляді справ.

ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ ВИКЛЮЧНО СУДОМ

Створений відповідно до закону

У відношенні вимоги про те, що суд повинен бути створений на основі закону, Комісія заявила в *справі Занд проти Австрії*⁷⁴, що “метою і призначенням ч.1 ст. 6 Євроконвенції, яка містить вимогу про те, що суди повинні бути “створені на основі закону”, є те, щоб судоустрій у демократичному суспільстві не залежав від виконавчої влади, а регулювалося законом, що виходить від парламенту. Частина 1 ст. 6 Євроконвенції не вимагає, щоб кожна деталь у цій сфері регулювалась законодавчо, за допомогою офіційного парламентського Акту, необхідно щоб, законодавчо було визначено, принаймні, організаційну структуру судоустрою”.

Коментар

Конституція України передбачає, що судоустрій, судочинство, статус суддів регулюються виключно законами.

Правосуддя в цивільних справах виступає однією з форм державної діяльності — судової влади, яка здійснюється судами шляхом розгляду і вирішення цивільних справ у встановленому законом порядку. Конституція України (ст. 124) визначила, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускається. Юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі.

Правосуддя здійснюється Конституційним Судом та судами загальної юрисдикції — територіальними і спеціальними. Створення надзвичайних та особливих судів не допускається (ст. 125 Конституції).

Здійснення правосуддя виключно судами впливає з діючих засад поділу державної влади України на три відокремлені гілки державної влади — законодавчу, виконавчу та судову (ст. 6 Конституції), які урівноважують одна одну. Цей принцип означає недопущенність втручання

⁷⁴ Занд проти Австрії, 15DR.70.

в здійсненні правосуддя органів законодавчої і виконавчої влади як у формі вирішення і перевірення судових справ, так і у формі впливу на суддів.

Але захист цивільних прав здійснюється також в адміністративному і громадському порядку (ст. 6 Цивільного кодексу). Вирішення цивільних справ адміністративними органами, третейськими судами, іншими органами не є здійсненням правосуддя. Спільність мети по захисту прав і виконання аналогічних правосуддю завдань не може бути достатньою об'єднуючою ознакою для конструювання єдиного поняття правосуддя, оскільки форми і методи діяльності державного суду і квазісудових органів є різними. Суд загальної юрисдикції в системі органів, які здійснюють захист цивільних прав, посідає окреме місце і має пріоритет.

Він проявляється в перевазі над іншими формами, зокрема: а) суд приймає завершальне рішення по спору, якщо такий спір був розглянутий у попередньому позасудовому порядку (трудові спори, спори з договору перевезення з транспортною організацією та ін. (п. 2 ст. 136 ЦПК); б) суд перевіряє законність рішень третейського суду при розгляді питання про видачу виконавчого листа для примусового їх виконання (ст. 18 Положення про третейський суд); суд перевіряє законність і обґрунтованість рішень і постанов державних органів і посадових осіб, які були прийняті з державних, адміністративних, податкових та інших правовідносин у галузі управління; при об'єднанні кількох зв'язаних між собою вимог, з яких одні підвідомчі судові, а інші — арбітражному судові, всі вимоги підлягають розглядові у суді (ст. 26 ЦПК).

Юрисдикційні функції по розгляді цивільних справ, що здійснюються несудовими органами, становлять самостійну адміністративну і громадську процесуальні форми захисту суб'єктивних прав громадян. За існуючим положенням, процесуальні норми, що врегульовують вирішення трудових, адміністративних спорів, включені до системи відповідного матеріального права, але виділення їх у самостійні галузі права є прогресивним і перспективним. Специфіка трудових, адміністративних та інших спорів у галузі управління, а також діяльності різних органів, наділених повноваженнями вирішувати такі спори, потребують певних відмінностей у правових нормах, які врегульовують процесуальний порядок її розгляду.

Виділення процесуальних норм, якими врегульовані інші форми захисту прав, у самостійній галузі відповідає подальшому поліпшенню і удосконаленню діяльності механізму державного апарату по управлінню суспільством, а всебічне нормативне врегулювання їх діяльності

створює одну з важливих передумов функціонування демократичної правової держави.

У постанові Пленуму Верховного Суду України № 9 від 01.11.96 “Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя” зазначається, що з урахуванням конституційного положення про те, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами, юрисдикція яких поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі, судам підвідомчі всі спори про захист прав і свобод громадян. Суд не вправі відмовити особі в прийнятті позовної заяви чи скарги лише з тієї підстави, що її вимоги можуть бути розглянуті в передбаченому законом досудовому порядку. Конституційне положення про здійснення правосуддя виключно судами зобов’язує їх розглядати кримінальні справи і про злочини, перелічені у ч. 1 ст. 27 КПК України.

Для забезпечення незалежності суддів у здійсненні правосуддя і захисту їх від впливу законодавчої і виконавчої влади Конституція закріпила утворення нової інституції у системі правосуддя – Вищої ради юстиції, механізм діяльності якої визначає закон.

Новим для здійснення правосуддя є участь у ньому народу через присяжних. Конституція не вказує, які справи будуть розглядатися за участю присяжних, що передбачатиметься законом.

Правосуддя вправі здійснювати тільки суди, створені у відповідності з Конституцією. Ніякий інший державний орган чи посадова особа не вправі брати на себе виконання повноважень суду – визнавати особу винною у вчиненні злочину, призначати за нього міру покарання, виконувати інші функції суду.

Ст. 92 Конституції України передбачає що судоустрій, судочинство, статус суддів регулюється виключно законам.

Конституційний Суд є єдиним органом конституційної юрисдикції. Він вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції і дає офіційне тлумачення Конституції та законів України. Конституційний Суд покликаний забезпечити конституційний правопорядок у державі. Повноваження, порядок організації і діяльності, процедура розгляду справ Конституційним Судом визначаються розділом XII Конституції та законом про Конституційний Суд.

Судами загальної юрисдикції є діючі місцеві суди, військові місцеві суди гарнізонів, Апеляційний суд Автономної Республіки Крим та областей, міст Києва та Севастополя, військові апеляційні суди, місцеві господарські суди, апеляційні господарські суди, Вищий господарський

суд, Верховний Суд України та всі інші суди, які мають бути утворені відповідно до Конституції України за принципами територіальності і спеціалізації. Ці суди розглядають усі кримінальні, цивільні, господарські та адміністративні справи, віднесені законом до їх компетенції.

Ухвалення судових рішень іменем держави обумовлено їх значенням як загальнообов’язкових рішень органу судової влади, піднімає їх авторитет як акта державної влади. Судові рішення, що набрали законної сили, є обов’язковими для всіх без винятку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, організацій, установ, посадових осіб, окремих громадян та їх об’єднань і підлягають – виконанню на всій території України. Зважаючи на особливе значення судових рішень як актів правосуддя, законодавством за невиконання судових рішень встановлено кримінальну, майнову та адміністративну відповідальність.

Згідно рішення Конституційного Суду України за поданням Уповноваженого з прав людини Верховної Ради визнано таким, що не відповідає Конституції України, положення абзацу третього статті 248-3 Цивільного процесуального кодексу України про те, що судам не підвідомчі скарги “на акти, що стосуються забезпечення обороноздатності держави, державної безпеки, зовнішньополітичної діяльності держави, збереження державної, військової і службової таємниці”.

Також таким, що не відповідає Конституції України, положення абзацу четвертого статті 248-3 Цивільного процесуального кодексу України в частині щодо непідвідомчості судам скарг “на акти і дії службових осіб органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури...”, якщо законодавством встановлено виключно позасудовий порядок оскарження. Положення абзацу четвертого статті 248-3 Цивільного процесуального кодексу України про те, що судам не підвідомчі скарги “на акти і дії службових осіб... суду, якщо законодавством встановлено інший порядок оскарження”, треба розуміти так, що судами не розглядаються скарги громадян у порядку, передбаченому главою 31-А цього Кодексу, на акти і дії суддів, пов’язані із здійсненням правосуддя, оскарження яких встановлюється відповідним процесуальним законодавством України. Акти, дії або бездіяльність посадових і службових осіб судів, що належать до сфери управлінської діяльності, можуть бути оскаржені громадянами в судовому порядку відповідно до глави 31-А Цивільного процесуального кодексу України.

РІВНІСТЬ СТОРІН І ПРАВО НА ЗМАГАЛЬНІСТЬ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ

Право на справедливий суд містить у собі принцип рівності сторін. Це означає, що кожній із сторін у розгляді повинна бути гарантована розумна можливість представити свою справу в таких умовах, що не ставлять її в менш сприятливе становище в порівнянні з опонентом.

Право на справедливий судовий розгляд також припускає змагальний характер процесу, що означає принципову можливість для сторін як у кримінальному, так і в цивільному спорі бути інформованими про всі представлені докази чи зафіксовані зауваження і мати можливість коментувати їх. У цьому контексті необхідно надавати особливого значення зовнішнім атрибутам справедливого відправлення правосуддя.

Стосовно кримінальних справ, дані принципи частково збігаються з окремими особливими гарантіями, закріпленими в ч. 3 ст. 6 Євроконвенції, але не обмежуються ними. Наприклад, у *справі Беніш проти Австрії*⁷⁵, у якому свідок-експерт, призначений захистом, не отримав технічних умов, аналогічних тим, котрі отримав свідок обвинувачення в суді, Євросуд констатував, що мало місце порушення ч. 1 ст. 6 Євроконвенції.

Далі, у *справі Іесперс проти Бельгії*⁷⁶ Комісія заявила, що відповідно до принципу рівності сторін, на органи прокуратури покладається обов'язок надавати будь-які матеріали, котрі перебувають в їхньому розпорядженні чи доступні їм, що можуть допомогти обвинувачуваному звільнитися від відповідальності чи отримати менш суворий вирок. Дія зазначеного принципу поширюється на матеріали, що можуть підривати неспростовність свідчень обвинувачення. У *справі Фуше проти Франції*⁷⁷ Євросуд заявив, що оскільки обвинувачуваному, що хотів захищати себе в суді самостійно, було відмовлено прокурором у доступі до матеріалів справи і знятті копій з документів, що містилися в ній, (що позбавило його можливості належним чином підготувати свій захист), то мало місце порушення принципу рівності сторін, розглянутого разом з ч. 3 ст. 6. Євроконвенції.

⁷⁵ Беніш проти Австрії, 6.05.85.

⁷⁶ Іесперс проти Бельгії, 27DR61.

⁷⁷ Фуше проти Франції, 18.03.97

У *справі Роу і Девіс проти Об'єднаного Королівства*⁷⁸ Євросуд вказав, що голові суду необхідно було мати можливість самому ознайомитися з доказами, котрі прокуратура не хотіла розкривати перед представниками захисту, для того щоб визначити, чи буде відмова повідомити зазначену інформацію порушувати право обвинувачуваного на справедливий судовий розгляд.

Стосовно цивільних розглядів, ст. 6 у деяких обставинах припускає, що сторони повинні бути наділені правом на проведення перехресного допиту свідків.⁷⁹ Порушення принципу рівності сторін також відбувається в тому випадку, якщо одній зі сторін відмовлено в можливості відповісти на письмові подання в національний суд, зроблені державним обвинувачем. У *справі Домбо Бехеєр Б.В. проти Нідерландів*⁸⁰ Євросуд констатував порушення ч. 1 ст. 6 Євроконвенції, тому що заявнику не було дозволено викликати ключового свідка по його справі, у той час як його опоненту дозволили запросити такого свідка.

У *справі Макмішель* один із позивачів стверджував, що відмова компетентного урядового органу розкрити зміст важливих документів, що стосуються судового розгляду щодо встановлення державної опіки над дитиною, є порушенням статті 6 Євроконвенції. Євросуд з цим погодився, вказавши на серйозні наслідки такої відмови для реалізації цього істотно важливого права: "*Нерозголошення настільки важливих документів, якими є матеріали судової справи соціального характеру, може несприятливо позначитися на здатності батьків, що беруть участь у ньому, не тільки вплинути на хід розгляду згаданої справи, котра стосується дітей, але й оцінити свої перспективи оскарження.*"⁸¹

Євросуд також постановив, що мало місце порушення принципу рівності сторін у тому випадку, коли національний державний законодавчий орган прийняв закон, метою якого було домогтися поразки заявника, справа якого в той момент розглядалося в національному суді. У *справі компанії "Грецькі нафтопереробні підприємства Стран і Стратіс Андреатіс"* позивачі брали участь в арбітражному процесі в зв'язку з припиненням терміну дії контракту з грецькою державою, укладеного в часи правління військових, котрий закінчився після відновлення демократії. Після завершення арбітражного процесу було прийня-

⁷⁸ Роу і Девіс проти Об'єднаного Королівства, 16.02.2000.

⁷⁹ X проти Австрії, 42 DR 145.

⁸⁰ Домбо Бехеєр Б.В. проти Нідерландів, 27.10. 93.

⁸¹ Макмішель проти Об'єднаного Королівства, 24.02.95.

яте рішення проти держави, котра згодом оскаржила його в судах загальної юрисдикції. Після того як держава програла в перших двох інстанціях і було відомо про те, що вона потерпить поразку і на касаційному рівні, парламент прийняв закон про позбавлення арбітражного суду юрисдикції, оголосивши всі його рішення недійсними і такими, що не підлягають виконанню, анулюючи як погашені терміном давності позови по контрактах, що були укладені в умовах військової диктатури, і проголошуючи такими, що втратили силу усі відповідні судові процеси, що не були закінчені на момент вступу в силу нового закону. Євросуд визначив порушення пункту 1 статті 6 Євроконвенції, відзначивши, що прийняття згаданого закону на заключних етапах внутрішнього спору, у якому держава була стороною, що програє, явно стало поворотним моментом у цьому розгляді.

Нарешті, у справі *Ван Орсховен проти Бельгії*⁸², у якій позивач у дисциплінарному розгляді в бельгійських судах, не мав можливості відповісти на письмові подання, зроблені в ході слухань перед Генеральним прокурором, Євросуд прийшов до висновку, що мало місце порушення права на змагальність судового розгляду.

Присутність на слуханнях

Євросуд ухвалив, що особа, якій пред'явлене кримінальне обвинувачення, повинна мати право бути присутньою при розгляді його/її справи в суді.⁸³

Частини 1 і п. 1 ч. 3 ст. 6 Євроконвенції, у відповідності зі своїми предметом і призначенням, припускають присутність обвинувачуваного на слуханнях.

Стосовно цивільних справ, вимога до присутності сторін на слуханнях поширюється тільки на випадки особливого роду, як наприклад, справи, що припускають проведення оцінки особистої поведінки представника однієї зі сторін у процесі.

Проведення кримінального слухання під час відсутності обвинувачуваного чи однієї зі сторін (тобто заочно) може допускатися в деяких виняткових обставинах, у тому випадку, якщо офіційні органи, незважаючи на всі прийняті ними необхідні заходи, не могли повідомити за-

цікавлену особу про проведення слухань, чи в деяких випадках, пов'язаних із хворобою учасників.⁸⁴

Сторони в процесі можуть відмовитися від свого права бути заслуханими в суді, але в цьому випадку, відмова від права повинна бути зроблена у недвозначній формі і “забезпечуватися мінімальними гарантіями, співмірними з її значенням”.⁸⁵ Однак, якщо обвинувачуваний у скоєні злочину відмовився від свого права бути присутнім на судовому розгляді, його інтереси усе-таки повинні бути представлені в суді.

У справі *F.C.V. проти Італії*⁸⁶, італійський суд проводив повторний судовий розгляд під час відсутності заявника, хоча його адвокат повідомив суду, що його підзахисного затримано за кордоном. Євросуд вказав, що заявник не виразив бажання відмовитися від присутності на слуханнях і не прийняв аргумент представника уряду про те, що він навмисно використовував тактику затягування процесу, відмовляючись надати італійській владі свою адресу. Італійській владі було відомо про те, що проти заявника було порушено справу за кордоном, і продовження судового розгляду без спроби почати подальші кроки, спрямовані на прояснення ситуації, навряд чи можна було б визнати співмірними зі старанністю, необхідною для забезпечення ефективного здійснення права на захист.

Право бути присутнім при розгляді апеляції може залежати від характеру і масштабу розгляду. Євросуд вважає, що питання про проведення слухань у присутності обвинувачуваного в апеляційному суді не має вирішального значення. У тому випадку, якщо апеляційний суд проводить розгляд винятково правових аспектів, то присутність обвинувачуваного не є необхідною. Однак, ситуація змінюється, якщо апеляційний суд буде також розглядати факти справи. При ухваленні рішення, що стосується того, чи має обвинувачуваний право бути присутнім при розгляді апеляції, Євросуд буде брати до уваги ступінь ризику для заявника і ту обставину, наскільки апеляційний суд має потребу в присутності обвинувачуваного з метою установлення фактів.

У справі *Кремцов проти Австрії*⁸⁷ заявника не допустили до участі в слуханнях, що стосуються питань права, і Євросуд визнав, що його присутність не була необхідною, оскільки його адвокат зміг брати

⁸² Ван Орсховен проти Бельгії, 25.06.97.

⁸³ Скатани проти Швеції, 26.05.88.

⁸⁴ Енселін та ін. проти ФРН, 14 DR. 64.

⁸⁵ Пуатрімол проти Франції, 23.11.93.

⁸⁶ F.C.V. проти Італії, 28.08.91.

⁸⁷ Кремцов проти Австрії, 21.09.93.

участь у слуханнях і зробити заяву від його імені. Проте, Євросуд побачив порушення в тому, що заявник не був допущений на розгляд апеляції на вирок, що передбачав жорсткість покарання, а саме, довічне ув'язнення з відбуванням його у в'язниці особливого режиму, що був винесений на підставі свідчень, котрі присяжні не мали можливості перевірити. Євросуд вказав, що оскільки оцінка характеру заявника, його намірів і мотивів зіграли важливу роль в ухваленні рішення, що свідчило про те, як багато було поставлено на карту для заявника, необхідно було забезпечити його присутність і участь у процесі розгляду апеляції разом з його адвокатом.

Принцип рівності вихідних умов

Серед основних принципів “справедливості”, що не сформульовані чітко в самій статті, але є важливими для розуміння її дії, найбільш важливим є принцип “рівності вихідних умов”, відповідно до якого всі сторони судового розгляду повинні мати однакову можливість представити свою справу і жодна зі сторін не повинна користатися якимись істотними перевагами в порівнянні з іншою стороною. У *справі Домбо Бехер Б.В. проти Нідерландів* Євросуд визначив порушення пункту 1 статті 6 Євроконвенції, коли в спорі з приводу усної домовленості, нібито досягнутої під час зустрічі за участю двох основних сторін, лише одній з цих сторін була надана можливість дати покази в ході судового розгляду, що поставило іншу в “дуже незручне становище”.⁸⁸ Євросуд зафіксував порушення пункту 1 статті 6 по ряду справ, що стосуються принципу рівності вихідних умов. По ранніх *справах Офнер і Хонфінгер* заявники стверджували, що принцип рівності вихідних умов був порушений у результаті присутності представника по генеральному дорученню під час відсутності обвинувачуваного чи його адвоката під час розгляду в Верховному суді. Комісія сформулювала широке визначення “рівності вихідних умов”, яке являє собою процедурну рівність обвинувачуваного і прокурора як невід'ємного елемента “справедливого судового процесу”, а потім, при розгляді загальної практики, що діє в Австрії, зі статтею 6 Євроконвенції, розглянула наступні три критерії:

- 1) наслідку судового процесу для становища обвинувачуваного;
- 2) роль представника в судовому процесі;
- 3) обставини судового процесу.

⁸⁸ Домбо Бехер Б.В. проти Нідерландів, 27.10. 93.

Комісія і Євросуд використовували ці критерії у своїй подальшій судовій практиці, хоча небагато справ стосувалися третього критерію.

Коментар

Рівність усіх учасників процесу перед законом і судом (п. 2 ст. 129 Конституції). Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (ст. 24 Конституції). Цей принцип передбачає рівну можливість усіх громадян брати участь у цивільному, кримінальному та адміністративному судочинстві, перебувати в правовому становищі визначеної законом процесуальної фігури — позивача, відповідача, третьої особи тощо і рівною мірою здійснювати закріплені процесуальним законом за такими суб'єктами процесуальні права і обов'язки. На забезпечення їх реалізації на суд покладений обов'язок охороняти права учасників процесу від порушень, попереджати про наслідки, які можуть наставати внаслідок реалізації цих прав, сприяти в їх здійсненні. Гарантіями принципу рівності громадян перед законом і судом є встановлення кримінальної відповідальності за обмеження їх у правах залежно від расової і національної належності, право на оскарження і скасування судового рішення (статті 289, 314 ЦПК).

Змагальність (п. 4 ст. 129 Конституції), як один з елементів рівності полягає в забезпеченні широкої можливості особам, які беруть участь у справі, відстоювати свої права й інтереси, свою позицію у справі. Змагальністю визначається весь процес відбору (подання, витребування, залучення) фактичного матеріалу, необхідного для розв'язання судом справи, встановлюються форми, методи і способи дослідження цього матеріалу, процесуальна діяльність суб'єктів доказування, її послідовність і правові наслідки. Утвердження своїх міркувань і оспорування доводів, міркувань та заперечень противної сторони визначають зовнішню форму цивільного процесу, надаючи йому змагального вигляду — боротьби сторін перед судом. Отже, змагальність характеризується широкою можливістю сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, визначати і використовувати в доказовій діяльності передбачені ЦПК необхідні процесуальні засоби, фактичні дані і докази, що їх підтверджують. Він ґрунтується на праві сторін вільно розпоряджатися факти-

чним матеріалом у процесі. Необхідні судові дані про юридичні факти в справі, що становлять предмет доказування, а також докази, якими вони підтверджуються, подають насамперед сторони. Кожна з них повинна доказати ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень (ст. 30 ЦПК). У зв'язку з цим вони мають право знайомитися з матеріалами справи, брати участь у судових засіданнях, подавати докази і брати участь у їх дослідженні, заявляти клопотання та відводи, давати судові усні і письмові пояснення, подавати свої доводи, міркування та заперечення (ст. 99 ЦПК).

Змагальна форма процесу забезпечується активним процесуальним становищем суду, якому належить завершальне визначення предмета доказування, сприяння в збиранні при необхідності належних доказів (ст. 30 ЦПК). Отже, принцип змагальності виступає процесуальною гарантією всебічного, повного і об'єктивного встановлення дійсних обставин справи, прав і обов'язків сторін

Кримінально процесуальний кодекс змінено і доповнено статтями, зміст яких дозволяє дійти висновку, що принцип змагальності передбачає таку побудову кримінального процесу, при якій функції обвинувачення і захисту відокремлені від функції вирішення справи, виконуються суб'єктами (сторонами), що користуються рівними правами у наданні доказів, їх дослідженні та доведенні їх переконливості перед судом (ч. 5 ст. 161 КПК), заявлені відводи і клопотань, виступах у судових дебатах, оскарженні процесуальних рішень (ст. 261 КПК), а суд створює необхідні умови для виконання сторонами їх процесуальних обов'язків і здійснення наданих їм прав (ч. 6 ст. 161 ст. 261 КПК), розглядає (вирішує) справу (ч. 7 ст. 161 КПК). Змагальність, таким чином, має ознаки, зокрема:

1. Наявність двох протилежних сторін — обвинувачення і захисту. Для повноцінного змагання необхідна присутність сторін у суді (статті 45, 264, 262, 288, 289, 290 та ін.).

2. Процесуальна рівність сторін. Змагання буде справедливим тільки тоді, коли протилежні сторони мають порівняно однакові можливості для захисту своїх інтересів. Закон стимулює активність у дослідженні доказів перш за все сторін, а не суду. Суд сприяє вирішенню спору, він зобов'язаний вживати всіх заходів, що викривають або виправдовують підсудного (статті 22, 253, 260, 299, 315' КПК та ін.).

3. Наявність незалежного від сторін суду, що керує процесом при розгляді кримінальної справи і вирішує справу.

Із тези про незалежність суду випливає, по-перше, що суд не може брати на себе здійснення ні обвинувальної функції, ні функції захисту; по-друге, головною рушійною силою змагання є не ініціатива суду, а спір сторін з приводу обвинувачення; по-третє, незалежність суду означає, що не тільки суд не вправі виконувати функції сторін, але й жодна із сторін не може брати на себе навіть найменшу частку суддівської функції.

Зміни і доповнення, внесені до чинного кримінально-процесуального законодавства в 2001 р., значно розширили дію принципу змагальності у провадженні з перевірки вироків, постанов і ухвал суду у стадіях апеляції, касації і у порядку виключного провадження (розділ четвертий КПК).

Однією з умов змагальності є диспозитивність у діях сторін. Сфера дії вільного розсуду сторін (диспозитивності) в загальному вигляді окреслена в ч. 5 ст. 161 КПК, де сказано, що сторони користуються свободою у наданні доказів, їх дослідженні та доведенні їх переконливості перед судом. Конкретизація цих положень є в статтях, де йдеться про реалізацію особами — учасниками процесу своїх прав, наприклад, дачу показань, оскарження рішень державних органів, ознайомлення з матеріалами справи, регулювання відносин обвинуваченого і захисника тощо.

Диспозитивність має місце також і у взаємовідносинах сторони обвинувачення і суду при відмові обвинувача від обвинувачення. В таких випадках суд не вправі вимагати від обвинувача обвинувальної активності (ст. 264 КПК). Однак сам суд нерідко зв'язаний позиціями сторін і наданими ними доказами і тому не може бути визнаний, так само, як і сторони, абсолютно вільним (диспозитивним) у виборі рішення (статті 253, 281, 290, 292, 299 та ін.).

Процесуальна рівноправність сторін. Відтворений в ЦПК, цей принцип встановлює для сторін рівні можливості для здійснення ними своїх процесуальних прав і виконання обов'язків (ст. 103 ЦПК), а не в тотожності прав позивача і відповідача. Зміст цього принципу обумовлюється характером матеріальних правовідносин, підвідомчих судові, і є відображенням загальноправового, закріпленого Конституцією, принципу рівності усіх громадян перед законом і судом. Визначивши процесуальну рівноправність сторін, цивільне процесуальне законодавство надає їм однакові процесуальні засоби для захисту і рівну можливість для їх застосування (ст. 99 ЦПК) та сприяння судові. Суд однаково повинен допомогти сторонам у збиранні і залученні до справи доказів

(п. 7 ст. 143, ст. 30 ЦПК). Він зобов'язаний роз'яснити їх права і обов'язки, попередити про наслідки здійснення або не вчинення процесуальних дій і подавати інше сприяння, яке забезпечувало б реалізацію даного принципу (статті 15, 170 ЦПК). їм надсилаються повістки і повідомлення про час і місце судового засідання та проведення окремих процесуальних дій (статті 55, 90, 93 ЦПК). При розгляді клопотань осіб, які беруть участь у справі, суд заслуховує думку сторін.

Суд не може постановити рішення, не вислухавши пояснення відповідача. Позивачеві не може бути дозволено те, що не дозволяється відповідачу і навпаки. Таким чином, відповідно до цього принципу для сторін встановлена в ЦПК рівність у використанні ними процесуальних засобів у процесуальній діяльності в цивільному судочинстві.

Всі громадяни також рівні перед законом. Тобто обов'язок дотримуватися закону, його виконувати, право використовувати закон в своїх інтересах, а також юридична відповідальність перед законом за його порушення є рівною для всіх громадян. Не може бути винятків з цього правила, зважаючи на будь-які особливі заслуги особи, її соціальний статус тощо.

Таке розуміння рівності своїм змістом має юридичну рівність громадян щодо використання своїх прав тими категоріями громадян, які за соціальними, політичними, фізіологічними та іншими обставинами не мають рівних з іншими можливостей, притаманних всім людям. Тому Конституція встановлює систему юридичних і матеріальних гарантій для умов життя, гідних людини.

ПРАВО НА ЗАХИСТ ТА ПРАВОВУ ДОПОМОГУ

Пункт с ч. 3 стаття 6 надає обвинуваченому право захищати себе особисто або за допомогою обраного ним представника, якщо у нього не має достатніх коштів для оплати послуг захисника йому його повинна надати держава, коли цього вимагають інтереси правосуддя. Суд постановив що право захищати себе особисто не є абсолютним правом. Суд заявив, що вимога про допомогу обвинуваченому з боку адвоката під час розгляду справи в національному судовому органі не суперечить п. с ч.3 ст. 6.

Якщо обвинуваченому гарантується право на безкоштовну юридичну допомогу, то ця допомога має бути практичною та ефективною, а не теоретичною чи ілюзорною. Коли стає що адвокат обвинуваченого який бере участь в розгляді національному судовому органі не мав достатньо часу та можливостей для підготовки до процесу належним чином тоді головуючий у справі суддя зобов'язаний вжити дієвих заходів, забезпечуючи повне виконання його обов'язків перед відповідачем. За подібних обставин звичайно оголошується про перенесення слухання.

Комісія заявила що питання про право обирати захисника може виникати тільки в тому випадку, якщо обвинувачений володіє достатніми засобами для оплати його послуг. Таким чином обвинувачений, який використовує допомогу призначеного захисника безкоштовно не має можливості вибору чи вираження своєї думки по цьому питанню, навіть не дивлячись на те, що право вибору не є абсолютним, держава може регулювати процес участі адвокатів судових засідань і якщо цього вимагають обставини недопускати деяких конкретних індивідів до участі в ролі захисника.

Право на безкоштовну юридичну допомогу для обвинуваченого визначається двома обставинами: 1. обвинувачений не володіє достатніми засобами для оплати послуг захисника. Органам Євроконвенції не так часто доводиться розглядати питання що стосуються даної умови, але складається враження, що вимоги до обвинуваченого по наданню доказів того, що у нього\неї відсутні достатні засоби, не надто високі. По-друге, інтереси правосуддя вимагають надання безкоштовної юридичної допомоги. Тут доречно згадати цілий ряд факторів. Євросуд буде розглядати здатність обвинуваченого адекватно самотійно представляти свої інтереси. Євросуд буде також враховувати складність справи. Врешті,

ступінь суворості будь-якої можливої санкції також має значення при вирішенні питання про надання безкоштовної юридичної допомоги.

Фактори, пов'язані з безкоштовною юридичною допомогою, можуть змінюватись, і будь-яка відмова її надати, відповідно, підлягати перегляду.

Євроконвенція не містить чіткого вираження гарантії права на безкоштовну юридичну допомогу в процесі розгляду цивільних справ. Але Євросуд виніс рішення, що вона повинна надаватись в тому випадку, коли цього вимагають інтереси правосуддя.

Суддя повинен визначати, чи вимагають інтереси правосуддя того щоб, учаснику цивільного процесу була надана безкоштовна юридична допомога в тому випадку, якщо він не володіє достатніми засобами для оплати послуг адвоката.

Коментар

Забезпечення обвинуваченому права на захист — це сукупність процесуальних засобів, прав і можливостей, гарантоване використання яких надає можливість знати зміст обвинувачення і протистояти йому, спростовувати висунуті обвинувачення, доказувати свою невинуватість та захищати свою честь, гідність, свободу й інші законні права та інтереси.

Закон в рівній мірі гарантує право на захист як обвинувачуваному, так і підозрюваному та підсудному.

Право обвинувачуваного (підозрюваного, підсудного) на захист включає:

- право знати, в чому він обвинувачується;
- право самостійно захищати встановленими законом засобами свої права, свободи, честь, гідність та законні інтереси, використовуючи надані права і юридичні можливості їх реалізації (давати показання чи відмовитись від давання показань, надавати докази, виступати з останнім словом та інші);
- право користуватись юридичною допомогою захисника;
- право звертатись до суду та оскаржувати факти затримання та інших незаконних дій і рішень;
- право звертатись до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини;
- право на звернення до Європейського Суду з прав людини, якщо вичерпані всі можливості національних засобів правового захисту.

Особа, яка провадить дізнання, слідчий, прокурор, суд повинні надати підозрюваному, обвинуваченому, підсудному можливість захищатися встановленими законом засобами від пред'явленого обвинувачення і не вправі перекладати на нього обов'язок доведення своєї невинуватості у вчиненні злочину.

Особа має право самій захищати свої інтереси. Для цього обвинувачений (підозрюваний) наділяється правом: знати, в чому він обвинувачується (підозрюється); давати показання; надавати докази та заявляти клопотання про провадження необхідних слідчих дій; заявляти відводи, а обвинувачений, крім того, має право брати участь у судовому слідстві, виголошувати останнє слово, оскаржити прийняті рішення суду.

Відповідно до ст. 59, ч.2 ст. 62, ч.2 ст. 63 і п.6 ч.3 ст. 129 Конституції України, ст. 21 і 22 Кримінально-процесуального кодексу України для забезпечення права на захист від обвинувачення в Україні діє адвокатура. Обвинувачений, підозрюваний, підсудний, а втім і потерпілий мають право на юридичну допомогу з боку захисника. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав.

Як захисник може виступати як адвокат, так і будь-який інший фахівець у галузі права (особа, яка має юридичну освіту, і відсутні обставини, за наявності яких вона підлягає відведенню від участі в конкретній справі), а в суді — близькі родичі обвинуваченого, його опікуни або піклувальники. При цьому участь останніх не позбавляє підсудного права мати захисника з числа адвокатів чи інших фахівців у галузі права.

Кількість захисників законом не обмежується.

Судові рішення підлягають скасуванню у випадках, коли істотне порушення права на захист позбавило чи обмежило підозрюваного, обвинуваченого, підсудного або його захисника в здійсненні цього права і перешкодило чи могло перешкодити суду всебічно, повно та об'єктивно розглянути справу і винести законне та обґрунтоване судове рішення.

Захисник допускається до участі у справі з моменту пред'явлення обвинувачення, а в разі затримання підозрюваного або застосування до нього запобіжного заходу у вигляді взяття під варту — з моменту оголошення йому протоколу про затримання або постанови про застосування до нього запобіжного заходу, але не пізніше двадцяти чотирьох годин з моменту затримання.

Захисник запрошується обвинуваченим (підозрюваним) або його законним представником, рідними та близькими за його дорученням чи на його прохання. Обвинувачений (підозрюваний) має право на поба-

чення із захисником наодинці до першого допиту, а після першого допиту — без обмеження кількості та тривалості побачень.

Слідчий повинен до першого допиту обвинуваченого (підозрюваного) пояснити йому право мати захисника та порядок реалізації даного права, вжити заходів до запрошення захисника через колегію адвокатів у випадках неможливості явки захисника, обраного обвинуваченим (підозрюваним), відсутності в останнього коштів на оплату послуг адвоката, коли участь захисника за законом має обов'язковий характер.

Зокрема, чинне процесуальне законодавство передбачає, наприклад, обов'язкову участь у справі захисника, коли санкція статті, по якій кваліфікуються дії обвинувачуваного, передбачає довічне позбавлення волі.

Захисник — це учасник кримінального процесу, на якого покладено функцію захисту, і в силу цього він зобов'язаний використовувати всі зазначені в законі засоби і способи з метою з'ясування обставин, що виправдовують підзахисного чи пом'якшують його відповідальність.

Як захисники допускаються особи, які є фахівцями в галузі права. Згідно з частиною першою ст. 59 Конституції України кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Це право не може обмежуватись без врахування інтересів людини, яка потребує захисту. Основні принципи, що стосуються ролі юристів, прийняті Конгресом ООН 27 серпня — 7 вересня 1990 року, передбачають, що кожна людина має право звернутись до будь-якого юриста за допомогою для захисту і відстоювання своїх прав та захисту їх на всіх стадіях кримінального судочинства.

У зв'язку з цими та іншими положеннями міжнародних правових актів Конституційний Суд України в своєму рішенні № 13-рп/2000 від 16 листопада 2000 року скасував положення ч. 1 ст. 44 КПК України, згідно з яким як захисники допускались лише особи, які мали свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю, як положення, що не відповідають Конституції України, і роз'яснив, що захисником у кримінальному процесу може бути будь-який фахівець в галузі права, якщо за законом він має право (може бути допущеним, відсутні обставини для його відводу) на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи.

Відтепер ст. 44 КПК України визначає, що захисником може бути будь-яка особа, яка запрошена й уповноважена самим обвинуваченим (підозрюваним, підсудним, засудженим) чи призначена відповідно до закону здійснювати захист прав і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого та надавати їм необхідну юридичну допомогу при провадженні у кримінальній справі.

При цьому як захисники допускаються особи, які мають свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю в Україні, та інші фахівці у галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи. З моменту закінчення досудового слідства як захисники допускаються близькі родичі обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, його опікуни або піклувальники.

Захисник допускається до участі в справі в будь-якій стадії процесу.

Захисником не може бути особа, яка має судимість. Відповідно до ст. 2 Закону України “Про адвокатуру” адвокат не може працювати в суді, прокуратурі, державному нотаріаті, органах внутрішніх справ, служби безпеки, державного управління. Виходячи з такого положення, особи, що мають відповідний юридичний статус, не можуть допускаються до участі в справі як захисник.

Одна й та сама особа не може бути захисником двох або кількох підозрюваних, обвинувачених і підсудних, якщо інтереси захисту одного з них суперечать інтересам захисту іншого.

Захисником не може бути особа, яка брала участь у даній справі як слідчий, як особа, що провадила дізнання, як прокурор, суддя, секретар судового засідання, експерт, спеціаліст, представник потерпілого, цивільний позивач, цивільний відповідач, особа, яка допитувалась або підлягає допиту як свідок. Захисником або громадським захисником не може бути також особа, яка є родичем будь-кого зі складу суду, обвинувача або потерпілого.

Адвокат не може брати участі у справі як захисник також і тоді, коли він у даній справі надає або раніше надавав юридичну допомогу особі, інтереси якої суперечать інтересам особи, яка звернулася з проханням про ведення справи, або коли вона брала участь у справі як перекладач або понятий, а також коли в розслідуванні або в розгляді справи бере участь посадова особа, з якою адвокат перебуває в родинних стосунках.

Будь-який юрист, який запрошений обвинуваченим до участі в кримінальній справі чи залучений по призначенню для захисту прав обвинувачуваного, має кримінально-процесуальний статус захисника.

Підозрюваний, обвинувачений, підсудний вправі запросити собі кількох захисників.

Особа, яка провадить дізнання, слідчий чи суд можуть призначити захисника у встановленому законом порядку через адвокатське об'єд-

нання, Вимога особи, яка провадить дізнання, слідчого, суду про призначення захисника, є обов'язковою для керівника адвокатського об'єднання.

Захисник може брати участь у справі за згодою або за призначенням.

У першому випадку захисник запрошується обвинуваченим, підозрюваним, його законними представниками, родичами або іншими особами за дорученням обвинуваченого або підозрюваного. У тих випадках, коли з'явлення для участі у справі захисника, обраного обвинуваченим, неможливе, особа, яка провадить дізнання, або слідчий мають право запропонувати обвинуваченому запросити іншого захисника і забезпечують його захисником. Замінити одного захисника іншим можна тільки за згоди підзахисного.

Коли є потреба у проведенні невідкладних слідчих чи інших процесуальних дій з участю захисника, а підозрюваний чи обвинувачений ще не встиг запросити захисника або з'явлення обраного захисника неможливе, особа, яка провадить дізнання, слідчий своєю постановою вправі призначити захисника тимчасово до з'явлення обраного захисника.

Коли неможливе з'явлення захисника, обраного підозрюваним протягом двадцяти чотирьох годин, а захисника, обраного обвинуваченим чи підсудним,— протягом сімдесяти двох годин, особа, яка провадить дізнання, слідчий, суд мають право запропонувати підозрюваному, обвинуваченому, підсудному запросити іншого захисника. Якщо і цей захисник не зможе з'явитись для участі в справі протягом двадцяти чотирьох годин, а також у випадках, коли підозрюваний, обвинувачений, підсудний протягом того ж строку не запросить іншого захисника, особа, яка провадить дізнання, слідчий чи суддя постановою, а суд — ухвалою самі призначають захисника.

Близькі родичі обвинуваченого, його опікуни або піклувальники як захисник допускаються до участі в справі з моменту пред'явлення обвинуваченому для ознайомлення матеріалів попереднього слідства.

У випадках, коли участь захисника є обов'язковою, близькі родичі обвинуваченого, його опікуни або піклувальники як захисники можуть брати участь у справі лише одночасно з захисником — адвокатом чи іншим фахівцем у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи.

Про допуск захисника до участі в справі особа, яка провадить дізнання, слідчий, прокурор, суддя виносять постанову, а суд — ухвалу.

Участь захисника при провадженні дізнання, попереднього слідства і в розгляді кримінальної справи в суді першої інстанції згідно зі ст. 45 КПК України є обов'язковою:

— у справах осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочину у віці до 18 років, — з моменту визнання особи підозрюваною чи пред'явлення їй обвинувачення;

— у справах про злочини осіб, які через свої фізичні або психічні вади (німі, глухі, сліпі тощо) не можуть самі реалізувати своє право на захист, — з моменту затримання особи чи пред'явлення їй обвинувачення або з моменту встановлення цих вад;

— у справах осіб, які не володіють мовою, якою ведеться судочинство, — з моменту затримання особи чи пред'явлення їй обвинувачення;

— коли санкція статті, за якою кваліфікується злочин, передбачає довічне ув'язнення — з моменту затримання особи чи пред'явлення їй обвинувачення;

— при провадженні справи про застосування примусових заходів медичного характеру — з моменту встановлення факту наявності в особи душевної хвороби;

— при провадженні справи про застосування примусових заходів виховного характеру — з моменту першого допиту неповнолітнього або з моменту поміщення його до приймальника-роз-подільника.

У суді апеляційної інстанції участь захисника у відповідних випадках є обов'язковою, якщо в апеляції ставиться питання про погіршення становища засудженого чи виправданого.

Підозрюваний, обвинувачений і підсудний мають право в будь-який момент провадження у справі відмовитися від запрошеного чи призначеного захисника. Відмова допускається лише з ініціативи підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного і не позбавляє його права запросити того самого чи іншого захисника в подальших стадіях процесу.

Захисник підозрюваного, обвинуваченого або підсудного не має права безпідставно відмовитися від захисту або використовувати свої повноваження на шкоду підзахисному.

Відмова від захисника у випадках, коло його участь у справі є обов'язковою, може бути прийнята лише коли підозрюваний, обвинувачений, підсудний, засуджений чи виправданий обґрунтовують її мотивами, які особа, що провадить дізнання, слідчий, суд визнають такими, що заслуговують на увагу. У цьому випадку захисник замінюється іншим.

Згідно з ч. 4 ст- 46 КПК України, прийнявши відповідно до вимог статті 50 цього Кодексу рішення про усунення захисника від участі в

справі, а також прийнявши відмову захисника від виконання обов'язків, особа, яка провадить дізнання, слідчий, суддя чи суд роз'яснюють підозрюваному, обвинуваченому, підсудному його право запросити іншого захисника та надають йому для цього в стадії розслідування справи не менше доби, а в стадії судового розгляду справи — не менше трьох діб. Якщо у випадках, передбачених статтею 45 цього Кодексу, підозрюваний, обвинувачений, підсудний протягом цих строків не запросить іншого захисника, особа, яка провадить дізнання, слідчий чи суддя постановою, а суд — ухвалою самі призначають захисника.

Таким чином і участь захисника в судовому розгляді справи стає обов'язковою, за винятком справ приватного обвинувачення та тих, що виникли за наслідками протокольної форми досудової підготовки матеріалів.

Захисник вправі бути присутнім при допитах підозрюваного і обвинуваченого, а також при провадженні слідчих дій, що проводяться за їх участі або за клопотанням підозрюваного, обвинуваченого або його самого, а при провадженні інших слідчих дій з дозволу слідчого, або особи що провадить розслідування — дізнавача чи прокурора.

Особа, яка провадить дізнання, і слідчий повинні своєчасно повідомляти захисника про час і місце провадження слідчих дій, що проводяться за участю підозрюваного або обвинуваченого чи за клопотанням захисника. У разі нез'явлення захисника слідчі дії, в яких участь захисника не є обов'язковою, проводяться без нього.

Якщо захисник присутній при провадженні слідчих дій, він має право ставити запитання допитуваним особам, подавати письмові зауваження з приводу неправильності або неповноти запису у протоколі відомостей про слідчі дії. Особа, яка провадить дізнання, і слідчий можуть відхилити поставлене захисником запитання, але вони зобов'язані занести його у протокол. У суді захисник має право брати участь у дослідженні доказів, подавати докази, заявляти клопотання, викладати суду свої доводи. Беручи участь у судових дебатах, він може давати оцінку доказам, робити свої заяви про їх належність до справи, допустимість, достовірність і достатність, висловлювати свої судження щодо сумнівів у винності підсудного або вказувати на факти, що підтверджують його невинність..

Основний принцип захисника, якого він має дотримуватись, беручи участь у справі, – презумпція невинуватості обвинуваченого. Захис-

ник повинен керуватися принципом невинуватості підзахисного і зробити все для його реалізації у кримінальному процесі.

Кримінальним кодексом України встановлена кримінальна відповідальність за порушення права на захист та втручання в діяльність захисника. Зокрема, згідно зі статтею 374 КК України недопущення чи ненадання своєчасно захисника, а також інше грубе порушення права підозрюваного, обвинуваченого, підсудного на захист, вчинене особою, яка провадить дізнання, слідчим, прокурором або суддею, — карається штрафом від трьохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або арештом на строк до шести місяців, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого. Ті самі дії, які призвели до засудження невинної у вчиненні злочину особи, або вчинені за попередньою змовою групою осіб, або такі, що потягли інші тяжкі наслідки, — караються позбавленням волі на строк від трьох до семи років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Відповідно до ст. 397 КК України вчинення в будь-якій формі перешкод до здійснення правомірної діяльності захисника чи представника особи з надання правової допомоги або порушення встановлених законом гарантій їх діяльності та професійної таємниці — карається штрафом від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років. Ті самі дії, вчинені службовою особою з використанням свого службового становища, — караються штрафом від трьохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади, або займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Особливість діяльності захисника в кримінальному процесі полягає в тому, що він може одержувати від підзахисного відомості, які той ні за яких обставин не повідомив би іншій людині. Адвокат узагалі, як і захисник зокрема, зобов'язаний однаковою мірою зберігати в таємниці як відомості, отримані від клієнта, так і інформацію про самого клієнта. На обов'язок дотримання конфіденційності не поширюється термін давності.

ПРЕЗУМПЦІЯ НЕВИНУВАТОСТІ

В частині 2 ст. 6 Євроконвенції йдеться про те, що кожен обвинувачений у вчиненні злочину вважається невинуватим доти, поки його вину не буде встановлено в порядку який передбачений законодавством. Однак дане правило застосовується і до ряду цивільних справ, які розглядаються відповідно до Євроконвенції в контексті “кримінальних”, наприклад при розгляді дисциплінарних справ.

Разом з тим Євросуд вважає, що стаття 6 не виключає можливості існування в національному законодавстві правових або фактичних презумпцій, які покладають процес доведення невинуватості на обвинуваченого. Але різні положення які визначають перенесення функцій по доведенню невинуватості, які діють проти обвинуваченого повинні бути обмежені, і враховувати та забезпечувати обвинуваченому право на захист. Частина 2 статті 6, діє на протязі всього процесу розгляду та розслідування кримінальної справи, і різні зауваження які зроблені суддями по закінченні судових слухань або в момент виправдання обвинуваченого, будуть вважатись порушенням презумпції невинуватості. Слід зауважити що не тільки суди, а й інші державні органи зобов'язані дотримуватись принципу презумпції невинуватості. Євросуд заявив, що частина 2 статті 6 застосовується і по відношенні до інших офіційних органів а не тільки судів, якщо заявнику було пред'явлено кримінальне обвинувачення. Також, принцип презумпції невинуватості повинен дотримуватись не тільки на етапі досудового слідства, а й після винесення виправдовувального вироку.

Коментар

У цьому ж аспекті варто дещо зупинитися на принципі презумпції невинуватості обвинуваченого закріпленій у ст. 62 Конституції України, а також у ст. 5, 15, 22, 53, 73, 74, 327 КПК України.

Презумпція невинуватості — це об'єктивне правове положення, згідно з яким встановлюється таке: “ніхто не може бути визнаний винним у вчиненні злочину, а також підданий кримінальному покаранню інакше як за вироком суду і згідно з законом.”

Обвинувачений (підсудний) не вважається винним, доки його вину не буде доведено в передбаченому законом порядку і встановлено вироком суду, що набрав законної сили.

Обов'язок встановлення об'єктивної істини у справі покладається на орган дізнання, слідчого, прокурора, суд (суддю). Особа, що знаходиться під слідством, не повинна доводити свою невинуватість. Ненадання нею доказів своєї невинуватості ні за яких обставин не може бути витлумачено як доказ вини.

Постанова про притягнення особи як обвинуваченого та про обрання запобіжного заходу, обвинувальний висновок та обвинувальний вирок повинні ґрунтуватися на сукупності неспростовних та достовірних доказів. Усі сумніви у справі, в тому числі сумніви стосовно достовірності та достовірності наявних або наданих для використання фактичних даних, якщо вичерпані всі способи для їх усунення, повинні тлумачитись та розв'язуватись на користь обвинуваченого, чи особи що знаходиться під слідством.

Недоведена вина дорівнює доведеній невинуватості. суд проголошує виправдувальний вирок, а орган дізнання, слідчий та прокурор закривають кримінальну справу за відсутністю складу злочину, якщо вину обвинуваченого або особи, що знаходиться під слідством, у вчиненні злочину не доведено.

Недопустимість примушування до свідчень проти самого себе, членів своєї сім'ї і своїх близьких родичів.

При процесуальному провадженні ніхто не може бути примушений і не повинен свідчити проти самого себе, членів своєї сім'ї та своїх близьких родичів. Особи, щодо яких порушено кримінальну справу, не можуть бути допитані як свідки та попереджатися про відповідальність за відмову давати показання.

Згідно зі ст. 63 Конституції України особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо самого себе, членів своєї сім'ї чи своїх близьких родичів. Вперше закріпившись в Конституції України, це так зване правило “привілеї звільнення від обов'язку самовикриття” чи “свідоцького імунітету” знайшло втілення і в КПК України. Зокрема, в ст. 69-1 КПК України серед прав свідка зазначається його право відмовитися давати показання щодо себе, членів сім'ї та близьких родичів.

Якщо при постановленні виправдовувального вироку за недоведеністю участі підсудного у вчиненні злочину особа, яка вчинила цей злочин, залишається не виявленою, суд виносить ухвалу про вживання заходів до її встановлення. В такій ситуації завдання процесу залишилися взагалі невирішеними, крім одного — правильного застосування закону щодо

одного з тих, хто причетний до вчинення злочину. Сам же злочин залишився не розкритим, а істина — не встановленою. У такій ситуації суду було б доцільним виділяти щодо самої події злочину кримінальну справу в окреме провадження і направляти її на додаткове розслідування.

Необхідним підходом у забезпеченні рівності є ознайомлення обвинуваченого з обвинуваченням є однією з гарантій захисту ним своїх прав та законних інтересів. Обвинувачений має право не тільки знати, в чому він обвинувачується, а й давати показання щодо пред'явленого йому обвинувачення. Суд може розглядати кримінальну справу тільки в межах пред'явленого обвинуваченому обвинувачення.

Ці положення розкриваються в КПК України: в разі застосування запобіжного заходу підозрюваному до пред'явлення обвинувачення, обвинувачення такій особі повинно бути пред'явлене не пізніше десяти діб з моменту застосування запобіжного заходу, інакше запобіжний захід скасовується (ч. 4 ст. 148 КПК); копія обвинувального висновку і повістка про виклик до суду вручаються підсудному під розписку не пізніше як за три доби до дня розгляду справи в суді (ст. 254 КПК); розгляд справи в суді провадиться тільки щодо обвинувачених і лише по тому обвинуваченню, по якому їх віддано до суду (ст. 275 КПК). Під час судового розгляду до закінчення судового слідства прокурор вправі змінити пред'явлене особі обвинувачення.

Згідно зі ст. 277 КПК України зміна обвинувачення в суді не допускається, якщо цим будуть порушені правила про підсудність чи обов'язковість проведення попереднього слідства. У цьому випадку за наявності для того підстав прокурор заявляє клопотання про повернення справи на додаткове розслідування.

Переконавшись, що пред'явлене особі обвинувачення потрібно змінити, прокурор виносить постанову, в якій формулює нове обвинувачення та викладає мотиви прийнятого рішення. Прокурор проголошує постанову і вручає її копії підсудному, його захиснику і законному представнику, потерпілому, позивачу, відповідачу і їх представникам. Постанова долучається до справи.

Якщо в постанові прокурора ставиться питання про застосування кримінального закону, який передбачає відповідальність за менш тяжкий злочин, чи про зменшення обсягу обвинувачення, суд роз'яснює потерпілому та його представникові їх право підтримувати обвинувачення у раніше пред'явленому обсязі.

У разі зміни обвинувачення суд роз'яснює підсудному, що той буде захищатись в судовому засіданні від нового обвинувачення, після чого

відкладає розгляд справи не менше ніж на три доби для надання підсудному, його захиснику і законному представникові можливості підготуватись до захисту проти нового обвинувачення. За клопотанням підсудного цей строк може бути скорочений. Після закінчення цього строку розгляд справи продовжується.

Відстоюючи свої інтереси, обвинувачений має право: знати, в чому його обвинувачують; давати показання за пред'явленим йому обвинуваченням або відмовитися давати показання та відповідати на запитання; мати захисника та побачення з ним до першого допиту; подавати докази; заявляти клопотання; заявляти відводи; подавати скарги на дії та рішення особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора, судді та суду; ознайомлюватися після закінчення попереднього слідства або дізнання з усіма матеріалами справи; брати участь у судовому розгляді в суді першої інстанції, а за наявності відповідних підстав — на забезпечення безпеки.

Право обвинуваченого знати, в чому його обвинувачують. Винісши мотивовану постанову про притягнення особи як обвинуваченого з викладенням конкретних дій, що ставляться в вину, та їх юридичної кваліфікації, слідчий не пізніше двох днів з моменту винесення такої постанови зобов'язаний пред'явити її обвинуваченому та вручити йому копію постанови про притягнення як обвинуваченого. Останній у такий самий строк має бути повідомлений про всі зміни обвинувачення. Обвинувачений має бути допитаний не пізніше однієї доби після висунення обвинувачення та мати можливість дати свої пояснення і зробити зауваження. Під час пред'явлення обвинувачення та допиту обвинуваченого обов'язковою є присутність захисника, крім випадків, коли він не бере участі у справі взагалі. В суді в разі зміни обвинувачення прокурором копія відповідної постанови прокурору має бути вручена підсудному та його захиснику та іншим сторонам, а розгляд справи відкладається на три доби, з тим щоб у підсудного було достатньо часу на ознайомлення з новим обвинуваченням і підготовку до захисту.

Допит обвинуваченого провадиться негайно і а усякому разі не пізніше доби після пред'явлення обвинувачення. На початку допиту слідчий повинен запитати обвинуваченого, чи визнає він себе винним у пред'явленому обвинуваченні, після чого запропонувати йому дати показання по суті обвинувачення. Обвинувачений має право викласти свої показання власноручно, а також скористатися послугами перекладача. Доводи обвинуваченого мають бути ретельно та всебічно перевірені.

ЗВІТ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ЕКСПЕРТНОГО ОПИТУВАННЯ

Загалом в опитуванні взяли участь 80 респондентів. Представлені різні регіони України.

Проаналізувавши дані даного соціологічного опитування, можна дійти цікавих і несподіваних висновків на межі багатьох сфер людського знання. Зокрема це сфери юриспруденції, професійної етики та психології юриста (а саме судді).

Цікавим є співвідношення реальної практики судів в Україні та приписів Основного закону України – Конституції. Слід звернути увагу, що і система діючих судів (маються на увазі загальні суд, які розглядають кримінальні, цивільні, трудові, сімейні, житлові спори – тобто суди, які на сьогодні виконують у сфері захисту прав громадян основну функцію), і найбільш впливова частина працівників судів – голови судів, їх заступники, найбільш авторитетні судді є представниками радянської генерації юристів, радянської системи права, радянської системи правовідносин зокрема та суспільних відносин взагалі. На сьогодні саме вони все ще визначають основну спрямованість роботи судів. Їх основний принцип був сформульований ще Глібом Жигловим в неглітному “Місці зустрічі...”: “Вор должен сидеть в тюрьме...” Тобто основним для них є питання “справедливості”, винність особи визначаються не підходом формальним (як в США – якщо порушено процедуру отримання доказів, такі докази однозначно ігноруються судом), а “фактичним”, тобто форма процесуальних документів судами майже завжди нехтується. Однак Конституція закріплює нові для вказаної категорії людей принципи. Таким чином, має місце конфлікт у професійній правосвідомості працівників судів, причому як старшого, так і молодшого покоління.

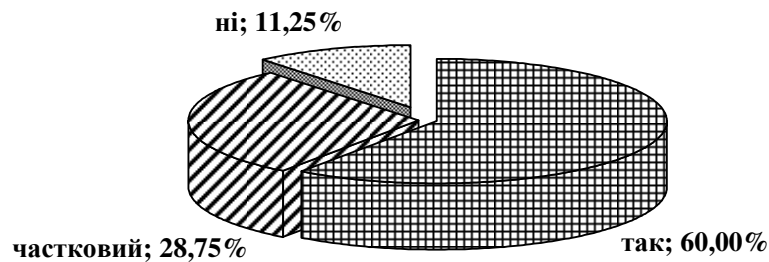
Для старшого покоління конфлікт полягає в тому, що люди, які звикли керуватись радянськими нормами права, які дуже широко тлумачили права слідства та суду, тепер змушені керуватись новими нормами, які “де-юре” дуже покращують статус сторони захисту. Значними новаціями для таких суддів стали такі, наприклад, норми Конституції, як ст. 10 Конституції – державна мова (дуже болісно сприймалась на Сході України необхідність вести судочинство українською), ст. 19

Конституції – ніхто не зобов’язаний робити те, що прямо не передбачено законом, і зворотна норма для державних службовців – вони повинні діяти лише на підставі, в межах та у спосіб, встановлений законом, ст. 29 недоторканість особи та можливість арешту лише з санкції суду (а не прокурора, як було за СРСР), ст. 30 – недоторканість житла та можливість обшуку лише з санкцією суду, ст. 55, 124 – яка фактично надає громадянам право звертатись до суду з приводу будь-яких правовідносин, ст.-ст.59–63 Конституції, які встановлюють право на захист, право не підкорятись злочинним наказам, презумпцію невинуватості, покладають тягар обвинувачення на сторону обвинувачення, зобов’язують добувати докази виключно законними методами, позбавляють особу обов’язку свідчити проти себе та рідних, ст. 129, яка вперше на рівні основного закону встановлює засади правосуддя, зокрема, таку засаду як змагальність сторін. Дуже часто можна почути скарги від правників старшого покоління – мовляв, раніше закону дотримувались усі, а тепер... Однак проблема саме в цьому конфлікті – система виховувала юристів на базі однієї системи нормативно-правових актів та правовідносин, а працювати їм доводиться в зовсім іншій системі.

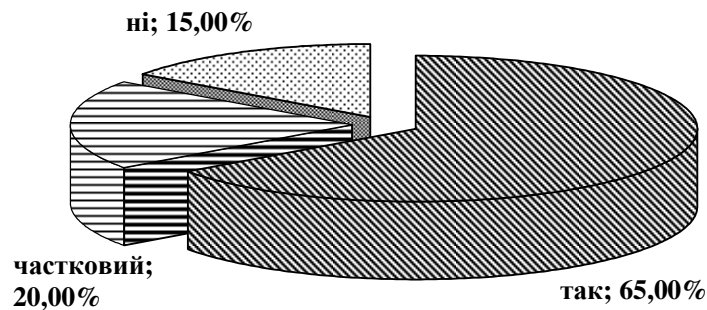
В молодшого покоління спеціалістів проблема іншого характеру. Вони прекрасно розуміють потреби часу, не настільки заангажовані радянською системою (хоча інерція системи освіти все ще дуже сильна), мають іншу систему цінностей, однак конфлікт у них швидше зовнішній – з попереднім поколінням, яке займає практично більшість ключових посад і все ще визначає основний напрямок роботи судів. Таким чином, відбувається ломка цінностей молодих спеціалістів, які знаючи, “як має бути” з глибоким розчаруванням бачать “як є насправді”.

Які ж підтвердження викладеного погляду знаходимо в зазначеному дослідженні. Почнемо спочатку. Так 60% опитаних вважають, що в громадян України є реальний доступ до судів. І 65% громадян вважають, що реальний доступ до судів мають іноземні громадяни. В той же час 45% опитаних стверджують, що в судах права людини дотримуються частково. Таким чином, з точки зору працівників судів (тобто осіб, які реально чинять правосуддя в Україні) в нашій державі іноземні особи в судах захищені краще, ніж громадяни України. Однак про реальний захист прав людини, як видно не йдеться. Надзвичайно яскрава ілюстрація викладеного вище – конфлікт у свідомості працівників судів. Працівники самої важливої ланки правоохоронних органів вважають, що в їх структурі права людини захищаються недостатньо. (див. Діаграма 1-2)

Діаграма 1.
На Вашу думку, чи є реальний доступ до судів у кожного з громадян України?

Діаграма 2.
На вашу думку, чи є реальний доступ до судів у кожного з іноземних громадян

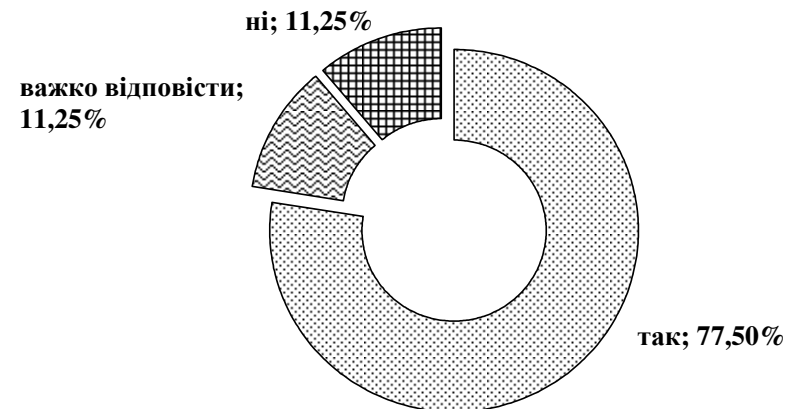

Що стосується питань, на які більшість опитаних відповіли ствердно, спостерігається цікава картина. Єдина однозначна перемога прогресу – той факт, що більшість опитаних (майже 69%) вважають найефективнішим засобом фіксації судового процесу аудіозапис. Однак, не варто надто тішитись, мабуть це не вітер змін, а лінь бюрократів.

Тішить однак те, що більшість опитаних підтримує необхідність прийняття закону про безкоштовну правову допомогу (77,5%). Будь-який практикуючий адвокат розповість, з якою “радістю” захищає “безкоштовних” підсудних, і як “просто” потім отримати належні за це з держбюджету кошти. У зв’язку з цим також мабуть є прогресивною

думка працівників судів про те, що найкращим способом стимулювання надання безкоштовної правової допомоги буде надання практикуючим юристам пільг в оподаткуванні (53% опитаних). (див. Діаграма 3)

Діаграма 3
Чи потрібен, на вашу думку, закон про надання безкоштовної правової допомоги?

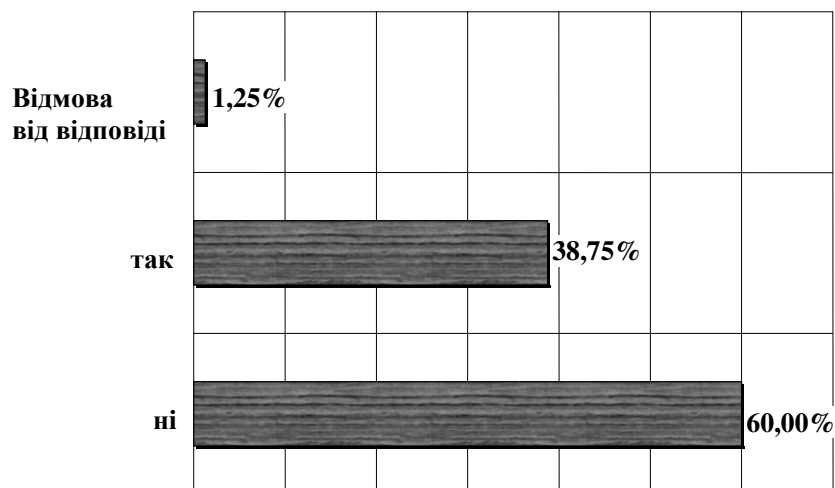

Насправді вирішення вказаної проблеми у відповідності з баченням працівників судів (прийняття закону+пільги в оподаткуванні за відповідну діяльність) могло б вирішити проблему – врегулювати відносини у сфері надання безкоштовної правової допомоги, зробити її надання привабливим для адвокатів та забезпечити закріплений в Конституції принцип правосуддя – право особи на правову допомогу та захист.

Цікавим є бачення працівниками судів деяких реалій правозастосовчої практики в Україні. Так, більшість опитаних (60% вважає, що принцип додаткового розслідування не суперечить принципу презумпції невинуватості. (див. Діаграма 4).

Така позиція є принаймні дивною, оскільки згідно ст.62 Конституції, якою закріплена вказана презумпція, усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь.

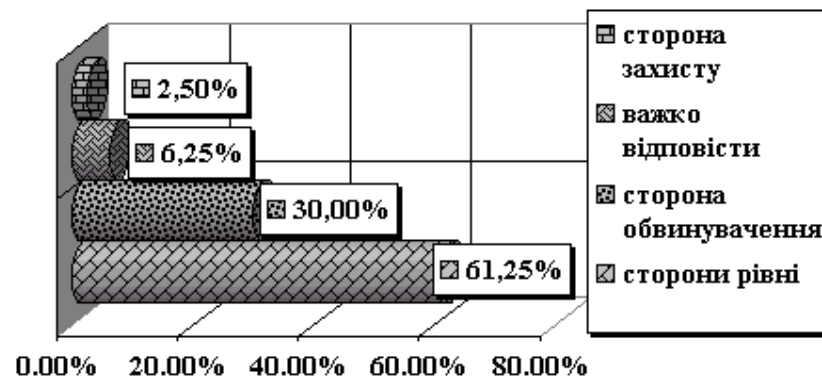
Діаграма 4
На Вашу думку, чи суперечить інститут додаткового розслідування принципу презумпції невинуватості?

Недоведена вина, згідно доктрини кримінального процесу, прирівнюється до доведеної невинуватості. Однак в більшості працівників судів – інша думка. Вони вважають до додаткове розслідування, яке є явним свідченням неповноти слідства та недоведеності вини, не є порушенням принципу невинуватості. Таким чином стороні обвинувачення дається повторна можливість довести вину, що з огляду на можливості слідчого апарату, порушує вже інший принцип правосуддя – рівності сторін. Він до речі, також не порушується, - на думку більшості опитаних (61,25%) сторони в процесі рівні. Однак третина опитаних (30%) визнає, що перевагу в процесі має сторона обвинувачення. І при всьому цьому сенсаційна думка опитаних – принцип презумпції невинуватості в Україні все ж... не діє! (60% опитаних) Дивно, чи не так? (див. Діаграма 5–6). На нашу думку, це також підтверджує конфлікт у свідомості працівників судів, боротьбу старої та нової правових шкіл, а також недостатність теоретичної підготовки працівників судів, недостатньо відповідальне відношення до дотримання принципів судового процесу.

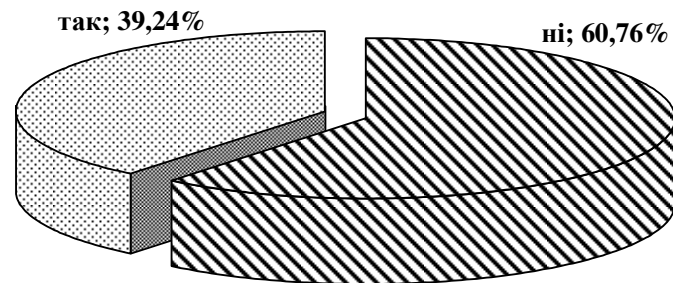
Діаграма 5.

На Вашу думку, яка з сторін в кримінальному процесі має більше процесуальних та фактичних прав і можливостей?

Діаграма 6.

Чи вважаєте Ви, що принцип презумпції невинуватості реально діє в Україні?

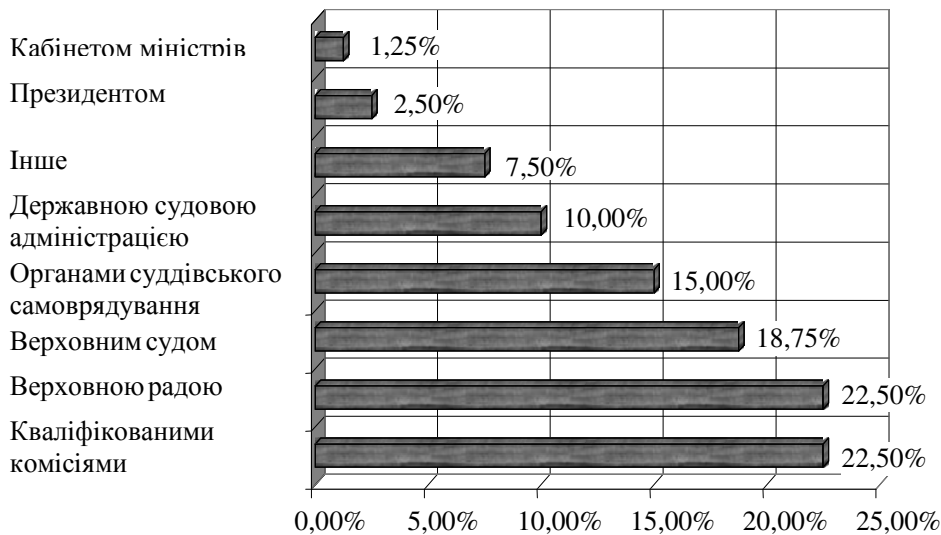

Відношення суддівських працівників до строків розгляду неможливо визначити. Таке враження, що їм без різниці. І це не дивно, назви вони реальні строки, в які розглядаються справи (від півроку до кількох – деколи п'яти і більше – років), люди би вжахнулись. Єдине, в чому знайдено спільну думку, – адмінсправи повинні розглядатись у строк 2 тижні.

Цікава картина з процедурою призначення суддів. Працівникам судів мабуть байдуже, хто призначатиме суддів – лідери кваліфікаційні комісії та Верховна рада (по 22,5%) далі – Верховний суд, органи суддівського самоврядування та державна судова адміністрація відповідно 19%, 15% та 10%. Однозначно не хочуть судді, щоб їх призначав президент (2,5%) та Кабмін (1,25%) – це й не дивно, з огляду на любов Леоніда Даниловича Кучми до судової влади та внесений представниками Кучми проект змін до Конституції. (див. Діаграма 6).

Діаграма 6.

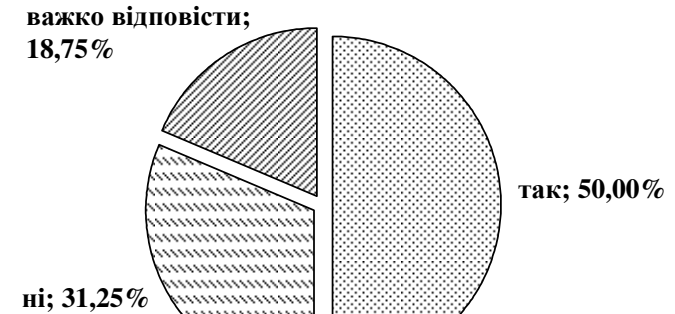
Якою інституцією, на Вашу думку, повинні призначатися судді?

Як бачимо, явних лідерів немає. Це пояснюється тим, що система призначення суддів насправді настільки “приватизована” певними, відомими суддям, особами, що хто буде підписувати перелік насправді для суддів немає значення. Самі судді не вважають, що процедура призначення судів забезпечує незалежність суду (лише 37% вважають, що це так). 50% вважають, що призначення довічно судді робить суд більш незалежним, однак лише 37% вважають, що призначення довічно покращує дотримання прав людини в суді. Таким чином знову натикаємось на невіру суддів в можливість судів захищати права людини. (див. Діаграма 7).

Діаграма 7.

На Вашу думку, чи сприяє призначення на посаду судді по життєвонезалежності суду?

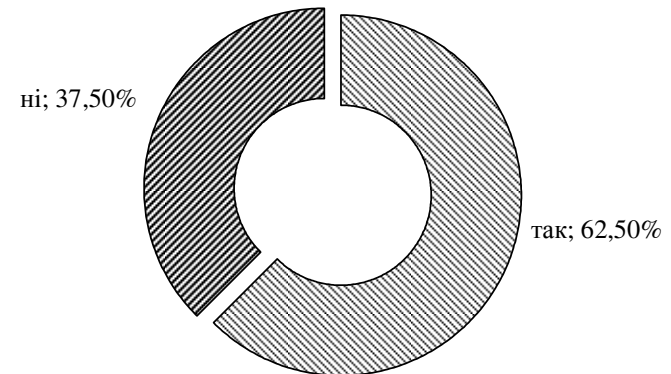
Більшість вважає, що Україні потрібні суди присяжних (63%) (див. Діаграма 8). 42,5% опитаних вважає, що при розгляді справ умови для гласності процесу створені лише частково.

Таким чином, проаналізуємо результати опитування в розрізі виконання судами своїх правоохоронних функцій, дотримання засад судочинства.

Червоною ниткою через усе опитування проходить сумнів суддівського корпусу щодо можливості судів реально захищати права людини.

Діаграма 8.

На Вашу думку, чи потрібен в Україні суд присяжних?

Більшість вважає, що важливі принципи судового процесу не повністю дотримується – презумпція невинуватості та гласність. Дивною є відсутність особливої симпатії суддів до довічного призначення суддею. В цьому лише половина бачить гарантію незалежності суду, і меншість гарантію дотримання прав людини в судах. Без сумніву, ця тема потребує більш детального дослідження.

Одномірний розподіл результатів дослідження

	Час- тота	% до усіх	% до від- повідей
На Вашу думку, чи є реальний доступ до судів у кожного з громадян України?			
так	48	60,00%	60,00%
частковий	23	28,75%	28,75%
ні	9	11,25%	11,25%
На вашу думку, чи є реальний доступ до судів у кожного з іноземних громадян?			
так	52	65,00%	65,00%
частковий	16	20,00%	20,00%
ні	12	15,00%	15,00%
Чи потрібен, на вашу думку, закон про надання безкоштовної правової допомоги?			
так	62	77,50%	77,50%
важко відповісти	9	11,25%	11,25%
ні	9	11,25%	11,25%
Які способи фіксації судового процесу Ви вважаєте необхідними?			
аудіо запис	55	68,75%	68,75%
протокол	48	60,00%	60,00%
відеозапис	28	35,00%	35,00%
інше	3	3,75%	3,75%
Які строки судового розгляду Ви вважаєте розумними?			
По кримінальних справах			
6 тижнів	24	30,00%	30,00%
8 тижнів	18	22,50%	22,50%
12 тижнів	16	20,00%	20,00%
4 тижні	9	11,25%	11,25%
16 тижнів	8	10,00%	10,00%
2 тижні	5	6,25%	6,25%

	Час- тота	% до усіх	% до від- повідей
По цивільних справах			
6 тижнів	21	26,25%	26,25%
4 тижні	18	22,50%	22,50%
12 тижнів	14	17,50%	17,50%
8 тижнів	14	17,50%	17,50%
16 тижнів	10	12,50%	12,50%
2 тижні	3	3,75%	3,75%
По сімейних справах			
4 тижні	23	28,75%	28,75%
16 тижнів	13	16,25%	16,25%
8 тижнів	12	15,00%	15,00%
6тижнів	12	15,00%	15,00%
2 тижні	11	13,75%	13,75%
12 тижнів	9	11,25%	11,25%
По трудових справах			
4 тижні	29	36,25%	36,25%
2 тижні	28	35,00%	35,00%
6 тижнів	12	15,00%	15,00%
8 тижнів	9	11,25%	11,25%
16 тижнів	1	1,25%	1,25%
12 тижнів	1	1,25%	1,25%
По адміністративних справах			
2тижні	58	72,50%	72,50%
4тижні	12	15,00%	15,00%
6тижнів	5	6,25%	6,25%
8 тижнів	4	5,00%	5,00%
12 тижнів	1	1,25%	1,25%
16 тижнів	0	0,00%	0,00%
Протягом якого строку триває судовий процес?			
По кримінальних справах			
6тижнів	22	27,50%	27,85%
16 тижнів	21	26,25%	26,58%
8 тижнів	18	22,50%	22,78%
12 тижнів	10	12,50%	12,66%
4тижні	4	5,00%	5,06%
2 тижні	4	5,00%	5,06%

	1	1,25%	
	Час- тота	% до усіх	% до від- повідей
Відмова від відповіді			
По цивільних справах			
16 тижнів	27	33,75%	34,18%
6 тижнів	17	21,25%	21,52%
12 тижнів	15	18,75%	18,99%
8 тижнів	9	11,25%	11,39%
4 тижні	7	8,75%	8,86%
2 тижні	4	5,00%	5,06%
Відмова від відповіді			
По сімейних справах			
16 тижнів	18	22,50%	22,78%
12 тижнів	16	20,00%	20,25%
8 тижнів	14	17,50%	17,72%
4 тижні	14	17,50%	17,72%
6 тижнів	10	12,50%	12,66%
2 тижні	7	8,75%	8,86%
Відмова від відповіді			
По трудових справах			
4 тижні	20	25,00%	25,32%
6 тижнів	17	21,25%	21,52%
2 тижні	15	18,75%	18,99%
12 тижнів	14	17,50%	17,72%
16 тижнів	7	8,75%	8,86%
8 тижнів	6	7,50%	7,59%
Відмова від відповіді			
По адміністративних справах			
2 тижні	43	53,75%	54,43%
4тижні	17	21,25%	21,52%
6 тижнів	14	17,50%	17,72%
12 тижнів	3	3,75%	3,80%
8 тижнів	2	2,50%	2,53%
16 тижнів	0	0,00%	0,00%
Відмова від відповіді			

	Час-тота	% до усіх	% до відповідей
На Вашу думку, чи суперечить інститут додаткового розслідування принципу презумпції не винуватості?			
ні	48	60,00%	60,76%
так	31	38,75%	39,24%
Відмова від відповіді	1	1,25%	
Чи забезпечує процедура призначення суддів незалежність суду?			
ні	30	37,50%	37,50%
важко відповісти	29	36,25%	36,25%
так	21	26,25%	26,25%
Якою інституцією, на Вашу думку, повинні призначатися судді?			
Кваліфікованими комісіями	18	22,50%	22,50%
Верховною радою	18	22,50%	22,50%
Верховним судом	15	18,75%	18,75%
Органами суддівського самоврядування	12	15,00%	15,00%
Державною судовою адміністрацією	8	10,00%	10,00%
Інше	6	7,50%	7,50%
Президентом	2	2,50%	2,50%
Кабінетом міністрів	1	1,25%	1,25%
На Вашу думку, чи сприяє призначення на посаду судді позитивно незалежності суду?			
так	40	50,00%	50,00%
ні	25	31,25%	31,25%
важко відповісти	15	18,75%	18,75%
На Вашу думку, чи сприяє призначення на посаду позитивно дотриманню прав людини під час судового процесу?			
так	30	37,50%	37,50%
важко відповісти	29	36,25%	36,25%
ні	21	26,25%	26,25%

	Час-тота	% до усіх	% до відповідей
На Вашу думку, чи потрібен в Україні суд присяжних?			
так	50	62,50%	62,50%
ні	30	37,50%	37,50%
Чи вважаєте Ви необхідним скасування військових судів?			
ні	39	48,75%	48,75%
так	24	30,00%	30,00%
важко відповісти	17	21,25%	21,25%
Чи дотримуються права людини у судах:			
Загальних			
Частково дотримуються	36	45,00%	45,00%
Повністю дотримуються	29	36,25%	36,25%
Майже не дотримуються	7	8,75%	8,75%
Важко відповісти	6	7,50%	7,50%
Не дотримуються взагалі	2	2,50%	2,50%
Військових			
Важко відповісти	39	48,75%	49,37%
Частково дотримуються	19	23,75%	24,05%
Повністю дотримуються	11	13,75%	13,92%
Не дотримуються взагалі	5	6,25%	6,33%
Майже не дотримуються	5	6,25%	6,33%
Відмова від відповіді	1	1,25%	
Третейських			
Важко відповісти	38	47,50%	48,10%
Частково дотримуються	20	25,00%	25,32%
Повністю дотримуються	18	22,50%	22,78%
Майже не дотримуються	2	2,50%	2,53%
Не дотримуються взагалі	1	1,25%	1,27%
Відмова від відповіді	1	1,25%	

	Час- тота	% до усіх	% до від- повідей
На Вашу думку, яка з сторін в кримінальному процесі має більше процесуальних та фактичних прав і можливостей?			
сторони рівні	49	61,25%	61,25%
сторона обвинувачення	24	30,00%	30,00%
важко відповісти	5	6,25%	6,25%
сторона захисту	2	2,50%	2,50%
За яких умов, на Вашу думку юристи будуть зацікавлені в наданні безкоштовної правової допомоги?			
пільги в оподаткуванні	43	53,75%	53,75%
створення мережі державних юридичних консультацій	37	46,25%	46,25%
дотування державою цієї діяльності	33	41,25%	41,25%
прийняття відповідного закону	29	36,25%	36,25%
введення обов'язку для практикуючих юристів	20	25,00%	25,00%
реформи в системі юридичної освіти	10	12,50%	12,50%
залучення фондів міжнародних правозахисних організацій	8	10,00%	10,00%
створенні благодійних, громадських організацій	4	5,00%	5,00%
інше	0	0,00%	0,00%

	Час- тота	% до усіх	% до від- повідей
Вкажіть будь-ласка, основні причини нерівності сторін в кримінальному процесі?			
1	44	55,00%	55,00%
9	12	15,00%	15,00%
7	9	11,25%	11,25%
3	4	5,00%	5,00%
4	3	3,75%	3,75%
10	2	2,50%	2,50%
8	2	2,50%	2,50%
5	2	2,50%	2,50%
13	1	1,25%	1,25%
6	1	1,25%	1,25%
15	0	0,00%	0,00%
14	0	0,00%	0,00%
12	0	0,00%	0,00%
11	0	0,00%	0,00%
2	0	0,00%	0,00%
Чи вважаєте Ви, що в судах створено належні умови для гласного розгляду справ?			
частково	34	42,50%	42,50%
так	31	38,75%	38,75%
ні	14	17,50%	17,50%
важко відповісти	1	1,25%	1,25%
Що на Вашу думку, потрібно зробити для забезпечення гласності процесу?			
3	42	52,50%	52,50%
1	16	20,00%	20,00%
2	11	13,75%	13,75%
8	4	5,00%	5,00%
7	2	2,50%	2,50%
6	2	2,50%	2,50%
9	1	1,25%	1,25%
5	1	1,25%	1,25%

4	1	1,25%	1,25%
	Час- тота	% до усіх	% до від- повідей
Чи вважаєте Ви, що принцип презумпції невинуватості реально діє в Україні?			
ні	48	60,00%	60,76%
так	31	38,75%	39,24%
Відмова від відповіді	1	1,25%	
Чи вважаєте Ви, що потрібно запровадити в окремих випадках, для окремих осіб презумпцію вини в кримінальному процесі?			
ні	69	86,25%	86,25%
так	11	13,75%	13,75%
в яких випадках			
1	70	87,50%	92,11%
2	3	3,75%	3,95%
4	2	2,50%	2,63%
3	1	1,25%	1,32%
Відмова від відповіді	4	5,00%	
для яких осіб			
1	71	88,75%	92,21%
3	3	3,75%	3,90%
2	3	3,75%	3,90%
Відмова від відповіді	3	3,75%	
region			
7	18	22,50%	22,50%
4	15	18,75%	18,75%
2	15	18,75%	18,75%
6	13	16,25%	16,25%
3	9	11,25%	11,25%
5	5	6,25%	6,25%
1	5	6,25%	6,25%

АНКЕТА

1. На Вашу думку, чи є реальний доступ до судів у кожного з громадян України?

- 1) так
- 2) ні
- 3) частковий

2. На Вашу думку, чи є реальний доступ до судів у кожного з іноземних громадян?

- 1) так
- 2) ні
- 3) частковий

3. Чи потрібен, на Вашу думку, закон про надання безкоштовної правової допомоги?

- 1) так
- 2) ні
- 3) важко відповісти

4. Які способи фіксації судового процесу Ви вважаєте необхідними?

(кількість відповідей необмежується)

- 1) протокол
- 2) аудіо запис
- 3) відеозапис
- 4) інше _____

5–9. Які строки судового розгляду Ви вважаєте розумними?

(дайте відповідь по кожному рядку)

	2 тиж- ні	4 тиж- ні	6 тиж- нів	8 тиж- нів	12 тиж- нів	16 тиж- нів
5. По кримінальних справах	1	2	3	4	5	6
6. По цивільних справах	1	2	3	4	5	6
7. По сімейних справах	1	2	3	4	5	6
8. По трудових справах	1	2	3	4	5	6
9. По адміністративних справах	1	2	3	4	5	6

10–14. Протягом якого строку триває судовий процес?*(дайте відповідь по кожному рядку)*

	2 тиж- ні	4 тиж- ні	6 тиж- нів	8 тиж- нів	12 тиж- нів	16 тиж- нів
10. По кримінальних справах	1	2	3	4	5	6
11. По цивільних справах	1	2	3	4	5	6
12. По сімейних справах	1	2	3	4	5	6
13. По трудових справах	1	2	3	4	5	6
14. По адміністративних справах	1	2	3	4	5	6

15. На Вашу думку, чи суперечить інститут додаткового розслідування принципу презумпції невинуватості?

- 1) так
- 2) ні

16. Чи забезпечує процедура призначення суддів незалежність суду?

- 1) так
- 2) ні
- 3) важко відповісти

17. Якою інституцією, на Вашу думку, повинні призначатися судді? (один варіант)

- 1) Верховною радою
- 2) Президентом
- 3) Кваліфікаційними комісіями
- 4) Органами суддівського самоврядування
- 5) Верховним судом
- 6) Кабінетом міністрів
- 7) Державною судовою адміністрацією
- 8) Інше _____

18. На Вашу думку, чи сприяє призначення на посаду судді позитивно незалежності суду?

- 1) так
- 2) ні
- 3) важко відповісти

19. На Вашу думку, чи сприяє призначення на посаду судді позитивно додержанню прав людини під час судового процесу?

- 1) так
- 2) ні
- 3) важко відповісти

20. На Вашу думку, чи потрібен в Україні суд присяжних?

- 1) так
- 2) ні

21. Чи вважаєте Ви необхідним скасування військових судів?

- 1) так
- 2) ні
- 3) важко відповісти

22–24. На вашу думку, в якій мірі дотримуються права людини при здійсненні правосуддя в наступних судах? (дайте відповідь по кожному рядку)

	Повністю дотримуються	Частково дотримуються	Важко відповісти	Майже не дотримуються	Недотримуються взагалі
22. Загальних	1	2	3	4	5
23. Військових	1	2	3	4	5
24. Третейських	1	2	3	4	5

25. На Вашу думку, яка з сторін в кримінальному процесі має більше процесуальних та фактичних прав і можливостей? (один варіант)

- 1) сторона обвинувачення
- 2) сторона захисту
- 3) важко відповісти
- 4) сторони рівні

26. За яких умов, на Вашу думку, юристи будуть зацікавлені в наданні безкоштовної правової допомоги? (не більше 3-ох варіантів)

- 1) пільги в оподаткуванні
- 2) реформи в системі юридичної освіти
- 3) дотування державою цієї діяльності
- 4) створенні благодійних, громадських організацій
- 5) прийняття відповідного закону
- 6) залучення фондів міжнародних правозахисних організацій
- 7) введення обов'язку для практикуючих юристів (адвокатів, юридичних фірм тощо) надавати безкоштовну правову допомогу певним категоріям людей
- 8) створення мережі державних юридичних консультацій, які б надавали безкоштовну правову допомогу населенню
- 9) інше _____

27. Вкажіть будь-ласка, основні причини нерівності сторін в кримінальному процесі?

Вкажіть _____

28. Чи вважаєте Ви, що в судах створено належні умови для гласного розгляду справ?

- 1) так
- 2) ні
- 3) частково
- 4) важко відповісти

29. Що, на Вашу, думку потрібно зробити для забезпечення гласності процесу?

Вкажіть _____

30. Чи вважаєте Ви, що принцип презумпції невинуватості реально діє в Україні?

- 1) так
- 2) ні

31. Чи вважаєте Ви, що потрібно запровадити в окремих випадках, для окремих осіб презумпцію вини в кримінальному процесі?

- 1) так
- 2) ні

32. Якщо “так”, то:

В яких випадках _____

Для яких осіб _____

Щиро дякуємо за співпрацю!!!

ІНСТРУКЦІЯ ІНТЕРВ'ЮЕРОВІ

Шановні друзі!

Щиро дякуємо Вам за бажання допомогти нашій організації в проведенні моніторингу.

Перед початком опитування уважно прочитайте дану інструкцію, вивчіть основні вимоги і рекомендації, які є обов'язковими при роботі.

Насамперед Ви повинні, представитись (“Я називаюсь П.І.Б., я представляю громадську організацію.....”), повідомити, що в рамках регіонального пілотного проекту⁸⁹ моніторингу впровадження статті 6 Європейської конвенції у судовій системі України проводиться інтерв'ювання та попросити згоди на проведення інтерв'ю. **Для кожного інтерв'юера обов'язковою є наявність при собі посвідчення особи, котре на вимогу респондента, слід пред'явити.** Перед початком розмови Ви повинні повідомити респондента, що дані, отримані в ході дослідження є конфіденційними і будуть використовуватись лише в узагальненому вигляді з метою відтворення цілісної картини системи судоустрою на даному етапі і її вдосконалення та покращення умов праці суддів і працівників суду.

Пам'ятайте, що анкету заповнюєте Ви особисто, задаючи питання респондентові і позначаючи відповіді в анкеті. Питання, поставлені в анкетах, є продуманими, тому не варто їх перефразовувати. Усі зауваження фіксуйте на зворотному боці анкети. Після закінчення інтерв'ю ви повинні показати заповнений опитувальник респондентові і отримати усне підтвердження правильності відповідей. **Обов'язково записуйте всі зауваження, котрі виникають у респондентів.** Якщо ж респондент виявить бажання самостійно заповнити анкету, він повинен зробити це при Вас.

Намагайтесь оформити анкету чітко та акуратно, для того, щоб полегшити роботу при обробці результатів.

Нагадуємо: Ви повинні утриматися від провокацій і діяти лише в межах, дозволених Законом!

Намагайтесь зафіксувати всі зауваження, які виникли у Вас при огляді приміщення суду; пам'ятайте, що нас цікавить і Ваша думка.

Бажаємо успіху!

Громадський фонд “Право і Демократія”

⁸⁹ **Обов'язково зазначити:**

Проект здійснено за підтримки “Фонду сприяння демократії” Посольства США, Київ. Погляди авторів не обов'язково збігаються з офіційною позицією уряду США.

This project was supported by the Democracy Fund of the U.S Embassy, Kiev.

The views of the authors do not necessarily reflect the official position of the U.S. Government”.